



Зовнішні справи

№ 3 2020

ISSN 2663-2675

ISSN 2663-2683

**ВАЦЛАВ ГАВЕЛ: СИМВОЛ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ЗМІН У ЦЕНТРАЛЬНО-
стор. 18 СХІДНІЙ ЄВРОПІ**

**ІСТИННІ ТА УЯВНІ
ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ
У БЕЗПЕКОВОМУ
КОНТЕКСТІ
ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ** стор. 31

**МОЛДОВА ЯК
МАЙДАНЧИК ГІБРИДНОЇ
ВІЙНИ З БОКУ РОСІЇ: МІФ
стор. 36 ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?**

SOPHIA

BUSINESS CENTER



З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua

**Редакційна колегія журналу «Зовнішні справи»
зі спеціальностей «Політичні науки» та «Історичні науки»
Головний редактор**

Сидорук Тетяна Віталіївна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», Україна.

Основний склад

Веденєсєв Дмитро Валерійович, доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Україна.

Власенко Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач секції історії кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права Сумського державного університету, Україна.

Вояковський Даріуш, доктор наук, професор кафедри соціології господарства і суспільної комунікації Гуманітарного факультету Гірничо-Металургійної Академії імені Станіслава Сташиця в Кракові, Республіка Польща.

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна.

Синявська Лариса Іванівна, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Україна.

Толстов Сергій Валеріанович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», Україна.

Цинк Кароліна, доктор наук, ад'юнкт Інституту суспільних наук Жешувського університету, Республіка Польща.

Запрошені члени редакційної колегії

Гізіцький Войцех - доктор наук, професор, Католицький університет імені Івана Павла II в Любліні, Республіка Польща.

Земзюліна Наталія Іванівна, доктор історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин, історії і філософії, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Україна.

Зернецька Ольга Василівна, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних та цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна.

Козачук Олег Олександрович, доктор політичних наук, доцент, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Кузик Петро Степанович, кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна.

Мацей Франц, доктор наук, професор Університету імені Адама Міцкевича в Познані, Республіка Польща.

Мельничук Любов Несторівна, кандидат політичних наук, доцент, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

Станчев Михайло Георгійович, доктор історичних наук, професор, іноземний член Болгарської академії наук, завідувач кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна.



Випусковий редактор – Ольга Георгіївна Таукач

Електронна адреса: olga_taukach@ukr.net

Видавець – Громадська спілка
«Редакція журналу «Зовнішні справи»

Голова Правління – Володимир Хандогій,
Президент Асоціації зовнішньої політики України,
Надзвичайний і Повноважний Посол

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції

Усі права захищені. Передрук матеріалів
без посилання на «Зовнішні справи» забороняється.
Редакція не несе відповідальності
за зміст рекламних оголошень

Над номером працювали: Ольга Таукач,
Анатолій Корж, Марина Григоренко, Віталій Бумажний
Наказами Міністерства освіти і науки від 12.11.2013
та від 14.02.2014 журнал «Зовнішні справи» занесено
до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть
публікуватися результати дисертаційних робіт на
здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук за
спеціальностями «Історичні науки» та «Політичні науки»

«Зовнішні справи»,
науково-публіцистичний журнал, 2020 № 3
Виходить щомісяця

Засновник – ГС «Редакція журналу «Зовнішні справи»

Адреса редакції: Україна, м. Київ,
провулок Рильський, 6, тел. +38 067 209 47 39

Реєстраційне свідоцтво № 23533-13373 ПР

Друк – ТОВ «Про формат»

Наклад – 500 примірників

Ціна – договірна

Передплату здійснює ТОВ «АС-Медіа»:

+380 44 500 05 06,

+380 44 353 88 15,

+380 95 570 05 06

publisher@smartpress.com.ua

Аналітика без політики

Микола Фесенко

Консолідація міжнародного порядку
у забезпеченні сталого розвитку людства 5

Ігор Лоссовський

Математичні методи в історичних та зовнішньополітичних
дослідженнях: передумови, специфіка
та додана вартість застосування. Ч.ІІ 13

Історія питання

Степан Віднянський

Вацлав Гавел: символ демократичних змін
у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «оксамитової»
революції в Чехословаччині)..... 18

Борис Гуменюк

Формування політики ЄС
щодо країн Східного Середземномор'я
та визначення в ній ролі Республіки Кіпр 23

Дипломатичний прогноз

Микола Кужельний

Істинні та уявні цивілізаційні цінності
у безпековому контексті глобального світу 31

Михайло Харишин

Молдова як майданчик гібридної війни з боку Росії:
міф чи реальність? (або щодо деяких аспектів
посилення російської присутності в Республіці
Молдова)..... 36

Наукова дипломатія

Анастасія Думбадзе, Марина Арошидзе

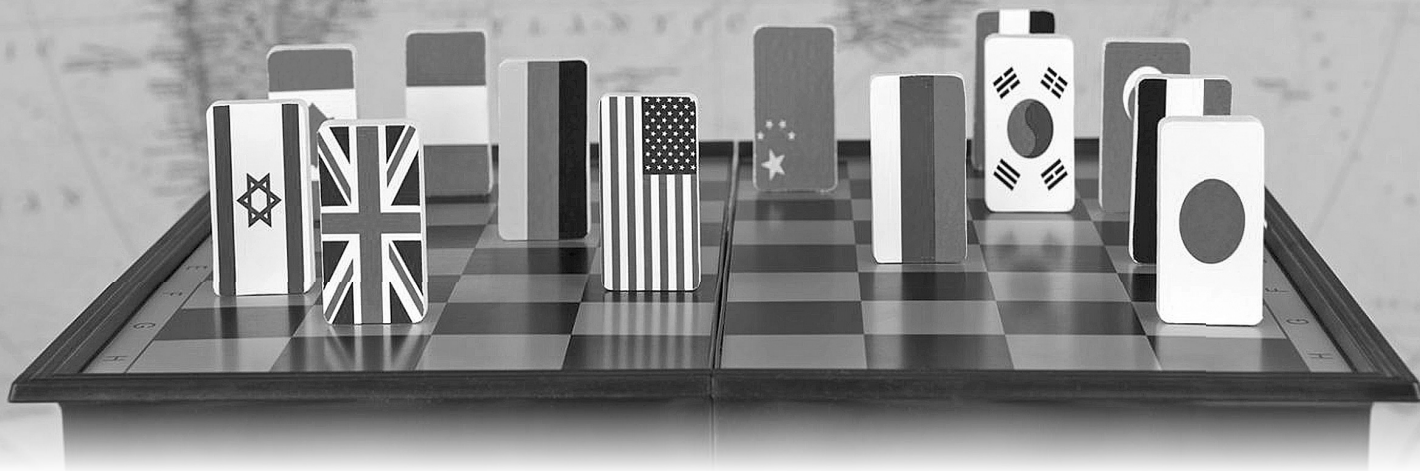
Особливості перекладу лінгвокультурологічних
концептів (на матеріалі грузинської, української
та російської мов)..... 45

Подія

Андріана Вовк

Екоактивізм – сучасний тренд
міжнародних відносин 50

«УКРАЇНІ ДИПЛОМАТИЧНИЙ» – 20 РОКІВ:
відбулася презентація ювілейного випуску щорічника 55



УДК 32:94

КОНСОЛІДАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ у забезпеченні сталого розвитку людства

DOI 10.46493/2663-2675-2020-3-1

Summary

Mykola Fesenko. Consolidation of International Order in Providing Sustainable Development of Mankind. The problems and prospects of a new international order formation in terms of the transformation of the international system are viewed. It is proved that sustainable development of the contemporary international system depends on the consolidation of the international community and the constructive cooperation between the international relations participants. Thus it is necessary to begin the process of developing a new model of a world governing that would take into consideration the conditions of the global world of the XXI century.

The necessity of comprehensive study of the components of the global crisis of world governance and search for mechanisms to overcome it by consolidating participants of the international system are proved. A complex crisis in various fields and at various levels, from local to global proves incapacity; due to lack of appropriate mechanisms, of the international community to overcome the global system crisis that includes world governance crisis. Thus, the global crisis on the global level always calls for search the means and factors that would provide stabilization of the social, economic and political relations, consolidation of social powers and all members of the international system. The current global system crisis is not accidental one and it is a natural phenomenon associated with long-term trends of world political and economic development.

Thus the present global system crisis has its own peculiarities and distinctive features associated with the processes of globalization, regional political and economic integration, global migration and more. Crisis development was accelerated because of the collapse of the bipolar international system and intensification of globalization. Obviously, handling crisis development is possible to be achieved, provided the acquisition of the new international system a balance that would correspond properly to the character of global transformations. From this perspective, changes in social development have made the problem of international political consolidation a highly topical one as it is aimed at sustainable development of mankind.

Keywords: consolidation, international order, transformation, international system, global governance, global systemic crisis, participants in international relations

Система сучасних глобальних викликів і загроз є мало прогнозованою, а сучасний міжнародний порядок формується за наявності різноспрямованих глобальних тенденцій: інтеграції та фрагментації, глобалізації та регіоналізації, тобто закономірних об'єктивних суперечностей на шляху до консолідації міжнародного порядку, яка має на меті реалізувати ідею організованості та впорядкованості зовнішньополітичних інтеракцій між учасниками міжнародної системи. Вирішити комплекс політичних, соціально-економічних, демографічних, екологічних, продовольчих і ресурсних проблем світового співтовариства допоможе підвищення рівня гуманності, загальні міжнародні цінності, правила та норми. Тож особливо важливим є завдання об'єднати зусилля провідних учасників міжнародної системи з метою забезпечити функціонування стабільної та сталої міжнародної системи й консолідації міжнародного порядку. Консолідація міжнародного порядку на основі гуманістичних принципів є необхідною умовою стабільного розвитку міжнародної системи та подолання глобальної системної кризи.

З-поміж основних чинників консолідації міжнародного порядку виділяється усвідомлення неможливості перемоги в ядерній війні, зростання рівня гуманізму і культури в світі, зростання кількості демократичних держав, переосмислення національних інтересів із позицій інтересів загальнопланетарних, зростання ролі міжнародного права, забезпечення безпеки держав винятково політичними засобами та відмова від застосування сили, створення системи всеосяжної міжна-

родної безпеки, відмова від ідеологізації міждержавних відносин і готовність до діалогу та компромісів.

Неспроможність учасників міжнародної системи консолідуватися відповідно до масштабів глобальних політичних трансформацій є однією з причин виникнення та поглиблення глобальної системної кризи. Наявність комплексу глобальних кризових явищ і відсутність ефективних інституціональних механізмів їхнього подолання у синергетичній єдності підсилюють дію одна одної, що поглиблює глобальну системну кризу. Її подолання залежить від ступеня консолідації міжнародного порядку, що має на меті вдосконалення механізмів глобального управління міжнародною системою. Основою консолідованого міжнародного порядку може стати реформована ООН з розширеними повноваженнями або інша глобальна міжнародна організація. Глобальна системна криза вимагає пошуку засобів і чинників, що сприятимуть стабілізації соціально-економічних і політичних відносин та переосмисленню форм і механізмів ефективного глобального управління.

Загалом комплекс кризових явищ у найрізноманітніших сферах і на різних рівнях, від локального до глобального, свідчить про відсутність необхідних механізмів і, відповідно, про нездатність світової спільноти подолати кризу, яку можна вважати глобальною системною кризою, причиною та наслідком якої є криза світоуправління. Отже, сучасна кризова ситуація на глобальному рівні наполегливо вимагає пошуку засобів і чинників, що сприятимуть стабілізації соціально-економічних і політичних відносин, консолідації суспільних сил і різноманітних учасників міжнародної системи: держав, міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій тощо.

Відтак, на сучасному етапі формування міжнародного порядку все актуальнішим стає питання його консолідації з метою вирішення глобальних проблем, появу яких зумовив глобалізований світ. Їхнє вирішення є запорукою недопущення апокаліптичного сценарію у розвитку людства. Зміни в суспільному розвитку зробили проблему консолідації необхідною умовою регулювання загальнолюдських відносин. Завдяки ним тенденція консолідації міжнародного порядку стає політичною необхідністю, покликаною забезпечити стабільний розвиток усього світового співтовариства. З цього погляду наростання глобальних проблем і потреба в їхньому спільному вирішенні якраз й актуалізують консолідацію міжнародного порядку. У світовому співтоваристві починає формуватися новий розклад сил, виникають різні підходи до розв'язання нагальних проблем та зниження конфронтаційності міжнародної системи.

Визнаючи, що глобальна системна криза, природні й техногенні лиха залишаються одними з основних загроз стабільності міжнародній системі, впливають на зовнішню політику держав, завдають величезної шкоди державам і сталому розвитку міжнародної системи загалом. Актуальною є концепція міжнародного порядку, що має на меті забезпечити сталий розви-

ток людства за рахунок консолідації акторів міжнародної системи [1, с. 10 – 11].

Консенсус, також як і соціальне партнерство, є об'єктивно необхідними передумовами подальшого стабільного та сталого розвитку світової спільноти. Проте доводиться констатувати, що за теперішніх обставин консолідація тлумачиться доволі фрагментарно в різних контекстах. Найчастіше консолідаційний підхід простежується у спробах дослідників вирішити проблеми, в основному, на локальному, регіональному, рідше – на глобальному рівнях: переважно в контексті подолання певних ізольованих кризових наслідків. За таких обставин консолідація у форматі комплексного підходу до взаємодії міжнародно-політичних акторів на глобальному рівні майже не розглядається. Тож представлене дослідження є першою спробою цілісного політологічного аналізу феномену консолідації, і воно покликане актуалізувати подальші розробки в межах встановлення нової дисципліни – консолідології [1, с. 11 – 12].

Враховуючи зазначене вище, автор розуміє під терміном «консолідація міжнародного порядку» об'єднання зусиль учасників міжнародних відносин, спрямованих на подолання наявних та запобігання евентуальних кризових явищ на глобальному рівні регулювання міжнародною системою з метою її подальшого стабільного розвитку. Важливим елементом консолідації є згода, заснована на довірі та прагненні стабільного світового розвитку міжнародної системи.

На рубежі XX та XXI століть міжнародна система опинилася в ситуації надзвичайно гострої системної кризи, що охопила всі сфери життя суспільства, національних і транснаціональних акторів. Це зумовило пошук інноваційних шляхів і способів виходу з неї. Кризовий стан суспільства загалом на глобальному рівні настійливо вимагає зміни всієї системи цінностей і наявних політичних інститутів, гостро потребує демократичної глобальної перебудови міжнародної системи [1, с. 12].

Консолідація міжнародного порядку на даний момент має фрагментарний характер через неефективні механізми, діяльність міжнародних організацій, передусім ООН, а також міжнародних груп – «Групи семи» та «Групи двадцяти», провідних ТНК, найбільш впливових індивідів. За наявності усвідомлення необхідності спільного злагодженого вирішення глобальних проблем уявляється все ж таки можливим створити необхідні умови, за яких консолідація може набути цілісного характеру – «переважно з основних напрямів і стратегій політичного, соціально-економічного та етнокультурного розвитку» [2, с. 139].

Необхідною умовою консолідації є наявність механізмів духовно-ціннісного впливу, здатного гуманізувати та інтегрувати учасників міжнародної системи в єдиний цілісний соціальний організм, що заснований на спільності ідей, поглядів і позицій щодо вирішення визначальних проблем. Необхідним також є прийняття цілісної політичної стратегії. Вона має на меті визначати єдині цілі та узгоджувати інтереси, що

матимуть компромісний характер вирішення проблем і основних суперечностей поміж акторами міжнародної системи. На базі стратегії повинні бути вироблені нові та вдосконалені існуючі організаційно-управлінські механізми, що забезпечуватимуть консолідовану й цілеспрямовану діяльність усіх учасників міжнародної системи та утвердження системи політико-адміністративного управління нею. Консолідація повинна сприяти загально визнаності найважливіших засадничих положень розвитку міжнародної системи та діяльності її інститутів.

Досягнення консолідації міжнародного порядку має стати завданням виняткової значущості, адже складність вирішення цієї проблеми полягає ще й у тому, що людство поділяється на групи, об'єднані нерідко політичними поглядами, економічними інтересами, конфесійною або національною належністю, геополітичними домаганнями тощо. Така строкатість у глобальному суспільстві стає чинником посилення протиріч у світовому співтоваристві. Через це часто з'являється ворожість у міждержавних відносинах. Загалом учасники міжнародної системи не можуть створювати взаємоприйнятні відносини в політичному та економічному вимірі [1, с. 13].

Із розвитком глобалізаційних процесів кількість учасників міжнародної системи зростає. Їхня множинність впливає на трансформацію структури міжнародної системи та зумовлює посилення суперечностей – наприклад, коли мова йде про інтереси транснаціональних корпорацій та інших великих монополій, які задіяні у сфері стратегічних ресурсів: насамперед, енергетичній. За цих умов дуже важливо,

щоб були знайдені способи умиротворення посилюваних інтересів на користь досягнення міжнародного консенсусу, що забезпечує мир і безпеку в усіх його вимірах: національних, регіональних і загальних. Це також необхідно тому, що досі наявна тенденція посилення контролю деяких країн над джерелами дешевої й найбільш доступної природної та іншої енергетичної сировини. Тим часом інтереси миру і безпеки вимагають, щоби будь-які геополітичні пріоритети країн чи союзів держав задовольнялися цивілізовано, з дотриманням не тільки так званих «правил гри», а й, насамперед, принципів міжнародного права. В іншому випадку людство своїми необдуманими діями стимулюватиме формування нових терористичних центрів й осередків міжнародної напруженості [2].

За останні роки значно зросла кількість публікацій та наукових досліджень, присвячених вивченню та аналізу різних рівнів консолідації. Однак у контексті консолідації міжнародного порядку ця проблематика залишається слабо вивченою. Наукова проблема дослідження обумовлена недостатньою розробленістю концепції консолідації міжнародного порядку загалом, зокрема його міжнародно-політичних аспектів, і вимогою пошуку перспектив процесу консолідації учасників міжнародної системи. Внаслідок цього перед автором виникає низка питань, що передбачають теоретико-методологічне осмислення й аналіз міжнародно-політичної консолідації як передумову розвитку глобального розвитку, вивчення джерел, які розкривають загальнотеоретичні підходи до дослідження складових поняття «консолідація» і взаємопов'язаних суміжних категорій, а саме «гло-



бальне управління», «міжнародний порядок», «глобалізація», «міжнародна система», «світ – система» тощо, які досліджуються в роботі.

Сучасна міжнародна система характеризується загостренням глобальних проблем, які значною мірою були викликані стрімким науково-технологічним прогресом, що вивів людство на сучасний етап соціально-економічного розвитку і зумовив появу глобальних проблем, для вирішення яких необхідна координація всебічних зусиль учасників міжнародної системи.

Глобальні проблеми є сукупністю проблем людства, від вирішення яких залежить соціальний прогрес і збереження цивілізації: запобігання світовій термоядерній війні та забезпечення мирних умов для розвитку всіх народів; запобігання катастрофічному забрудненню навколишнього середовища, зокрема атмосфери, світового океану тощо; подолання розриву в економічному рівні та доходах на душу населення між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, шляхом ліквідації відсталості останніх, а також усунення голоду, злиднів і неписьменності на земній кулі; забезпечення подальшого економічного розвитку людства необхідними природними ресурсами як відновлюваними, так і невідновлюваними, разом з продовольством, промисловою сировиною і джерелами енергії; припинення стрімкого зростання населення («демографічного вибуху») у країнах, що розвиваються, й усунення небезпеки «депопуляції» в розвинених країнах; запобігання негативним наслідкам науково-технічної революції [3].

Саме тому сьогодні на порядок денний вийшла проблема розробки певної моделі соціально-економічного розвитку, яка могла б забезпечити стабільність міжнародної системи, з урахуванням різномасштабності суперечностей, характерних для сучасного світу. Для управління такого роду моделлю потрібні нові політичні важелі, інститути та механізми, формування яких не відкидає накопичений досвід і чинні міжнародні організації.

Передумови сучасних глобальних проблем виникли давно і мають не тільки глибоке історичне підґрунття, а й серйозні об'єктивні підвалини. Насамперед, вони пов'язані з історичними особливостями процесу розвитку світового співтовариства. Етапи, що характеризувалися еволюційним, поступальним розвитком, переривалися революційними змінами, що впливали не тільки на процеси соціально-економічного розвитку, а й на процес взаємодії суспільства та природи. Аграрна, а згодом і промислова революції помітно вплинули на процес коеволюції суспільства і природи. Інформаційно-технологічна революція, що відбулася у другій половині ХХ століття, внесла радикальні зміни до процесу коеволюції – і перед усією світовою спільнотою настрало питання про необхідність серйозного перегляду стратегії розвитку світової цивілізації.

Консолідація учасників міжнародних відносин у сучасних умовах залишається головним соціально-політичним завданням розвитку світового співтовариства. Вирішення цього непростого завдання одночасно залежить від теоретичного осмислення даного феномену і від об'єднання зусиль учасниками між-



народних відносин заради виходу з кризи, подальшого розвитку демократії при збереженні унікальних історичних цінностей і традицій світової цивілізації, для чого в межах міжнародної системи мають бути створені політичні умови і фактори консолідації, що одночасно обумовлюють і є наслідком політичної діяльності.

Як політичний феномен, консолідація міжнародного порядку є об'єднанням зусиль учасників міжнародної системи, яке засноване на ціннісній згоді в контексті розуміння назрілих загальнопланетарних проблем, пов'язаних з їхнім спільним вирішення. Інтенсифікація процесу консолідації учасників міжнародно-політичної взаємодії має стати чинником позитивних перетворень у сфері міжнародних відносин та забезпечити сталий розвиток міжнародної системи. Консолідація міжнародного співтовариства може бути обумовлена як позитивними, так і негативними чинниками, особливостями та умовами функціонування й розвитку системи міжнародних відносин. Однак, незважаючи на нагальну потребу у консолідації, на сьогодні можна говорити про здійснення лише фрагментарної консолідації.

Політична система має широкі можливості у створенні умов для сталого суспільного розвитку. У сучасній міжнародній системі спільна робота в цьому напрямку держав, міжнародних організацій, ТНК, політичних і громадських об'єднань дозволить вести більш скоординовану політику в усіх сферах суспільного життя, створювати правові та суспільні механізми регулювання і так сприяти консолідації. Злагоджена робота основних учасників міжнародної системи стає реальною умовою консолідації в процесі не часткової, вимушеної, а постійної взаємодії, заснованої на базових інтересах світового співтовариства.

У процесі розвитку людства накопичився комплекс проблем, що з особливою очевидністю проявився протягом останніх десятиліть. Вони є результатом негативного прояву науково-технічного прогресу та набули світових масштабів через прискорення глобалізаційних процесів. Глобалізація як об'єктивний процес посилення взаємозв'язків між учасниками міжнародної спільноти спонукає до осмислення глобальних проблем і викликів, що постають перед людством. Їхнє зростання наполегливо вимагає пошуку моделей можливої консолідації.

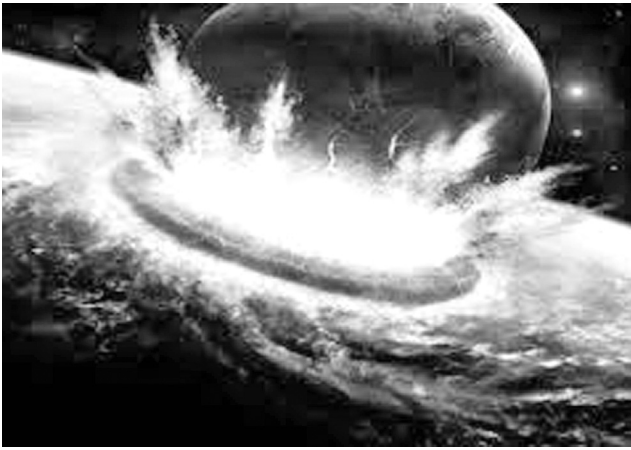
Важливе місце в контексті глобалізації світової системи посідають соціокультурні, політичні, соціально-економічні, демографічні проблеми, проблеми міграції та зростання чисельності населення, політичні та цивілізаційні конфлікти, екологічні проблеми, кліматичні зміни, вичерпання природних ресурсів і можлива енергетична криза. Перераховані проблеми протягом кількох десятиліть перестали бути лише економічними, політичними або екологічними та набули системного характеру. Отже, сучасне суспільство має справу з глобальною системною кризою, яка охоплює всі сторони його існування.

Всі глобальні проблеми взаємопов'язані та підсилюють дію одна одної. Наприклад, на сьогодні головними напрямками в політиці міжнародної безпеки визнані боротьба з тероризмом й екстремізмом, регулювання внутрішньодержавних етнічних конфліктів і контроль за поширенням зброї масового знищення та ракетних технологій, оскільки еволюція системи міжнародних відносин за останнє десятиліття призвела до помітного ослаблення режиму нерозповсюдження зброї масового знищення [4, с. 53].

Через це доводиться констатувати, що чимало вчених ставлять соціокультурні та політичні проблеми на перше місце. Це свідчить про «зіткнення» цивілізацій, що підтверджується, наприклад, проблемою поширення ісламського фундаменталізму. Західні дослідники нерідко використовують такі поняття як «іслам», «мусульмани», «араби» у значенні «тероризм», тож дослідження тероризму безпосередньо пов'язано з розглядом проблеми «зіткнення цивілізацій». Це свідчить також про те, що релігія дійсно є потужним фактором, здатним розділити цивілізації. Релігія чинить найбільший опір глобалізаційним процесам через надзвичайний консерватизм цього соціального інституту. З цього погляду між глобалізацією та релігією існують нерозв'язні суперечки, які впливають із самої їхньої сутності.

Сьогодні більшість держав світу перебувають у периферійній зоні та не можуть скористатися перевагами глобалізаційних процесів й увійти до складу «країн золотого мільярда». Завдяки диспропорції в економічному розвитку і ситуації «нерівного партнерства» в епоху глобалізації вони є джерелом фундаменталізму, сутністю якого є повернення до «релігійно цивілізаційної єдності як джерела самоідентифікації населення». Розвиток фундаменталізму в країнах периферії стимулює розвиток ізоляціонізму, що поглиблює розрив між країнами центру та периферії [5, с. 67 – 68].

З-поміж глобальних проблем світової системи виокремлюється демографічна. Водночас демографічна проблема має кілька вимірів. Зростання чисельності населення планети, яке останнім часом сповільнюється, свідчить про настання другої стадії демографічного переходу. В цьому контексті зазначимо, що сьогодні існує щонайменше два підходи до оцінки зростання населення. Перша група вчених вважає, що зростання чисельності населення властива майже всім етапам історії людства, але гранично допустиме значення було перевищено лише ХХ століття [6]. На думку іншої групи дослідників, чисельність людства неодноразово перевищувала граничні значення, ставши, наприклад, однією з причин вимирання мегафауни в плейстоцені, але технологічний прогрес (наприклад, неолітична революція) давали можливість подолати кризу, що була зумовлена вичерпанням біологічної ніші. Цей факт свідчить про те, що і сучасна демографічна проблема не унікальна і може бути вирішена за допомогою подальшого прориву в технологічному розвитку [7].



Крім демографічних, виокремлюються міграційні проблеми, які полягають в інтенсифікації міграційних процесів і потоків. Одним із важливих аспектів у межах міграційних проблем є поступова зміна етнічного складу деяких регіонів Землі. За таких обставин «на тлі кризи інститутів національної держави всі «форми етнізму і релігійності» переживають період піднесення та затребуваності ще нещодавно «пасивними, деідеологізованими й атомізованими масами» [8, с. 274]. Внаслідок маємо численні етнічні та релігійні конфлікти в регіонах з неоднорідним етнічним складом. Водночас не вироблено справді ефективних механізмів адаптації та інтеграції мігрантів до культури «титової нації», що свідчить про провал політики мультикультуралізму. На сьогодні однією з можливостей зняти етнокультурну напруженість вважається формування мережевого суспільства. Першим дослідником мережевого суспільства виявився іспанський учений М. Кастельс. Він пояснював використання терміну «мережеве суспільство» тим, що це суспільство «створено мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках, які перетинають час і простір» [8, с. 505].

Соціально-економічні проблеми розвитку світової системи в умовах глобалізації проявляються в поглибленні периферизації, що свідчить про ще одну ознаку кризи капіталістичної світ-економіки. Вона незворотно призводить до загострення конфліктів усередині світової системи та загострення глобальної системної кризи. Сьогодні внутрішньосистемні конфлікти набули форми протистояння Півночі та Півдня. Одночасно напруженість світової системи ускладнюється зростанням активності національних та етнорелігійних груп на тлі розмивання державного суверенітету і прозорості кордонів. Соціально-економічні проблеми є показником нерівності держав, зокрема у доступі до новітніх технологій та освіти, що уповільнює розвиток країн периферії. Консолідація міжнародної системи у вирішенні назрілих глобальних проблем має сконцентруватися на скороченні шкідливого для навколишнього середовища виробництва й прориві у розвитку новітніх технологій [7].

Прискорення економічного розвитку має разом з позитивними наслідками у вигляді підвищення рівня життя і негативні наслідки, які проявляються в посиленні антропогенного впливу на природне середовище. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є перехід з екстенсивного шляху розвитку засобів використання природних ресурсів на інтенсивний, тобто необхідні розробка і впровадження більш екологічних засобів їхньої експлуатації. Основним чинником впливу на стан навколишнього середовища визнана енергетика, тому зусилля переважно мають бути спрямовані на зміни засобів видобутку і транспортування вуглеводнів і пошук безпечніших альтернативних джерел енергії. Вирішення екологічних проблем стикається з низкою суперечностей. Країни, що розвиваються, долучаються до руйнування екології через практично повну відсутність очисних споруд, екологічних фільтрів, на розробку або закупівлю яких вони не мають матеріальних ресурсів. Розвинені країни, що володіють технологіями екологічного очищення, замість вирішувати проблему лише погіршують екологічну обстановку надзвичайно високими обсягами виробництва, які переносяться до країн, що розвиваються [9].

У дослідженні «Глобальні тенденції – 2030: альтернативні світи» виділяється чотири мегатенденції. Перша з них – «розширення прав і свобод» – може сприяти відмові держав від абсолютного суверенітету, що прискорить перетворення міжнародного порядку на світовий, у формуванні якого братимуть участь усі учасники світової системи. Зростання середнього класу ознаменує структурні зрушення. Передбачається, що переважна частина населення світу не буде жити в злиднях; середній клас стане найбільш важливим соціальним й економічним актором у більшій кількості країн. Зростання впливу громадянського суспільства виявиться однією з найбільш важливих мегатенденцій, тому що вона одночасно є причиною і наслідком практично всіх інших мегатенденцій, разом з розширюваною глобальною економікою, швидким зростанням країн, що розвиваються, і повсюдним використанням нових технологій у сфері комунікацій та виробництва. З одного боку, констатуємо потенціал більшої особистої ініціативи як ключа до вирішення глобальних проблем протягом наступних 15 – 20 років. З іншого боку, за наявності такого структурного зсуву окремі особистості й невеликі групи зможуть легше отримати доступ до руйнівних і смертоносних технологій, зокрема до комп'ютерних засобів ураження, до високоточної та біологічної зброї. Це дозволить здійснювати масштабні акти тероризму, наділить невеликі групи можливостями, які раніше були винятковою монополією держави [10, с.8 – 9].

Друга мегатенденція – «розпорошення впливу» – передбачає, що Азія перевершить за потужністю Північну Америку та Європу разом узяті: за зростанням ВВП, за обсягом населення, за видатками на оборону і технологічні інвестиції. Китай має можливість на-

бути статусу найбільшої економіки світу до 2030 року. Крім Китаю, Індії та Бразилії, на розвиток глобальної економіки впливатимуть регіональні гравці: такі як Колумбія, Індонезія, Нігерія, ПАР і Туреччина. Водночас економіки Європи, Японії та Росії переживатимуть занепад. Завдяки комунікаційним технологіям влада зміщуватиметься у бік «багатовимірних та аморфних мереж», які впливатимуть на поведінку учасників міжнародної системи. Держави, навіть із максимальними показниками ВВП та населення не зможуть нарощувати свій глобальний вплив і будуть змушені функціонувати всередині мереж і коаліцій багатополярного світу [10, с.8 – 9].

Третя мегатенденція – «демографічна ситуація» – передбачає, що в світі 2030 року населення становитиме майже 8,3 млрд осіб. Виокремлюються кілька тенденцій у межах демографічної проблеми: старіння населення – структурне зрушення, властиве як розвиненим країнам центру, так і країнам периферії; зменшення кількості «молодих спільнот і держав»; міграція, яка виявиться гострою проблемою міжнародного співробітництва; урбанізація, що зростає – ще одне структурне зрушення, яке сприятиме економічному зростанню, але зумовить проблеми з продовольчими та водними ресурсами; у країн, що старіють, виникнуть проблеми з підтриманням рівня добробуту, а їхня потреба у кваліфікованій і некваліфікованій праці сприятиме глобальній міграції; завдяки швидкій урбанізації обсяг міських будівель для житла, офісів і надання транспортних послуг у наступні сорок років може практично зрівнятися з усім обсягом таких споруд за всю світову історію будівництва [10, с.8 – 9].

Четверта мегатенденція – «нестача продуктів харчування, води і енергоресурсів, що зростає». В результаті зростання світового населення та збільшення середнього класу потреби в продуктах харчування, воді та енергії зростуть приблизно на 35, 40 і 50 відсотків відповідно. Зміни клімату погіршать перспективу доступності цих життєво важливих ресурсів, причому зростатиме контрастність погодних умов – збільшиться кількість опадів у зонах вологості, зони з низьким рівнем річних опадів стануть ще сухіші. Основні зміни в кількості опадів відбудуться на Близькому Сході та в Північній Африці, а також на заході Центральної Азії, на півдні Європи, в Південній Африці і на південному заході США. Низка країн не матимуть достатніх засобів, щоб уникнути нестачі продуктів харчування або води без консолідованої допомоги з боку світового співтовариства. Цю проблему неможливо вирішити без впливу на рівень споживання продуктів і послуг, на використання ресурсів. Наприклад, сільське господарство залежить від доступності джерел води та якості добрив. Гідроенергетика є потужним джерелом енергії для деяких регіонів. Водночас використання альтернативних джерел енергії, до яких належать різні види біопалива, за прогнозами, можуть спровокувати дефіцит продуктів харчування. Розвиток ситуації може привести і до продуктивної співпраці, компромісів і консолі-



дації. Наприклад, сільське господарство Африки вимагає кардинальних змін для запобігання можливому дефіциту продуктів харчування, адже на відміну від країн Азії та Південної Америки, які досягли помітних успіхів у виробництві сільськогосподарської продукції на душу населення, Африка лише нещодавно вийшла на рівень 1970-х років [10, с.8 – 9].

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що гострота, масштаб і глибина екологічних, цивілізаційних, соціальних і політичних викликів ХХІ століття є такими, які жоден суб'єкт світової системи не зможуть вирішити самостійно. Вже повністю завершився процес глобалізації у галузі використання земної кулі як єдиної ресурсної бази та у галузі впливу людства як єдиного суб'єкта господарчої та природокористувальної діяльності на навколишнє середовище. Для подальшого сталого розвитку необхідна консолідація міжнародного порядку. З цього погляду глобалізація є необхідною, але не достатньою умовою виживання людства.

Зростання кількості учасників світової системи, криза неоліберальної моделі глобалізації та капіталістичної світ-економіки, завершення періоду лідерства США тощо є одними з ознак формування нового міжнародного порядку. Наявність глобальних проблем вимагає консолідації міжнародного порядку задля їхнього спільного вирішення. Тому уявляється важливим, щоб серед учасників світової системи не з'явилися претенденти, які заради реалізації власних амбіцій боротимуться за одноосібне домінування у процесі консолідації міжнародного порядку. Підвищення впливу нових транснаціональних акторів на міжнародну політику є ознакою кризи капіталістичної світ-економіки, яка досягла просторових меж. Відсутність можливості поглинати нові території призвела до необхідності внутрішніх структурних змін, а, отже, зміни способів розподілу і перерозподілу доходів. Іншою ознакою досягнення просторових меж експансії капіталістичної світ-економіки й ускладнення її структури є фрагментація світової системи, що виявляється у зростанні кількості держав і нових недержавних акторів.

Отже, консолідація міжнародного порядку спрямована на об'єднання зусиль учасників міжнародних

відносин для спільного вирішення назрілих глобальних проблем. На сьогодні консолідація учасників міжнародної системи має фрагментарний характер через неефективність чинних інституційних механізмів глобального управління. Таке твердження стосується провідних міжнародних організацій – передусім, ООН, міжнародних груп – «Групи семи», «Групи двадцяти», провідних ТНК, найвпливовіших представників транснаціональної еліти. За наявності політичної єдності провідних учасників міжнародної системи консолідація міжнародного порядку може набутися цілісного характеру.

Нездатність учасників міжнародної системи регулювати глобальні кризові явища засвідчує наявність кризи глобального управління. Взаємопов'язаність численних криз зумовлює інтенсифікацію глобальної системної кризи. Її наявність є закономірним підсумком глобального розвитку міжнародної системи сучасності. Серед основних елементів глобальної системної кризи виокремлюються фінансово-економічна, екологічна, демографічна кризи глобального управління, криза безпеки, енергоносіїв, глобальна кліматична криза. Всі ці кризи як найважливіші елементи глобальної системної кризи формують її структуру, відображають сутність і роблять її цілісною. Сукупність взаємообумовлених криз ускладнює подолання глобальної системної кризи та посилює її. Тому криза глобального управління виявляється водночас і причиною, і наслідком глобальної системної кризи, що, зі свого боку, свідчить про турбулентний стан міжнародної системи, за якого неможливо чітко визначити її подальший розвиток.

Посилення глобальних проблем та глобальної системної кризи стає ознакою контрфази або кризи консолідації міжнародного порядку. Наявність кризи неоліберальної моделі глобалізації, демократизації та численних кризових явищ посилюють наукову дискусію про початок контрфази консолідації міжнародного порядку. Прискоренню глобальної системної кризи протягом останніх десятиліть сприяли, передусім, розпад біполярної міжнародної системи, інтенсифікація глобалізаційних процесів і криза консолідації міжнародного порядку у подоланні глобальних викликів сучасності. Подолання глобальної системної кризи можливе за умови набуття міжнародною системою нового балансу, відповідного характеру глобальних трансформацій. Тому глобальні політико-системні трансформації зробили проблему консолідації міжнародного порядку необхідною умовою сталого розвитку міжнародної системи. Управління окремими міжнародними процесами як державними, так і недержавними акторами спрямоване на запобігання їхнім потенційно негативним наслідкам для міжнародної системи. В умовах збільшення кількості та активності недержавних акторів міжнародної системи вирішення кризових явищ часто здійснюється не «вертикально», відповідно до ієрархії потенціалів держав, а «горизонтально»: за участю недержавних акторів. Транснаціональні

мережі беруть участь у міжнародній взаємодії, що вказує на можливість консолідації різних суб'єктів міжнародної системи.

Ознакою контрфази консолідації міжнародного порядку стає також соціально-економічний розрив у розвитку держав «центру» і «периферії», що додатково загострює глобальні проблеми: такі як тероризм, міграція, фінансово-економічні кризи, демографічний зріст, виснаження природних ресурсів, крах екологічних систем, пандемії тощо. Немоżliвість виходу периферійних країн на рівень розвитку розвинених внаслідок неефективного управління, корупції, бідності, хвороб, екологічних проблем, насильства, а також небажання високорозвинених держав ефективно сприяти їхньому розвитку ускладнює процес консолідації міжнародного порядку. У «країнах, що не відбулись», немає важливих елементів національного суверенітету: ефективного контролю над територією, здатності контролювати кордони та вилучення зовнішніх акторів із внутрішніх конфігурацій влади. Залишається тільки міжнародний юридичний суверенітет, який у багатьох випадках слугує основним джерелом життєздатності, дозволяючи здійснювати урядові позики, отримувати міжнародну фінансову та гуманітарну допомогу.

Микола ФЕСЕНКО,

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Список використаних джерел:

1. Фесенко М.В. Консолідація суб'єктів світ-системи у розбудові нового міжнародного порядку / М.В. Фесенко. – К.: Центр вільної преси, 2015. – 527 с.
2. Фесенко М.В. Консолідація учасників міжнародної системи заради забезпечення сталого розвитку людства: концептуальний вимір / М.В. Фесенко // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія Історія. Політологія. – Випуск 7-8. – Маріуполь, 2013. – С.34 – 40.
3. Алексеев В.П. Світ глобальних проблем [Електронний ресурс] / В.П. Алексеев. – Режим доступу: <http://ur.co.ua/104/3327-1-mir-globalnyh-problem.html>
4. Косиченко А.Г. Глобализация и религия / А.Г. Косиченко // Век глобализации. – 2013. – № 1. – С. 47 – 58.
5. Кудряшова И.В. Фундаментализм в пространстве современного мира. / И.В. Кудряшова. // Полис. – М., 2002. – №1. – С. 66 – 77.
6. Чумаков А.Н. Глобализация: контуры целостного мира / А.Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2014. – 512 с.
7. Назаретян А.П. Нелинейное будущее. Мегаистория, синергетика, культурная антропология и психология в глобальном прогнозировании / А. П. Назаретян; Ин-т востоковедения РАН, Центр мегаистории и системного прогнозирования, Благотворительный фонд Сергея Саркисова, Междунар. фонд за выживание и развитие человечества, Фонд «Здравомыслие». – Изд. 3-е, перераб. и доп. – Москва: Аргмак-Медиа, 2015. – 508 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. Вебер А. Б. Человечество перед экологическим вызовом // Универсальная и глобальная история. Эволюция Вселенной, Земли, жизни, общества / под ред. Л.Е. Гринина, И.В. Ильина, А.В. Коротаева. Волгоград: Учитель, 2012. – С. 597-607.
10. Global trends 2030 : alternative. worlds a publication of the national intelligence council. – December 2012. – 169 p.



Математичні методи в історичних та зовнішньополітичних дослідженнях: передумови, специфіка та додана вартість застосування

В кожній галузі науки стільки істини, скільки в ній математики.

Еммануїл Кант,

«Метафізичні основи природознавства», 1786 р.

ЧАСТИНА II

Методологічні проблеми ретропрогностики та застосування математичного моделювання. Слабким місцем ретропрогностики як перспективного методу історичного аналізу, що заважає їй стати повноцінною наукою, залишається недостатнє методологічне забезпечення. У ній поки що немає чітко відпрацьованих прийомів досліджень, які дозволяли б незалежно від творчої фантазії дослідника будувати та аналізувати сценарії альтернативного розвитку тих чи інших подій. Переважно використовувалися методи, придатні саме для даного конкретного дослідження, які проте не претендують на універсальність.

Основні методологічні проблеми ретропрогностики сформульовано в роботі Ігоря Бестужева-Лади «Ретроальтернативістика у філософії історії»:

1) *Проблема реалістичності початкових припущень віртуальних сценаріїв.* Ретропрогнозування повинно, насамперед, відрізнати реально можливі варіанти ходу історії від свідомо неймовірних.

2) *Проблема логічності самих віртуальних сценаріїв.* Ретропрогноз повинен містити ланцюг подій, які, будучи основними на початковому умовному припущенні, були б з'єднані один з одним несуперечливими причинно-наслідковими зв'язками.

3) *Проблема ймовірності віртуальних сценаріїв.*

Ретропрогнозування ймовірних наслідків будь-якої гіпотетичної події передбачає розробку віяла віртуальних сценаріїв, що мають різну ймовірність реалізуватися в реальному житті.

4) Проблема оптимальності віртуальних сценаріїв.

Головна мета ретропрогнозу – оцінка оптимальності реальних подій шляхом їхнього порівняння з найкращими альтернативами. Уявляється, що тут дослідників можуть очікувати справжні наукові відкриття, пов'язані з переоцінкою значення багатьох особистостей і подій світової історії.

Вважається, що вперше пропозиція застосування теорії ухвалення рішень (яка раніше використовувалась в економічній теорії та практичному менеджменті) для моделювання історичних процесів здійснюється в кілька етапів [1]:

- побудова віяла сценаріїв розвитку подій;
- виділення основних цілей, які стояли перед суб'єктами історичного процесу, що здійснювали вибір, та оцінка корисності досягнення кожної з цілей методом послідовних порівнянь;
- виділення негативних подій, які могли б завадити досягненню цих цілей, та оцінка шкоди, яку вони могли б нанести, за допомогою методу послідовних порівнянь;
- оцінка порівняльної ефективності кожного варіанта віяла можливих сценаріїв.

Перспективи застосування математичних методів в історії та зовнішній політиці. Принципові відмінності між історичними та природничими науками. Як мислителі минулого, так і сучасні історики, філософи та міжнародники дискутують про те, чи може історія бути такою ж наукою як фізика або інші природничі й «точні» науки. Зрозуміло, що історія вже відбулася як наука описова. Проте фізика та інші природничі науки здійснили перехід від описової до теоретичної науки, яка аналізує і пояснює. У XIX столітті, на хвилі вражаючих успіхів природничих наук, багато філософів та інших науковців гуманітарної сфери думали, що скоро прийде черга й історичних наук. Цікаво, що ще Лев Толстой усвідомлював ці можливості та присвятив цій проблемі другу частину епілога роману «Війна і мир» [2]. Але цього переходу не відбулося, історичні науки не змогли подолати цей бар'єр, в той час як деякі інші гуманітарні науки – економіка, соціологія, антропологія, лінгвістика – його подолали.

Дослідники, переважно філософи, дійшли висновку, що між історією та природничими науками є якісна різниця, тому що історичні процеси занадто складні та принципово відрізняються від фізичних та біологічних. Так думав один із найвидатніших філософів XX століття К. Поппер [3] та більшість інших дослідників. На їхню думку, неможливе справжнє наукове пояснення, якщо не існує загальних законів у широкому розумінні цього слова, на основі яких будується наукова теорія. Водночас, на думку скептиків, не можна висувати теорії і намагатися описувати їх

мовою математики, якщо очевидно, що історія хаотична і наповнена випадковостями, в ній присутній величезний суб'єктивний фактор, пов'язаний зі свободою волі та вибору. Хід історії дійсно є надзвичайно складним і багатфакторним процесом, а поведінка окремо взятих людей не є прогнозованою, але з цього не випливає, що поведінка великих людських мас повністю не прогнозована.

Отже, на думку оптимістів, перспективи математичної історії далеко не є безнадійними, тому що деякі дослідження вже виявили суттєві емпіричні закономірності в ході історії, що може дозволити сформулювати фундаментальні закони, які пояснюватимуть ці закономірності [4, 5].

У рамках динамічного системного підходу, про який йшла мова вище, передбачається математичний опис того, як різні субсистеми взаємодіють одна з одною. Такий математичний опис представлятиме собою модель даної системи. Модель як спрощене описання реальності абстрагується від усієї невичерпної складності системи та обмежується врахуванням лише кількох характеристик, що розглядаються як критично важливі для розуміння феномена, який досліджується. Математичні моделі є такими описаннями, переведеними чіткою і точною математичною мовою, яка на відміну від звичайної мови не допускає будь-якої двозначності. Велика сила математики полягає в тому, що, після того як дослідник сформулював проблему математичною мовою, можемо точно встановити, що впливає зі зроблених ним припущень.

Отже, математика є незамінним інструментом для будь-якої справжньої теоретичної науки. Та чи інша наукова галузь може вважатися такою, що досягла теоретичної зрілості тільки після того, як вона розвинула необхідний математичний (формалізаційний) апарат, який представляє собою систему взаємопов'язаних конкретних вузько сфокусованих моделей. До подібного висновку приходив ще близько 250 років тому геніальний німецький філософ Е. Кант, відповідне висловлення якого винесено до епіграфа цієї статті.

Всі моделі спрощують реальність, проте цінність тієї чи іншої моделі може бути встановлена тільки при її співставленні з альтернативами. Водночас має братися до уваги, наскільки точно кожна модель описує реальну динаміку процесу, що вивчається, наскільки вона економна і наскільки використані в ній припущення суперечать чи відповідають реальності.

Існує кілька загальних правил, які допомагають створювати корисні моделі. *Перше правило:* модель не повинна охопити більше двох ієрархічних рівнів. Модель, що порушує це правило, намагається одночасно моделювати як динаміку взаємодії субсистем у середині системи, так і взаємодію в середині кожної субсистеми. Прикладом тут могли б слугувати спроби змоделювати динаміку взаємодії держав через моделювання поведінки кожного з їхніх громадян. Навіть для найпотужніших сучасних комп'ютерів необхідно багато часу на симуляцію поведінки систем, що

складаються з мільйонів агентів. За таких умов з концептуальної точки зору результати такої багато-рівневої симуляції дуже важко інтерпретувати. Практика свідчить, що питання, пов'язані з математичним описанням поведінки багаторівневих систем, мають вирішуватися через окремі розгляди проблем кожного окремого рівня або пари рівнів. Водночас моделювання більш низького рівня дає розуміння механізмів, а більш високого – закономірностей.

Друге правило полягає у прагненні до лаконічності та простоти моделі. Є дуже спокусливим спробувати занести до моделі все, що відомо про систему, яку досліджуємо, проте досвід свідчить, що це є способом завести справу до глухого кута. Конструювання моделей завжди вимагає простих припущень – отримувати за такої умови моделі часто дають цінні результати. Наступні тестування моделей можуть допомогти уточнити теорію та збільшити впевненість у її вірності. Після того, як набирається критична маса моделей і даних, наукова дисципліна може розглядатися як така, що досягла своєї зрілості, але це не означає, що вона знайшла відповіді на всі поставлені перед нею запитання.

Складною частиною створення теорії є вибір механізмів, які підлягають моделюванню, висунення припущень щодо того, як взаємодіють різні підсистеми, відбір функціональних форм та оцінка параметрів. Після того, як ця робота завершена, оперування моделями не породжує особливих труднощів, хоча й забирає багато сил і часу. Для деяких простих моделей можна знайти аналітичні рішення. Однак, коли модель досягає навіть середнього рівня складності, доводиться вдаватися до числового розв'язання на комп'ютерах. Ще один підхід полягає у використанні імітаційних моделей. Але все це не повинно розглядатися як повні альтернативи, оскільки зріла теорія комплексно використовує всі зазначені підходи.

Теоретична історія і роль математичних методів в її дослідженні. Для традиційної емпіричної історії як описання та інтуїтивної інтерпретації фактів математики не потрібно, хіба що деякі статистичні дані та математичні методи їхньої обробки. Цільовим продуктом теоретичної історії є емпірично підкріплені теорії (низка взаємопов'язаних теорій або теоретичних положень), що мають два головних джерела: філософські й наукові ідеї та концепції, а також емпіричні дані про історичні явища різного типу і масштабу.

Логічна, формалізаційна та математична обробка історичних даних служать: *по-перше*, для індуктивного узагальнення та формулювання відповідних гіпотез; *по-друге*, для перевірки цих гіпотез за допомогою гіпотетико-дедуктивного методу. Важливо враховувати також небезпеку фетишизації математичних моделей. Модель, яка добре підтверджується даними, створює ілюзію повного розуміння сутнісної закономірності, але це не завжди відповідає дійсності. Не є необхідним створювати математичні моделі



Карл Раймунд Поппер

та використовувати математичні методи там, де для цього немає необхідності, якщо закономірності можна розкрити і представити звичайною мовою та на якісному рівні. Слід виходити з критерію доданої вартості, яку ми отримуємо від застосування математичних методів.

У звичайній практиці математичного моделювання історичних процесів дослідники зупиняються на першому етапі (створення моделі процесів, що мають місце в конкретному місці і в заданий час), але рідко переходять до другого етапу (теоретичне узагальнення моделі, яка повинна працювати завжди та будь-де при наявності умов заданого класу) і майже ніколи – до третього етапу (перевірка цієї узагальненої моделі на інших даних, місцях та епохах) [6, 7]. Уявляється логічним, що просування в даному напрямі є вірним шляхом до досягнення математичною історією (кліодинамікою) статусу справжньої фундаментальної, теоретичної науки.

Дослідники продовжують вивчати проблему існування і статусу законів історії. Теоретизація історичної динаміки має передбачати, що деякі приховані сутнісні закономірності обумовлюють видиму регулярність історичних явищ (тренди, цикли тощо). Значно складнішою є проблема онтологічного статусу і характеру цих «сутнісних закономірностей». Водночас вказують на такі характеристики:

- свідомість та вільна воля/поведінка історичних акторів;
- неповторність обставин історичних ситуацій;
- множинність і крайня мінливість причинних факторів;

- непереможна випадковість окремих історичних явищ.

Такі відмінності дають можливість деяким дослідникам стверджувати, що в соціально-історичній дійсності зовсім немає «керуючих закономірностей». Якщо погодитись з такою позицією, то теоретизація і математизація/формалізація історії виявляться абсолютно безперспективними: можна скільки завгодно витончено маніпулювати даними, винаходити нові поняття і концептуальні конструкції, але все-одно бути приреченим залишатися лише на феноменалогічному рівні.

Разом із тим більш перспективною уявляється така онтологічна установка: сутнісні закономірності, які управляють соціально-історичними явищами, є пізнаними, але вони мають свою специфіку: мінливі; складні; до них належать закономірності людської свідомості та поведінки; відкриті до зовнішніх обставин, зокрема випадкового характеру.

Завдання методології теоретичної історії, зокрема методології математичного моделювання історичної динаміки, полягає в тому, щоб розробляти дослідницькі логіки та підходи, які враховували б цю складність, залишаючись за цих умов об'єктивними, відтворюваними, надійними та ефективними. Питання про існування «історичних законів» слід модифікувати в припущення існування внутрішніх керуючих закономірностей, що обумовлюють регулярність історичних явищ, яким потрібні філософські та методологічні підходи, що дозволяють подолати відомі складнощі:

- наявність у людей свідомості, вільної волі, власної рефлексії над закономірностями;
- висока значимість випадкових обставин і відповідна «неповторність» історичних ситуацій;
- множинність, різноманітність, взаємопов'язаність та мінливість причинних факторів.

Часто виникає прагматичне запитання, яку «конкретну користь суспільству» принесе відкриття історичних закономірностей. Це питання має приховану передумову необхідності прагматичного виправдання наукових досліджень. Вважається, що в період становлення нового перспективного наукового напрямку не слід впадати у прагматизм, а треба робити наголос на самоцінності фундаментальних досліджень суспільства та історії [6]. Разом із тим, при внутрішніх професійних обговореннях, очевидно, необхідно час від часу повертатися до питань користі, прогнозів і перспектив розвитку математичної історії як нової науки. Що стосується прогнозів, то вони напряму залежать від якості та передбачувальної сили отримуваних теорій. Як позитивний приклад наводиться теоретичне пророкування розпаду радянської імперії (Варшавського блоку і СРСР) на основі вивчення закономірностей геополітичної теорії й аналізу наявної статистичної та іншої інформації щодо стану тодішніх двох наддержав [8, 9]. Як висновок висувається така визначальна методологічна теза: головним пріоритетом математичної історії є концептуальна якість

гіпотези і теорії; витонченість математичного апарату іноді буває потрібною, іноді – зайвою, а без змістовної понятійної конструкції ризикує стати непотрібною декоративною наукоподібністю. Тут важливо не стати жертвою спокуси штучної наукоподібності та ускладнення простих речей.

Ініціатива використання математичних методів у гуманітарних науках належить сьогодні західним фахівцям-економістам (переважно американським), які іноді працюють разом із соціологами і політологами. Отже, дослідникам у сфері математичної історії та міжнародної політики необхідно уважно вивчати результати досліджень економістів і соціологів, контактувати і співпрацювати, проводити спільні дослідження, перевіряти їхні теорії на широкому історичному матеріалі та надавати їм свої моделі для перевірки їхніми методами, спираючись на актуальні дані. Справа в тому, що економісти і соціологи вже давно та вельми ефективно використовують математику при вивченні конкретних соціальних проблем. Водночас деякі дослідники дотримуються тієї позиції, що математичні моделі, формули і графіки – це лише будівельні риштування, потрібні в самому процесі будівництва. Проте, коли будинок готовий, риштування прибираються і залишається лише звичайна людська мова [10].

Як образне порівняння такої позиції можна навести смартфон, що постає однією стороною конструктора, ремонтника та дизайнера (складний технічний пристрій), а іншою стороною – користувача (зручний пристрій для багатоцільового використання). За подібною аналогією, деякі дослідники вважають, що кожен статтю чи книгу з математичної історії потрібно розділяти на дві частини: з математичним апаратом і без нього. Важливий критерій – щоби читач зрозумів головний зміст, сенс, хід міркувань, висновки, водночас його не обтяжували б формули і математичний апарат [6]. Зазначена пропозиція, на думку автора цієї статті, є досить екзотичною, оскільки практично не застосовується в інших сферах науки, але, з огляду на специфіку математизації історії та зовнішньої політики, має певну рацію і право на реалізацію.

Головні обмеження використання математичних моделей в історії та міжнародній політиці є очевидними: наявність, повнота та якість даних, їхня вимірюваність, а також спроможності дослідників теоретичної інтерпретації отриманих результатів. Автор цієї статті більш прихильний до тієї думки, що точні, формалізовані методи, логіка і математика потрібні не лише як технічна допоміжна функція традиційним історичним наукам (вузько локальним і плоско емпіричним) і традиційним історикам та міжнародникам (зазвичай, нездатним мислити теоретично та формулювати узагальнені гіпотези), а як основа структурування даних та емпіричної перевірки для нової науки – теоретичної історії, рідної сестри інших теоретично орієнтованих соціальних наук: соціології, економіки, демографії, політології, антропології, психології [11, 12].

Висновки та пропозиції

З останнього випливає практичний висновок щодо фахової підготовки майбутніх істориків і політологів-міжнародників. Математичний апарат їм слід давати лише в другу чергу, а насамперед – навчати мислити теоретично, аналітично та абстрактно, прищеплювати професійний інтерес до схем, моделей, конструкцій, розуміння важливості та переконаність у можливості їхньої перевірки. Лише після цього можна переходити до вивчення та використання математичного апарату, який виступатиме в ролі технічного інструментарію.

Використання математичних методів для аналізу соціальних систем на сьогодні вже твердо увійшло у дослідницьку практику – насамперед у сфері економічних досліджень. Але, незважаючи на те, що ще з часів Ньютона і Галілея філософи та науковці розмірковують про необхідність застосування точних методів для описання суспільства та історичних процесів, математична теорія соціальних систем все ще не може знайти міцну основу. Проблема багатоконтактності та багатотакторності соціальної динаміки суттєво ускладнює виділення фундаментальних взаємозв'язків і формулювання загальної історичної та міжнародно-політичної теорії. Водночас недоступність експерименту, унікальність і випадковість окремих явищ вимагає якісно нових методів для вивчення соціальних систем, історичних та міжнародних процесів.

Серед різноманітних кількісних методів, які все активніше використовуються сьогодні в аналізі політики та міжнародних відносин, є чотири основних: математична статистика, теорія ігор, мережевий аналіз, теорія систем та системний аналіз.

Математична обробка історичних даних та моделювання історичних і політичних процесів може дати багатий матеріал для аналізу та виявлення історичних закономірностей, формулювання теоретичних положень і фундаментальних законів у гуманітарних науках, які раніше вважалися суто емпіричними. Західні експерти та науковці вважають, що сьогодні історія, політологія та зовнішня політика вже дозріли до того, щоб позиціювати себе не лише як описові ідеологічні кліше, а як науки точні та теоретичні, висновки яких можна перевіряти із застосуванням числових методів.

Зіставлення історичних даних із результатами моделювання може вказувати на адекватність розроблених дослідником математичних моделей. За таких обставин моделі можуть не лише описувати те, що реально було в історії, але й те, що могло відбутися, однак із тих чи інших причин не реалізувалося. Отже, альтернативна/математична історія як новий напрям історичних і соціальних досліджень може надати об'єктивний науковий інструмент для аналізу можливих шляхів історичного розвитку та ретропрогнозування.

Наукові результати, отримані на сьогодні іноземними науковцями, свідчать про продуктивність

використання методів математичного моделювання для дослідження історичних і міжнародних процесів. Досягнуті в цій галузі успіхи роблять можливим використання розробленої методології не лише для аналізу минулого, але й для кращого розуміння самих процесів, що вивчаються, подальшого стратегічного планування, створення довготермінових прогнозів, систем «проектування майбутнього», чого гостро потребує сучасна Україна.

З огляду на фактичну відсутність у нашій державі будь-яких наукових шкіл зазначеного напрямку досліджень, а також дуже незначну кількість відповідних наукових публікацій у вітчизняних джерелах, автор вважає би за потрібне наголосити на великій важливості та актуальності об'єднання зусиль вітчизняних істориків, міжнародників та фахівців з прикладної математики з метою започаткування та активізації описаних у цій статті методів дослідження історії й міжнародних відносин. Подібні вітчизняні школи та наукові колективи могли бути створені на наявній науково-інтелектуальній базі, сформованій сьогодні, наприклад, у Дипломатичній академії імені Геннадія Удовенка при МЗС України, а також в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ігор ЛОССОВСЬКИЙ,

*Надзвичайний і Повноважний Посланник
України, кандидат фізико-математичних наук*

Список використаних джерел:

1. Malita M. A model of Michael the Brave's decision in 1595 // Mathematics in the Archaeological and Historical Science. Proceeding of the Anglo-Romanian Conference 1970. - Edinburgh Univ. Press. - 1971. - P. 516 – 523.
2. Толстой Л. Война и мир. Эпизод. Часть 2. - <http://www.magister.msk.ru/library/tolstoy/wp/wp16.htm>.
3. Popper K.R. The poverty of historicism. - London.: Routledge and Kegan Paul. - 1957.
4. Турчин П.В. Перспективы математической истории. Существует ли качественное различие между исторической и естественными науками ? // История и Математика. Концептуальное пространство и направления поиска. - М.:Изд. ЛКИ. - 2007. - С. 8 – 18.
5. Коротаев А.В., Малков А.С., Халтурина Д.А. Законы истории. Математическое моделирование исторических макропроцессов. Демография, экономика, войны. - М.: КомКнига/URSS. - 2007.
6. Розов Н.С. Теоретизация истории и роль математики // История и Математика. Концептуальное пространство и направления поиска. - М.:Изд-во ЛКИ. - 2007. - С. 19 – 30.
7. Розов Н.С. и др. Разработка и апробация метода теоретической истории. - Теоретическая история и макросоциология. - Новосибирск.: Наука. - 2001. - Гл. 2 и 6.
8. Коллинз Р. Предсказание в макросоциологии: случай Советского коллапса. - Время мира 1. - 2000. - С. 234 – 278.
9. Розов Н.С. Философия и теория истории. 1: Прологомены. - М.: Вильямс. - 2002.
10. Turchin P. War and Peace and War: Life cycles of Imperial Nations. - New York.: Pi Press. - 2005.
11. Дегтярев Д.А. Введение в теорию игр для политологов и международных. - М.: «МГИМО – Университет». - 2010. - 90 с.
12. История и математика: Макроисторическая динамика общества и государства. (Отв. ред. С.Ю.Малков и др.). - М.: КомКнига. - 2007. - 184 с.



ВАЦЛАВ ГАВЕЛ: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «оксамитової» революції в Чехословаччині)

Складний і суперечливий процес кардинальних суспільно-політичних змін у двох нових європейських демократіях – Чеській Республіці та Словацькій Республіці, який тривав понад десять років, на початку третього тисячоліття логічно завершився інтеграцією цих держав: чеського і словацького суспільства до об'єднаної європейської спільноти. Набуття Чехією і Словаччиною 2004 року повноправного членства в Європейському Союзі, а також – в НАТО, стало вагомим свідченням беззаперечного визнання розвинутими європейськими державами та загальноєвропейськими інституціями позитиву реформних перетворень у ЧР і СР.

За надзвичайно стислий у глобальному історичному вимірі перехідний етап – останнє десятиліття ХХ століття – перші роки ХХІ століття – громадяни Чехії і Словаччини мирним шляхом повалили і демонтували комуністичний режим, позбулися суспільно-політичних залишків тоталітаризму та авторитаризму, побудували розвинуте громадянське суспільство і засади цивілізованої

демократії. В обох державах уже ефективно функціонують ідейний і політичний плюралізм, багатопартійна система, парламентаризм, поділ гілок влади та інші стандарти зрілого і відкритого суспільства європейського типу. ЧР і СР заслужено входять до групи найбільш реформно розвинутих країн Центрально-Східної Європи.

Ці кардинальні зміни пов'язують з ім'ям **Вацлава Гавела (1936 – 2011)**: дев'ятого та останнього президента Чехословаччини (1989 – 1992) і першого президента Чехії (1993 – 2003), який мав право вважатися одним з найвідоміших громадсько-політичних і державних діячів світу на цьому переломному етапі його історії. З іменем цієї людини, яку називали моральним авторитетом, обличчям чеської нації, політичним довгожителем Європи, завдяки якому лідери світових держав рахувалися з «маленькою» Чехією, пов'язана вся історія постсоціалістичного розвитку цієї країни в центрі європейського континенту. Драматург і філософ, колишній дисидент і правозахисник – він один із тих, хто став символом демократичних

змін у Центрально-Східній Європі кінця 80-х років минулого століття, які поклали початок поверненню країн регіону після майже півстолітнього тоталітарно-комуністичного панування до європейського співтовариства вільних народів і сприяли об'єднанню Європи.

Поєднання в одній особі письменника, політика і державного діяча – явище досить рідкісне у світовій практиці, тому не випадково всебічне вивчення політичної і творчої біографії В. Гавела розпочалося зразу ж після його приходу до високої політики під час «оксамитової» революції 1989 року в Чехословаччині, куди він прийшов для багатьох несподівано, але з чистою совістю і чистими руками.

Прагнення до свободи й справедливості стало однією з домінуючих рис характеру Вацлава Гавела і на повну силу проявилось в його творчості та політичній діяльності. З початком 1968 року він з головою поглиблюється у політичне життя, бере участь у численних зустрічах, зборах, мітингах. У березні 1968 року в ЧССР створюється організація «Коло незалежних письменників», до якої ввійшли понад 50 художників слова з 350 делегатів з'їзду чехословацьких письменників (червень 1967 р.). Очолював це об'єднання, що протистояло офіційному Союзу письменників, від самого початку і до його заборони 1970 року В. Гавел. Незабаром створюється Клуб активних безпартійних (КАН), до якого увійшли не тільки письменники, а й вчені, викладачі та інші. Загальна кількість членів Клубу становила понад 5 000 чоловік, і він заявив про себе як серйозна політична сила, що могла перетворитися на опозиційну партію. Одним з керівників об'єднання став Вацлав Гавел. В опублікованій 4 квітня 1968 року в популярному серед чехословацької інтелігенції періодичному виданні «Літерарні листи» статті «На тему опозиції» він відкрито закликає до формування політичної опозиції, без якої, на його думку, є неможливим процес реформ.

На початку серпня 1968 року в пресі з'являється відомий реформістський маніфест «Дві тисячі слів», під яким підписалися найвідоміші представники інтелектуального життя Чехословаччини. Через кілька днів після опублікування з його авторами – Л. Вацуліком, В. Гавелом, П. Когоутом та іншими письменниками – зустрілися керівники Комуністичної партії Чехословаччини на чолі з А. Дубчеком, який обійняв посаду першого секретаря ЦК КПЧ на січневому 1968 року пленумі ЦК і намагався всіляко сприяти здійсненню демократичних змін у чехословацькому суспільстві на основі прийнятої у квітні того року пленумом ЦК КПЧ «Програми дій». Під час цієї зустрічі Гавел мав можливість безпосередньо вести з ним дискусію. І хоча про 1968 рік Вацлав Гавел говорив, що він «не був у центрі подій. На чолі політичних подій стояли комуністи-реформа-

тори, яким я не був, хоча серед них у мене на той час було багато друзів», але залишитися осторонь бурхливих подій «Празької весни» він не міг. Гавел вів активну реформістську роботу в Союзі письменників, багато мандрував світом (в цей невеликий період він мав закордонний паспорт), де виступав з роз'ясненням необхідності та цілей демократичних реформ у своїй країні. У відкритому листі А. Дубчеку від 9 серпня 1968 року В. Гавел підкреслив, що, підписавши (під тиском радянського керівництва) московський протокол, тодішнє політичне керівництво Чехословаччини припустилося великої помилки.

Після поразки «Празької весни», коли спроба побудови «соціалізму з людським обличчям» у Чехословаччині через військове втручання ззовні зазнала невдачі, країну залишило чимало діячів культури. Мав таку можливість і Вацлав Гавел, коли наприкінці 1968 року він отримав від фонду ім. Форда запрошення відвідати США, де міг би спокійно займатися літературною діяльністю та, спостерігаючи за своїми репресованими однодумцями, ймовірно і не повернутися до Чехословаччини. Однак Гавел відмовився від цієї вигідної пропозиції, мотивуючи своє рішення тим, що не може залишити країну в складний для неї період.

Репресивні заходи 1970 – 1972 років у Чехословаччині призвели до згортання активності представників опозиції. Комуністичному керівництву вдалося на деякий час ліквідувати прояви опозиційного руху: більшість існуючих нелегальних політичних угруповань припинили своє існування.

Але 1975 року в Чехословаччині відбулася подія, яка змінила ситуацію: була розпущена популярна молодіжна рок-група «Плестік піпл», відбувся судовий процес над її членами, і музикантів було відправлено за ґрати, хоча вони не вчинили нічого протизаконного. Цей випадок грубого порушення прав людини співпав у часі з підписанням у Гельсінки тодішнім президентом ЧССР Г. Гусаком відповідних міжнародних зобов'язань щодо їхнього дотримання. Вацлав Гавел та його друзі стали на публічний захист чеських музикантів і незабаром об'єдналися в групу, щоб рішуче протидіяти тоталітарному режиму та обороняти права чехословацьких громадян. Програмним документом цього правозахисного об'єднання, яке, однак, не було ні політичною партією, ні якоюсь підпільною організацією, стала так звана Хартія-77, одним із головних авторів якого був Гавел. У статті «Про сутність Хартії-77», яку підписали 242 діячі культури і науки Чехословаччини, В. Гавел зазначав: «Хартія була першим важливим суспільним виступом за епохи Гусака. В ній об'єдналися письменники і колишні політики, комуністи і некомуністи, католики і протестанти, інтелектуали і робітники, університетська професура і неконформістська молодь. Вони об'єдналися не на політичній основі, а з

глибших причин – скоріше людських ніж політичних. Їхній спільний мотив був, насамперед, моральним».

Після публікації Хартії-77 у Чехословаччині з новою силою розгорнулися політичні репресії, що, звичайно, не обійшли й одного з найвідоміших дисидентів країни – Вацлава Гавела. З 1977 до 1989 року він був чотири рази ув'язнений за активну політичну діяльність, спрямовану проти тоталітарного комуністичного режиму або, як писав тоді центральний орган ЦК КПЧ газета «Руде право», спочатку «за антигромадську», а потім – «підривну діяльність». Загалом Гавел пробув у в'язниці понад п'ять років. Утім, усі ці випробування на мужність та вірність своїм ідейно-політичним переконанням не зломали волю драматурга. 1978 року В. Гавел став одним із засновників і керівників Комітету на захист незаконно переслідуваних: громадської організації, що боролася проти поліцейського свавілля, несправедливості судів, зловживання владою тощо.

Наприкінці 80-х років XX ст. в країнах Східної Європи завдяки діяльності дисидентів та комуністів-реформаторів і також під впливом «горбачовської перебудови» в СРСР розпочалась епоха великих змін. Демократичні режими встановилися у Польщі, Угорщині, Східній Німеччині. Радикалізація опозиції в Чехословаччині, об'єднаної в неформальні групи й незалежні ініціативи, серед яких найбільшою стала група «Рух за громадянську свободу» на чолі з В. Гавелом, була помітна

вже з січня 1989 року, коли мали місце демонстрації на вшанування пам'яті пражського студента Яна Палаха, який спалив себе на знак протесту проти окупації країни військами Варшавського договору 1968 року. Вацлава Гавела та десятки інших захисників громадянських прав влада кинула до в'язниці в надії придушити наростаючу опозицію. Цього разу його ув'язнення набуло широкого розголосу, звільнення лідера дисидентів вимагали не тільки в Чехословаччині, а й далеко за її межами. Під тиском урядів західних країн незабаром Гавела випустили на свободу.

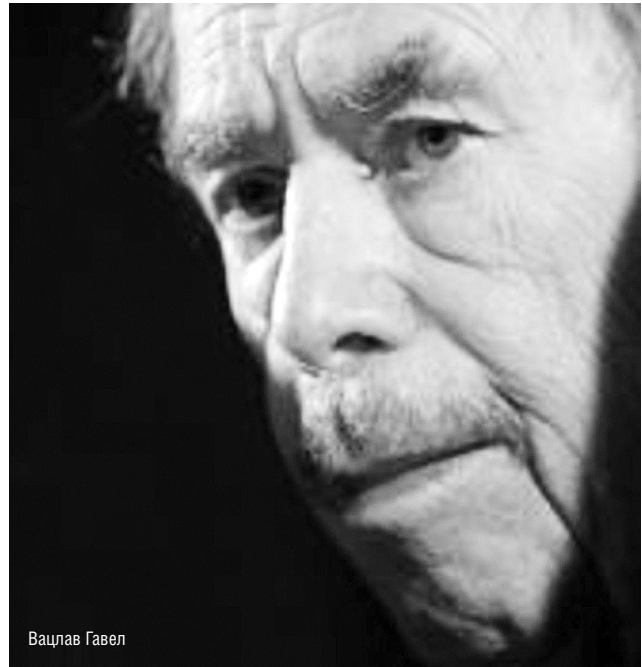
У червні 1989 року В. Гавел та інші лідери опозиції підготували петицію під назвою «Де-кілька фраз», в якій чехословацькому керівництву було викладено вимогу негайної демократизації країни. Однак, віддалений від народу, ортодоксальний режим Гусака – Якеша, що намагався «не помічати» серйозних змін у сусідніх країнах і не сприймав навіть горбачовських ідей гласності та перебудови, хоча і пообіцяв часткові економічні реформи, але відмовився вести переговори з опозиційними об'єднаннями. А **17 листопада 1989 року** чехословацький уряд з допомогою поліції жорстко придушив студентську демонстрацію на пам'ять про загибель пражського студента Яна Оплетала, вбитого нацистами під час студентських антифашистських зрушень п'ятдесят років тому. Цього дня, що вважається початком **так званої «оксамитової» революції** в Чехословаччині, понад п'ятсот молодих людей отримали



серйозні травми. Ця жорстока реакція на мирну форму громадянського протесту стала іскрою, яка викликала спалах народного гніву. Хвилі антикомуністичних страйків і мітингів протесту протекли всією країною. Близько чверті мільйона чехословацьких громадян щодня виходили на вулиці, щоб засвідчити свою підтримку майбутнім демократичним змінам у суспільстві. Виявом зрілості громадянського суспільства в Чехословаччині стало утворення опозицією в перші дні після придушення студентської демонстрації двох альтернативних комуністичній партії політичних угруповань: «Громадянського форуму» в Чехії та «Громадськість проти насилля» в Словаччині. Головою першого з них став Вацлав Гавел – один з харизматичних лідерів «оксамитової» революції в Чехословаччині, який доклав великих зусиль, щоб не допустити кровопролиття та громадянського протистояння в суспільстві під час революції.

Позбавленому підтримки і навіть співчуття з боку Радянського Союзу комуністичному керівництву Чехословаччини, приведеному до влади після придушення «Празької весни» в ім'я брежнєвської доктрини «соціалістичного інтернаціоналізму», не залишалося нічого іншого, як увечері 24 листопада 1989 року повним складом піти у відставку. Однак відбулися лише косметичні зміни у партійній еліті та уряді ЧССР, що викликало обурення у суспільстві. 26 листопада у своєму програмному документі Громадянський форум висунув вимоги щодо перебудови політичної та економічної системи Чехословаччини, розмежування влади, розвитку ринкової економіки, захисту навколишнього середовища і зміни зовнішньополітичного курсу, який дозволив би країні повернути почесне місце у Європі та світі. «Ми вимагаємо, – наголошувалося в документі, – докорінних і постійних змін у політичній системі нашого суспільства. Ми повинні утворити або відновити демократичні інститути і механізми, які забезпечили б реальну участь громадян у суспільному житті та, одночасно, стали б дієвим бар'єром проти зловживання політичною і економічною владою. Всі існуючі й новостворені партії та інші політичні й громадські об'єднання повинні мати рівні права для участі у вільних виборах до всіх рівнів влади. Однак це передбачає, що комуністична партія відмовляється від гарантованої конституцією провідної ролі в суспільстві, а також від монопольного контролю над засобами інформації. Їй ніщо не заважає зробити це вже завтра».

Наступного дня, 27 листопада, в Чехословаччині відбувся загальний страйк на підтримку «оксамитової» революції, який паралізував усю країну, продемонструвавши, що комуністичний уряд не має іншого виходу як прийняти вимоги опозиції. 29 листопада Федеральні Збори ЧССР скасували статтю конституції про провідну роль комуністичної партії, а 10 грудня було сформо-



Вацлав Гавел

вано Уряд національного порозуміння з некомуністичною більшістю. Тим часом 4 грудня в Москві відбулася нарада керівників країн-учасниць Варшавського Договору, на якій СРСР та його союзники формально визнали, що вторгнення до Чехословаччини в серпні 1968 року було незаконним. Спільна заява, прийнята наприкінці наради, ознаменувала остаточну відмову від брежнєвських принципів і відкривала шлях до революційних перетворень у колишніх країнах-сателітах.

В ці переломні для країни дні саме Вацлав Гавел став загальноновизнаним національним лідером: нація повірила скромному ідеалістичному драматургу, колишньому політичному в'язню, якого історія висунула на передній край революційних зрушень. Уся Прага була в плакатах, які вимагали обрання Гавела президентом Чехословаччини. А сам кандидат на найвищу посаду в країні в інтерв'ю газеті «Руде право» так охарактеризував основні принципи, якими він керуватиметься в разі обрання президентом: «Я не сповідаю ніякої ідеології, не схильний до будь-якої доктрини, нікому заздалегідь готовому, розробленому ким-небудь іншим, світогляду. Я не вважаю себе належним до тої чи іншої політичної течії. Я просто на боці правди проти брехні, на боці розуму проти безглуздя, на боці справедливості проти несправедливості, на боці порядку проти безпорядку».

Історичний для країни 1989 рік завершився двома важливими подіями: 29 грудня президентом Чесько-Словацької Федеративної Республіки відкритим голосуванням у Федеральних Зборах було обрано засновника Громадянського форуму та архітектора «оксамитової» революції Вацлава Гавела, а за два дні до цієї знаменної події головою парламенту країни став один із головних

натхненників «Празької весни» 1968 року Олександр Дубчек. Це відкрило шлях до здійснення кардинальних реформ в усіх сферах суспільно-політичного та економічного життя країни, проведення суттєвих змін в її зовнішній політиці.

Внаслідок цього слід зазначити, що Вацлав Гавел, будучи президентом ЧСФР (1989 – 1992) і ЧР (1993 – 2003), надавав великого значення розвиткові дружніх відносин з Україною. 8 грудня 1991 року в числі перших серед інших держав світу Чехословаччина визнала незалежність України. 26 квітня 1995 року президенти В. Гавел і Л. Кучма підписали у Празі Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою. Про велику увагу, якої надавав В. Гавел розвитку чесько-українських відносин, свідчить, зокрема, державний візит чеського президента до України 30 червня – 2 липня 1997 року. Цей перший в історії міжнародних відносин візит президента ЧР до України мав важливе значення для подальшого розвитку взаємин між двома країнами. В ході візиту було підписано вісім двосторонніх міждержавних та міжурядових угод про співробітництво в економічній, фінансовій, правоохоронній, соціальній та науковій сферах. За результатами візиту було також підписано Спільну Заяву між Президентом України і Президентом Чеської Республіки. До речі, В. Гавел першим з глав іноземних держав відвідав Чорнобильську АЕС.

В ході візиту президент ЧР проголосив у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка доповідь з нагоди одержання ним докторського диплому цього провідного в Україні навчального закладу, яку оглядачі оцінили як програмну щодо розвитку двосторонніх відносин між нашими державами. Зокрема, В. Гавел з великою симпатією відгукнувся про Україну, наголосивши, що Україна – це «країна цілковито європейська не тільки географічно, але і всією своєю довгою історією і шкалою цінностей..., типом політичної культури..., волею до внутріполітичного діалогу і своїми намаганнями розвивати громадянське суспільство». Він підкреслив, що ні Сполучені Штати Америки, ні Російська Федерація, і ніхто інший не повинні вирішувати, куди належить Україна – це може вирішити сама тільки Україна. «Вона є країною великою і незалежною, яка хоче, щоб усі її поважали і сама готова поважати всіх, не маючи наміру будь-кому підкорятися, або, навпаки, будь-кого провокувати», – наголосив чеський президент, назвавши таку позицію зваженою і далекоглядною.

Водночас у своєму виступі В. Гавел надав особливої уваги подіям, пов'язаним з двома містами, які знаходяться на території України – Чорнобилем і Ялтою. Чорнобиль, на думку президента ЧР, – це великий виклик для всіх, зокрема для полі-

тиків, які шукають нове світове впорядкування, це велика пересторога перед «зарозумілістю раціонального розуму та зарозумілістю соціальних інженерів, які вважають, що можна забезпечити вільніше і щасливіше життя людського роду винятково згори, тобто його науковим плануванням». А Ялта у виступі Гавела мала негативне звучання, адже саме в цьому місті свого часу відбувся перерозподіл післявоєнної Європи між великими державами. Через це президент Чехії наголосив на необхідності «максимально можливої поваги міжнародного співтовариства до вільної і демократично виявленої волі окремих націй і держав, які повинні мати повне право самі вирішувати свою майбутню долю, свої міжнародні зв'язки, питання, куди хочуть належати, яку приналежність вони відчують».

Сьогодні чехи сумують за своїм лідером, який протягом усіх років президентства був вірний собі: використовував у політиці поняття «совість і мораль» частіше ніж «доцільність» або «цілеспрямованість», завжди був щирим, прагнув справедливості. Вацлав Гавел, на переконання співвітчизників, був і залишається «символом чеської самосвідомості та стимулом нації», «одним з найвидатніших представників чеського народу в новітній історії». Разом з тим, він до кінця своїх днів залишався великим європейцем, для якого доля своєї країни була неподільно пов'язана з долею і майбутнім усієї Європи. 2004 року, під час Помаранчевої революції в Україні, він писав: «Об'єднана Європа має подати приклад решті світу щодо того, як дивитися в обличчя різним небезпекам і жахам, що опановують нас сьогодні. Справді, виконання такого завдання, яке тісно пов'язано з успіхом європейської інтеграції, стало б повноцінною реалізацією європейського почуття глобальної відповідальності».

Помер Вацлав Гавел, після тривалої хвороби, 18 грудня 2011 року на 76 році життя. Але його будуть довго пам'ятати не лише чехи і словаки, але й інші європейські народи, зокрема й українці. Ще 1989 року Вацлав Гавел був удостоєний Премії Улофа Пальме та Премії миру німецьких книгарів, 2004 року в Празі було відкрито Бібліотеку Вацлава Гавела, 2013 року його ім'я присвоєно празькому аеропорту, а ПАРЕ засновано Премію імені Вацлава Гавела з прав людини. В Україні 2006 року він був нагороджений орденом Ярослава Мудрого III ступеня, 2016 року на честь Вацлава Гавела перейменували один із бульварів у Києві та відкрили на честь нього пам'ятну дошку, а 2018 року одну зі станцій лінії Київсько-го швидкісного трамваю теж перейменовано на честь Вацлава Гавела.

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ,
член-кореспондент НАН України



ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЄС щодо країн Східного Середземномор'я та визначення в ній ролі Республіки Кіпр

УДК 94:32

DOI 10.46493/2663-2675-2020-3-2

Summary

Boris Humeniuk. THE FORMATION OF EU POLICY ON THE COUNTRIES OF THE EASTERN MEDITERRANEAN AND THE DEFINITION OF THE REPUBLIC OF CYPRUS IN IT. The article is devoted to a vitally important issue of researching formation conceptual-legal routes in relations between EEC (future EU) and countries of Eastern Mediterranean which stability (or instability) may extremely affect security and normal functioning of European community itself. The start of establishing official relations between EEC and former colonial states of the region such as Algeria, Egypt, Jordan, Morocco, Syria, Tunisia and first of all Cyprus, the process of their gradual transformation are in the focus of the article. From the very beginning of formation of their policy towards the countries of this region leaders of the EEC paid special attention to official Nicosia considering this capital as a unique bridge between European community and countries of the Eastern Mediterranean in the context of implementation of its foreign strategy in the region. The article underlines that yet since March 1957 when EEC was established its father founders paid huge attention to the countries of the Eastern Mediterranean. The major task of this cooperation between two partners was to secure political, economic and social stability on the southern borders of the European community and create favorable conditions for preserving and further increasing the volume of trade with the countries of the region, providing for transparent and unwavering supply of energy resources from this region to the members of the EEC. The article familiarizes with comprehensive analysis of different stages of formation and implementation of foreign strategy of EEC towards Eastern Mediterranean countries, particularly emphasizes that crucial event in this process took place in 1972 at the Paris Summit when "Global Mediterranean Policy 1972-1992" was adopted. This new strategy opened another one chapter in the history of relations between European Community and countries of the region. The main idea of this new strategy was to elaborate and implement a common, unified approach of the EEC towards former colonial of Africa, Carrebean and Pacific Ocean regions including in this concept first off all countries of Eastern Mediterranean region. But this programme failed and the article explains the reasons, based on numerous experts opinions, negative outcomes of this policy. Actually EEC Continued the practice of establishing new, as a rule, discriminatory treaties with this category of countries of the so-called third world, which did not provide for the achieving by them a full-fledged membership in the Union in the future. The special attention in the article is

paid to the policy of EEC towards the Republic of Cyprus. This country was one of the first, which signed the Association Agreement with the EEC in 1972 aiming at achieving swift accession to the European community. Unfortunately it didn't happen because of the fact of the invasion of Turkey on the northern part of the island under the pretext to defend rights and freedoms of turkey-cypriot community mainly inhabited in this area of the island. The next very important step in terms of facilitating relations between EEC and Republic of Cyprus was the decision of Council of Association of EEC in 1975 to start direct financial cooperation. At that year the government of the Republic of Cyprus asked for financial support from EEC after Turkish occupation of the northern part of the country which constitutes 37 % of the territory of the island. Brussels took a positive decision to grant this support, dividing it in three tranches: 30 mln ecu (1977), 44 mln ecu (1984) and 62 mln ecu (1989). It meant only that despite the start of military actions that caused huge economic and humanitarian damage to the Republic of Cyprus, which later were transformed in a long-lasting frozen conflict, the Republic of Cyprus remained one of the priorities of Brussels policy in the region. Such intensive interest of the EU towards official Nicosia was proved by the fact of accepting by Brussels of application of Nicosia to achieve a status of member of EU club. This favorable and privileged attitude of EU towards Republic of Cyprus can be explained by the following arguments: the country always demonstrated the positive image on the international scene, it was a member of Council of Europe and OSCE, Nicosia (Archbishop Makarios - the first president of the RC) was one of the founders of non-aligned movement (the members of this NAM were other Arabian Mediterranean countries as well). Thus there factors were regarded by the leaders of EU as reasonable motive to consider a Republic of Cyprus in the capacity of mediator in the region. Achieving by Republic of Cyprus a full-fledged membership in the EU in May 2004 and legal accession to all corresponding European Union structures has vividly demonstrated both achievements and certain failures of this paradigm in relations between EU and Republic of Cyprus. So far the achieving by Republic of Cyprus a full-fledged membership in EU was regarded by the majority of greek-cypriot community as strong and effective leverage to exert pressure on Ankara by "aligned front" to resolve the Cyprus problem and the expectation of Cypriot community were so serious and long awaited that there failure pushed forward on the Cypriot political surface the feeling of euroscepticism and disappointment. Thus the expertise of Cyprus way towards Eurounion membership is very valuable to other candidates of the club, including first of all Ukraine

Середземноморський басейн історично був і залишається для ЄС регіоном стратегічної важливості та одним з головних геополітичних пріоритетів його зовнішньополітичної стратегії. Європейський континент та регіон Середземномор'я досить тісно поєднані як географічно, так й історично. Середземне море завжди досить тісно пов'язувало народи цих ареалів. На постійній основі зростала кількість мешканців та громадян, походженням з країн Середземноморського регіону, в країнах-членах ЄС, що додатково сприяло активізації розвитку всебічних зв'язків і контактів. Географічна близькість Європи з цим регіоном постійно посилювала їхню спільну взаємозалежність, без урахування якої ефективний та стабільний розвиток ЄС в довгостроковій перспективі є неможливим.

Водночас уже протягом достатньо тривалого періоду часу Середземноморський басейн продовжує знаходитися в режимі постійної політичної турбулентності. Країни регіону продовжують переживати фундаментальні політичні, економічні та соціальні перетворення, які, зі свого боку, впливають на функціонування ЄС загалом. Офіційний Брюссель не може залишатися осторонь від цих процесів як лише байдужий свідок активізації впливу дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх факторів у регіоні. Навпаки, з метою стабілізації ситуації на своїх південних кордонах, ЄС змушений відігравати роль визначального політичного та економічного гравця в регіоні, яким створюються відповідні передумови та надається відчутне сприяння реалізації змін і демократичних перетворень у країнах Середземномор'я, зокрема в Алжирській Народній Демократичній Республіці, Арабській Республіці Єгипет, Йорданському Хашімітському Королівстві, Ліванській Республіці, Лівії, Королівстві Марокко, Сирійській Арабській Республіці та Туніській Республіці. Така позиція Євросоюзу визначається не лише політичними, а й безпековими цілями: якщо ЄС не створить відповідних передумов

для «експорту» європейської стабільності, не вгамує міграційну проблему, що походить, зокрема, з цього регіону, то це може створити серйозну загрозу стабільному функціонуванню ЄС загалом.

Уже з часу заснування 25 березня 1957 року Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), у складі Королівства Бельгія, Французької Республіки, Великого Герцогства Люксембург, Федеративної Республіки Німеччина, Італійської Республіки та Королівства Нідерланди, його члени надавали значної уваги співробітництву з відповідними окремими державами Середземноморського регіону. Так, під тиском однієї з країн його учасниць – Французької Республіки – 1957 року було прийнято додатковий протокол до Римських договорів [1], положеннями якого, зокрема, Королівству Марокко та Туніській Республіці – колишнім колоніям цієї країни – надавався певний привілейований статус. Більше того, Алжир, який на той час усе ще залишався французькою колонією, став безпосереднім об'єктом цього договору. За оцінками німецького дослідника М. Колера, «основною метою налагодження та розвитку такого співробітництва з країнами Середземноморського регіону на початковому етапі створення ЄЕС стала необхідність забезпечення політичної, економічної та соціальної стабільності на південних кордонах цього об'єднання, а також створення відповідних передумов для збереження і поступового нарощування рівня двосторонньої торгівлі та постачання енергоносіїв з Середземноморського басейну до країн ЄЕС» [2].

Практика надання ЄЕС певних преференцій в рамках налагодження двостороннього співробітництва з окремими державами регіону продовжилася й протягом 60-х років минулого століття. Зокрема, 1962 року ЄЕС було здійснено спробу укладення угоди про асоціацію з Республікою Кіпр, положення якої передбачали потенційну можливість повної та всебічної інтеграції цієї держави до Співтовариства. З урахуванням отримання Кіпром незалежності від Сполученого Королівства 1960 року, а також внесення 1961 року Сполученим Королівством офіційного подання на отримання повноправного членства в ЄЕС, головною метою укладення цієї угоди для Кіпру, на думку нідерландського дослідника Ф. Хоффмейстера, була, передусім, «необхідність збереження щойно отриманого суверенітету, отримання кваліфікованої допомоги та сприяння в розбудові незалежності країни, а також посилення своєї присутності на зовнішніх ринках збуту продукції власного виробництва» [3]. Однак, внаслідок використання Французькою Республікою права вето на отримання Сполученим Королівством членства в ЄЕС, 1963 року офіційна Нікісія тимчасово відмовилася від своїх євроінтеграційних перспектив.

Схожі за змістом до згаданої вище «кіпрської» угоди про асоціацію міжнародні документи з потенційною можливістю отримання членства були укладені Співтовариством протягом 1962 та 1963 років з



Грецькою Республікою та Туреччиною, а 1970 року – з Республікою Мальта. Положення укладених 1969 року угод з Туніською Республікою та Королівством Марокко також передбачали можливість часткової асоціації цих країн з ЄЕС, що, на думку європейських дослідників Ф. П'єррота, Я. Мун'єра та С. Абрамса, «стало об'єктом для критики з боку інших дискримінованих середземноморських держав, які намагалися так захистити експортерів продукції власного виробництва та протидіяти створенню передумов для посилення диференціації між північними та південними державами регіону» [4].

За результатами проведення 1972 року Паризького саміту ЄЕС було прийнято рішення щодо необхідності перегляду своєї зовнішньоекономічної стратегії та відмови від укладення окремих преференційних угод з питань зовнішньоекономічної діяльності, співробітництва та асоціації з країнами Середземноморського басейну. Натомість було вирішено запроваджувати єдину зовнішню політику на основі спільних політичних інтересів усіх учасників Співтовариства. З цією метою вже 1972 року було вироблено так звану концепцію «Глобальної середземноморської політики» (1972 – 1992), головним завданням якої стала уніфікація ЄЕС двосторонніх відносин з країнами Середземноморського регіону. Передбачалося, що «Глобальна середземноморська політика» Співтовариства разом з положеннями укладеної 1975 року Ломейської конвенції зі співробітництва ЄЕС з колишніми колоніями в Африканському, Карибському та Тихоокеанському регіонах повинна стати основою всієї зовнішньої стратегії Співтовариства в Середземноморському регіоні. Однак цього не сталося. Натомість, на практиці ЄЕС продовжило на несистемній основі укладати із середземноморськими країнами нові, у переважній більшості випадків «дискримінаційні», угоди про співробітництво, положення яких уже не передбачали можливості отримання повноправного членства у Співтоваристві [5].

Однією з перших країн Середземноморського басейну, з якою 19 грудня 1972 року Співтовариством було підписано угоду про асоціацію (набрала чинності з 1 червня 1973 року [6]), стала РК. Положення вищезгаданої угоди передбачали можливість отримання Кіпром повноцінного членства в зазначеній організації. На думку американського дослідника грецького походження Б. Маркесініса, поспішність офіційної Нікосії у цьому контексті вдруге була пов'язана із зовнішньополітичною діяльністю колишньої метрополії Кіпру, зокрема з «отриманням 1 січня 1973 року Сполученим Королівством повноправного членства в ЄЕС та необхідністю забезпечення диверсифікації експорту товарів і послуг кіпрського виробництва» [7]. Вищезгадана мета так і не була реалізована внаслідок вторгнення 1974 року на острів турецьких військ під приводом необхідності захисту прав і свобод турко-кіпрської общини острова. До її реалізації сторони повернулися лише 1988 року за результатами поновлення практичної дії цієї угоди та підписання

окремого протоколу про створення митного союзу між РК та ЄЕС, положення якого зокрема передбачали й необхідність запровадження країною в період до 2003 року спільних митних тарифів Спільноти [8].

Наступним, започаткованим у 70-х роках минулого століття, важливим напрямом відносин між ЄЕС та РК стало налагодження двостороннього співробітництва у фінансовій сфері. Зокрема, в рамках проведення 24 червня 1975 року Другого засідання Ради асоціації Співтовариства з РК Х. Хрістофідіс, на той час міністр закордонних справ Кіпру, висловив прохання щодо надання країні фінансової та технічної допомоги з огляду на окупацію частини її території ТР. З урахуванням ситуації, що склалася, ЄЕС погодилося її надати та уклало з РК три додаткові фінансові протоколи, положення яких передбачали виділення Кіпру фінансової допомоги в розмірі 30 млн екю (1977 р.) [9], 44 млн екю (1984 р.) [10] та 62 млн екю (1989 р.) [11].

Аналогічною за змістом преференційною угодою про асоціацію, положення якої передбачали створення зони вільної торгівлі та потенційну можливість отримання стороною повноправного членства у Співтоваристві, стала укладена 1975 року угода з Королівством Іспанія.

Водночас так звані «неповноцінні» угоди про співробітництво були укладені 1976 року Співтовариством з Туніською Республікою та Королівством Марокко; майже аналогічні за змістом та нижчі за статусом угоди були також підписані ЄЕС з Алжирською Народною Демократичною Республікою (1976 р.), Арабською Республікою Єгипет (1977 р.), Йорданським Хашимітським Королівством (1977 р.), Сирійською Арабською Республікою (1977 р.) та Ліванською Республікою (1977 р.). Загалом згадані двосторонні документи склалися з трьох розділів: «Торговельне співробітництво» (ЄЕС отримувало право на імпорт за преференційними тарифами в рамках встановлених, залежно від економічної ситуації в країнах його членах, відповідних квот на сільськогосподарську продукцію, продукцію садівництва, текстиль, взуття та нафтопродукти), «Фінансове та економічне співробітництво» (встановлювалися обсяги надання Співтовариством фінансової та технічної допомоги у формі грантів, кредитів Європейського інвестиційного банку та ЄК) та «Соціальне співробітництво» (підвищення рівня життя робітників-іммігрантів з країн Північної Африки та ТР, легалізація мігрантів і надання їм аналогічних з європейцями прав та свобод) [12].

Отже, в період до 1977 року ЄЕС було завершено процес створення унікальної мережі нерівноцінних за змістом двосторонніх угод про співробітництво (асоціацію) з країнами Середземноморського басейну.

Результати здійсненої протягом 80-х років минулого століття політико-економічної експансії ЄЕС на південному напрямі шляхом, зокрема, надання 1981 року повноправного членства в організації Грецькій Республіці (друге розширення) та 1986 року – Коро-

лівству Іспанія і Португальській Республіці (третє розширення) сприяли подальшій дестабілізації ситуації в регіоні, створивши передумови для значного посилення диференціації середземноморських країн та активної маргіналізації частини держав регіону [13]. З метою виправлення згаданих геостратегічних помилок, а також для стабілізації ситуації на південних кордонах об'єднання, наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття ЄЕС було започатковано розробку так званої «Нової всебічної середземноморської політики» (1992 – 1995), головною метою якої стала реалізація принципів партнерства та рівноправного співробітництва з усіма країнами Середземноморського басейну [14].

Одною з провідних ролей в реалізації цієї стратегії ЄЕС відвело саме РК, яка 1990 року офіційно внесла подання на отримання повноправного членства в цій організації. Переважна більшість членів Співтовариства висловила переконання в доцільності використання головного пріоритету зовнішньої політики офіційної Нікосії – забезпечення стабільності в усьому Середземноморському регіоні – для досягнення аналогічних цілей та завдань власної зовнішньої політики. Зокрема, завдяки використанню можливостей Кіпру в рамках реалізації політики партнерства та рівноправного співробітництва країни-члени ЄЕС загалом планували:

- активізувати розвиток економічно-торговельних зв'язків країн-членів Співтовариства з державами Середземноморського регіону, зокрема шляхом використання положень двосторонніх угод про створення зон вільної торгівлі з ними та сприятливого національного режиму оподаткування на території РК;
- посилити зв'язки та взаємозалежність між південними країнами-членами і країнами-кандидатами Співтовариства, передусім РК, та іншими державами регіону з метою забезпечення стабільності в Середземноморському регіоні загалом;
- забезпечити вихід країн-членів ЄЕС на ринки арабських країн регіону;
- створити, із залученням можливостей РК, політичну платформу для обговорення визначальних проблемних питань економічного та політичного розвитку держав регіону;
- сформувати передумови для більш ефективного, з використанням можливостей Кіпру, пошуку шляхів зміцнення довіри між країнами Середземноморського регіону;
- розширити горизонтальні та вертикальні зв'язки, поглибивши співробітництво в регіоні з метою створення відповідних передумов для залучення північних і південних країн Середземноморського басейну до активнішого, позитивно налаштованого, співробітництва, а також пошуку взаємоприйнятних рішень з актуальних проблемних питань двосторонньої співпраці;
- активізувати культурний діалог між державами регіону, який би став важливою невід'ємною частиною процесу забезпечення стабільності в регіоні Середземномор'я;

- використати можливості РК як основної платформи для здійснення дво- і багатосторонніх консультацій на випадок виникнення глобальної політичної кризи в регіоні.

Загалом позитивний імідж РК на міжнародній арені, членство держави в Раді Європи та ОБСЄ, статус країни як співзасновника Руху неприєднання, членами якого були й інші арабські держави Середземноморського басейну, а також тривалі дружні зв'язки і контакти Кіпру з країнами-членами Ломейської конвенції створили досить обґрунтовані передумови для потенційного наділення ЄЕС Кіпру функціями політичного посередника в регіоні, якому, що важливо, довірятимуть усі сторони. На думку країн-членів Співтовариства, офіційна Нікосія не лише повинна була відігравати роль інформаційного «рупора» та посередника в переговорному процесі з країнами Середземноморського регіону, а й активного каталізатора реалізації конструктивних дій на випадок виникнення певних патових ситуацій, ініціатора можливого розгляду так званих «третіх рішень» та провайдера добрих послуг як серед країн-членів Співтовариства, так й інших країн регіону. Водночас, на думку кіпрського науковця К. Стефану, «ЄЕС було переконане в тому, що Кіпр, як маленька за географічними розмірами острівна держава Середземномор'я, не мав намірів та можливостей агресивно нав'язувати свою власну зовнішню політику іншим державам регіону, що повинно було стати додатковим фактором встановлення стабільності в Середземноморському басейні» [15]. Кіпр не мав жодних амбіцій, територіальних чи інших претензій до інших середземноморських держав, він не являв собою так званої «безпекової дилеми» для Співтовариства, за винятком, мабуть, проблем країни у двосторонніх відносинах з Турецькою Республікою в контексті вирішення так званого «кіпрського питання». Більш того, РК мала спільну з іншими державами регіону колоніальну історію і, що важливо, не як держави-колонізатора, а як саме колонії, що отримала свою незалежність лише 1960 року. Як й інші країни регіону, Кіпр мав незначний, але власний досвід економічного та політичного розвитку в постколоніальний період.

Зі свого боку, завдяки отриманню повноправного членства в ЄЕС офіційна Нікосія, на думку італійської дослідниці Н. Точчі, могла розраховувати на:

- позбавлення статусу периферійної країни Європи шляхом наближення та органічного поєднання з ЄЕС – на той час центром вироблення політичних та економічних рішень на всьому європейському континенті;
- створення належних передумов для виходу товарів та послуг власного виробництва на ринки країн-членів Співтовариства та їхніх партнерів з метою компенсації втрат від функціонування обмеженого в можливостях закритого внутрішнього ринку;
- підвищення свого статусу та політичної впливовості на міжнародній арені, насамперед у Середземноморському регіоні;

- отримання захисту від можливого негативного впливу світових глобалізаційних процесів, створення передумов для «м'якої» інтеграції держави до світових економічних процесів, посилення власної ролі як регіонального економічного бізнесового центру в Східному Середземномор'ї;

- отримання додаткових інструментів для вирішення так званого «кіпрського питання» – проблеми об'єднання острова [16].

За результатами підписання Договору про утворення ЄС та внаслідок посилення актуальності питань забезпечення безпеки країн його членів в Середземноморському регіоні 1992 року з'явилася ще одна концепція зовнішньої стратегії Євросоюзу на середземноморському напрямі – так звана «Політика Євро-Середземноморського партнерства» (1995 – 2008), основні напрями якої були спрямовані на формування якісно нового формату взаємовідносин між ЄС та країнами регіону. 1991 року в м. Мадрид (Королівство Іспанія) було ініційовано мирний процес на Близькому Сході, а вже 1993 року за результатами двосторонніх, за посередництвом Королівства Норвегія, таємних переговорів між Державою Ізраїль та Організацією визволення Палестини була підписана так звана «Угода Осло». 1994 року міжнародні політичні дискусії щодо країн регіону переросли в положення «Декларації про важливість Середземномор'я для Європейського Союзу», яку було прийнято за результатами проведення так званого «Гессенського саміту». В зазначеній декларації Рада Європейської Спільноти підтвердила власне бажання підтримати демократичний розвиток середземноморських країн з метою перетворення регіону «на зону миру, стабільності, процвітання та співробітництва» [17]. Крім цього, вона рекомендувала Європейській Комісії (ЄК) провести протягом другої половини 1995 р. Євро-Середземноморську конференцію міністрів за участю, зокрема, й представників усіх зацікавлених країн Середземноморського регіону, в рамках якої планувалося обговорити питання майбутніх політичних, економічних, соціальних і культурних відносин між Європейською Спільнотою та країнами Середземноморського регіону, а також встановити постійний діалог між сторонами з усіх питань взаємного інтересу. На переконання автора, саме формуванням політики Євро-Середземноморського партнерства була вперше започаткована реалізація Європейською Спільнотою на практиці єдиної зовнішньої політики стосовно країн Середземноморського регіону, з якими до цього часу підтримувалися відносини лише на двосторонньому рівні.

1994 року ЄК було затверджено Комунікацію до Ради та Європейського Парламенту № COM (94) 427 під назвою «Посилення середземноморської політики Європейського Союзу: створення Євро-Середземноморського партнерства» [18], положення якої окреслювали весь спектр викликів, а також конкретні напрями зацікавленості ЄС в Середземноморському регіоні, підсумовували основні досягнення за ре-

зультатами здійснення середземноморської політики минулих років, встановлювали принципи та шляхи реалізації майбутнього співробітництва ЄК з її південними партнерами у Середземноморському регіоні на довгострокову перспективу, а також надавали конкретні рекомендації стосовно реалізації коротко- та середньострокових заходів з метою практичного наповнення її положень в період до початку XXI ст. Зокрема, ЄК було вкотре підтверджено те, що Середземноморський басейн залишається сферою «стратегічної важливості» для ЄС. Необхідність забезпечення миру та стабільності в регіоні знову ж стала одним з основних зовнішньополітичних пріоритетів для Європи, для чого було заплановано реалізацію цілої низки практичних заходів, спрямованих на підтримку здійснення політичних реформ у країнах Середземномор'я, забезпечення дотримання ними прав людини та свободи слова з метою подолання екстремізму та реалізації ряду економічних реформ, спрямованих, насамперед, на забезпечення стабільного економічного зростання і покращення стандартів життя. Особливу стурбованість ЄК, за таких умов, викликали оцінки її експертів стосовно можливості збільшення в період до 2035 р. населення країн регіону до 400 млн осіб, що безпосередньо загрожувало безпеці ЄС у контексті реалізації її спільної міграційної політики [19].

Отже, політика Євро-Середземноморського партнерства була спрямована на формування зони стабільності та безпеки в регіоні, а також створення належних передумов для забезпечення довготривалого та стійкого економічного розвитку країн Середземномор'я. Амбітною метою цієї політики в сфері налагодження економічного співробітництва були наміри щодо «створення в період до 2010 р. широкої, за участю 30 – 40 країн регіону, в яких, за оцінками європейських фахівців, мешкатиме близько 600 – 800 млн осіб, Євро-Середземноморської зони вільної торгівлі відповідно до вимог і стандартів СОТ» [20]. З цією метою наступним, після підписання середземноморськими державами з ЄС угод про асоціацію, кроком повинно було стати укладення ними аналогічних двосторонніх угод між собою з метою значного збільшення обсягу регіональної торгівлі, який, станом на 1992 р., складав лише 5 % від загального рівня їхньої зовнішньоекономічної діяльності. Разом з тим, керівництво ЄК добре розуміло й те, що перетворення Середземноморського регіону на зону відносного процвітання та стабільності з активним розвитком регіонального економічного співробітництва й функціонуванням зони вільної торгівлі потребуватиме значного збільшення технічної та фінансової допомоги Середземноморським країнам з боку ЄС, зокрема в рамках спеціально створеної програми співробітництва під назвою «MED». Так, за підрахунками фахівців ЄК, на реалізацію вищезгаданих ініціатив лише в період з 1995 до 1999 року необхідним було залучення близько 5,5 млрд єкю бюджетних коштів Спільноти [21].

Барселонський процес, як інноваційна модель розвитку стратегічних відносин ЄС з країнами Середземноморського регіону, було започатковано під час проведення в період з 27 до 28 листопада 1995 року Євро-Середземноморської конференції міністрів закордонних справ у м. Барселона (Королівство Іспанія). Ця конференція стала відправним моментом у реалізації ЄС своєї нової політики Євро-Середземноморського партнерства (Барселонського процесу) в межах нового, більш ширшого та гнучкого формату політичних, економічних і соціальних відносин між країнами-членами ЄС та 10-ма його партнерами зі Східного Середземномор'я: Алжирською Народною Демократичною Республікою, Арабською Республікою Єгипет, Державою Ізраїль, Йорданським Хашімітським Королівством, Ліванською Республікою, Королівством Марокко, Палестинською Автономією, Сирійською Арабською Республікою, Туніською Республікою та Турецькою Республікою. 1999 року статус країни-спостерігача в Євро-Середземноморському партнерстві отримала й Лівія, а 2007 року – його учасницями стали Ісламська Республіка Мавританія та Республіка Албанія. РК, якій 1990 року було офіційно надано статус кандидата на отримання повноправного членства в ЄС, безпосередньою учасницею Євро-Середземноморського партнерства не була.

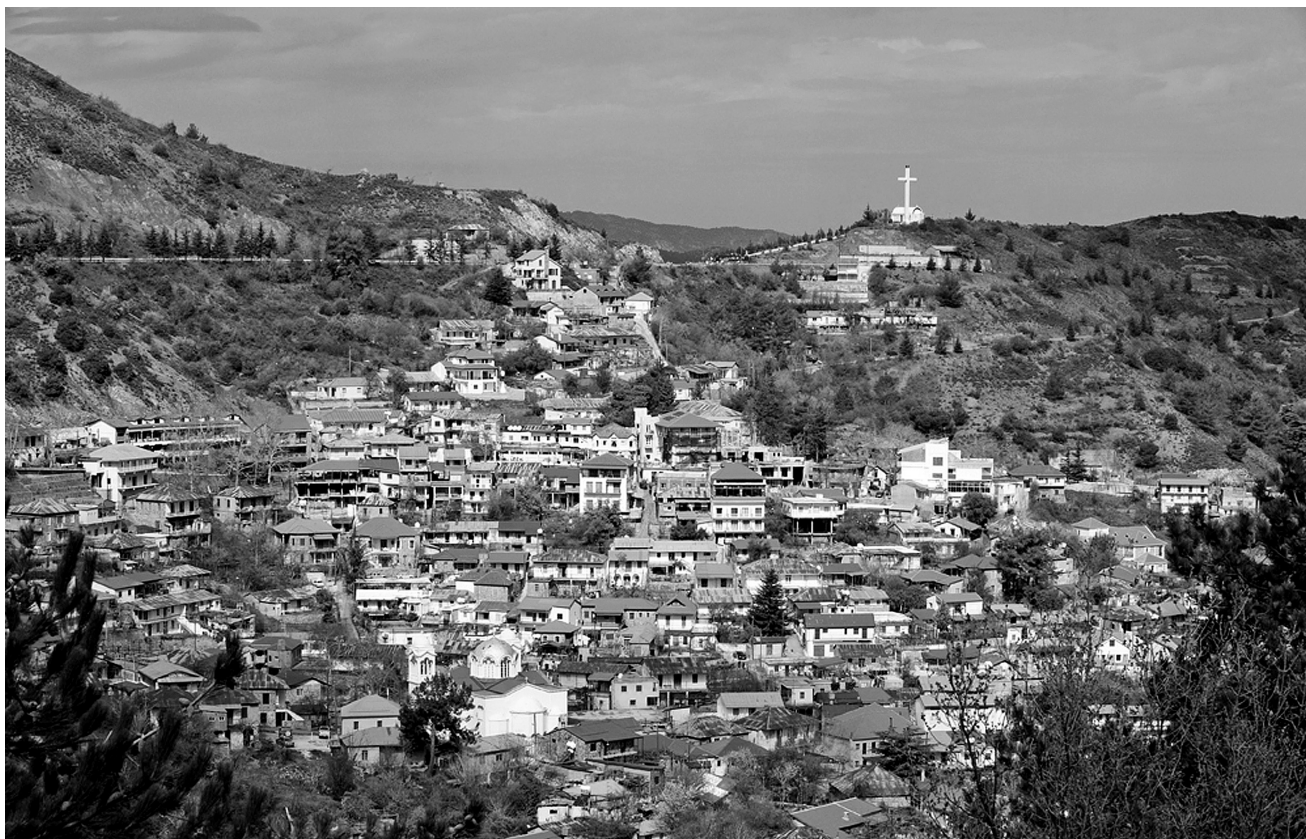
На думку німецького дослідника С. Штейнбіхлера, «одними з основних факторів, що активізували зовнішню політику ЄС на середземноморському напрямі, зокрема в рамках реалізації політики Євро-Середземноморського партнерства, стали не лише результати поступового перетворення Євросоюзу на могутнє об'єднання західноєвропейських держав та своєрідний світовий центр, який відчував свою могутність і вплив на всі без винятку сфери міжнародного життя, а й результати реалізації ЄС курсу на втягування до своєї «орбіти впливу» низки середземноморських країн, обумовленого необхідністю витримати конкуренцію, насамперед із США, як у глобальному, так і в трансатлантичному вимірах; усвідомлення того, що від постійно зростаючого рівня співробітництва Євросоюзу з арабсько-мусульманським світом, передусім з мусульманськими країнами Південного і Східного Середземномор'я, доступу до використання їхніх природних та інших ресурсів залежатиме майбутнє об'єднання, а також необхідність протидії дестабілізуючим процесам воєнно-політичного та соціально-економічного характеру (ізраїльсько-палестинський конфлікт, кіпрська та курдська проблеми, громадянська війна в Алжирі тощо), які несли безпосередню загрозу подальшому становленню та розвитку Євросоюзу загалом» [22]. Передбачалося, що згадане вище досягатиметься, передусім, шляхом налагодження співробітництва в сферах політики та забезпечення безпеки, економічного співробітництва та фінансів, налагодження соціальних, культурних та гуманітарних зв'язків, а також внаслідок укладення нових угод про асоціацію між ЄС та країнами Середземноморського регіону, головною метою яких

стане створення в період до кінця 2010 р. зони вільної торгівлі. Починаючи з 1995 р., зазначені угоди про асоціацію були фактично підписані з більшістю країн-учасників Євро-Середземноморського партнерства. Винятком у цьому контексті стала Сирійська Арабська Республіка, підписання угоди з якою було тимчасово призупинено вже після її парафування 2004 року внаслідок звинувачення керівництва цієї держави в диктатурі, порушенні прав і свобод людини та відсутності в ній демократичних перетворень. Як основні нові пріоритети стратегічного партнерства ЄС з країнами Середземноморського регіону були визначені: забезпечення спільних інтересів, а саме допомоги середземноморським партнерам в їхньому протистоянні сучасним викликам; забезпечення партнерського підходу у взаємних стосунках; необхідність диференціації та визнання того, що, на відміну від нав'язаних ззовні перетворень, успішними та ефективними реформи в цих державах можуть бути лише за умови, якщо вони визрівають усередині суспільств, яким допомагають. Крім того, необхідною передумовою партнерства стала необхідність переведення цих інтересів у конкретні політичні дії для вирішення проблем і викликів, що постають перед країнами Середземноморського регіону [23].

Загалом же Барселонська декларація визначила три основні напрями співробітництва в межах Євро-Середземноморського партнерства:

- створення спільної зони миру і стабільності за допомогою протидії можливому використанню сили і тиску в політиці та забезпечення діалогу з питань безпеки;
- формування зони спільного процвітання шляхом налагодження соціального, культурного та гуманітарного співробітництва, метою якого стало б створення передумов для налагодження належного порозуміння між різними культурами;
- взаємний обмін і взаємозбагачення між громадянськими суспільствами.

ЄС розглядав Євро-Середземноморське партнерство як глобальну та всеохоплюючу політику з амбіційними довгостроковими цілями між порівняно рівними партнерами, а також як один з напрямів політичного, безпекового, соціального, культурного та гуманітарного співробітництва на принципах поваги до прав особистості та демократії. За таких умов політика Євро-Середземноморського партнерства мала два взаємодоповнюючі виміри: двосторонній, в межах якого ЄС продовжив реалізацію всеохоплюючого співробітництва з кожною країною регіону окремо, та регіональний, одним з найсуттєвіших інноваційних аспектів якого стало партнерство у сфері політичного, економічного та культурологічного співробітництва з країнами регіону загалом. Як уже автором зазначалося вище, найважливішою формою такої співпраці стало підписання нових двосторонніх угод про асоціацію без надання перспектив членства, які укладалися ЄС з кожною країною Партнерства окремо. Положення цих угод містили як загальні



принципи функціонування Євро-Середземноморського партнерства, так і відображали певну специфіку взаємовідносин Євросоюзу з країнами Середземноморського регіону. Згадані угоди про асоціацію залишаються головними міжнародними договірно-правовими інструментами у відносинах між ЄС та середземноморськими партнерами й на даний час, структурно охоплюючи передбачені цілями Барселонської декларації її основні напрями. До текстів та змісту цих угод також були внесені й окремі фундаментальні положення: про права та свободи людини, політичний діалог, вільний рух товарів, економічне, фінансове, соціальне та культурне співробітництво, організаційні питання тощо. Кожна конкретна угода містила положення, які мали певний специфічний характер для двосторонніх відносин ЄС з кожною державою окремо. Загалом протягом 1997 – 2004 років було укладено дев'ять таких угод про асоціацію: з Палестинською Автономією, Туніською Республікою, Державою Ізраїль, Королівством Марокко, Йорданським Хашимітським Королівством, Арабською Державою Єгипет, Алжирською Народною Демократичною Республікою, Ліванською Республікою та Сирійською Арабською Республікою. До цих дев'яти угод можливо додати й десяту – укладену 1995 року між Євросоюзом і Турецькою Республікою угоду про створення митного союзу. Отже, можливо констатувати те, що положення вищезгаданих угод про асоціацію замінили собою положення укладених ЄЕС у 70-х роках минулого століття договорів про співробітництво з країнами Середземноморського регіону.

На початку XXI ст. формування зовнішньої політики ЄС щодо країн Середземноморського регіону продовжувало обумовлюватися все зростаючими взаємозв'язками Європи з її південними прикордонними мусульманськими державами. Євросоюз добре розумів те, що відсутність чіткої політики на напрямі підтримки економічного розвитку держав Південного і Східного Середземномор'я може призвести до значного посилення розриву в доходах населення цих країн порівняно з державами-членами ЄС, що неминуче створить передумови для зростання напруженості та загострення соціально-економічної, політичної, демографічної і криміногенної ситуації в регіоні. Євросоюз також виходив і з того, що країни регіону забезпечували близько 20 % його енергетичних потреб, постачали до ЄС близько 50 % своєї продукції, що експортувалася, та імпортували від країн його членів половину свого імпорту [24]. Важливим чинником також було й системне зростання на початку XXI ст. імміграційних потоків з країн Середземноморського регіону до Європи. Так, у відповідному, підготовленому в рамках Програми розвитку ООН, звіті зазначалося те, що більшість арабської молоді на той час планувала виїхати зі своїх країн. Найпривабливішими для себе, за таких обставин, вони вважали саме країни-члени Євросоюзу та США [25]. Зі свого боку, в звіті під назвою «Розвиток арабського світу – 2002» фахівцями Програми розвитку ООН наголошувалося на тому, що лише 13 % з тих, хто налаштований на еміграцію, були готовими переїхати до іншої арабської держави, та підкреслювалася

все зростаюча стурбованість через це у самій Європі, зокрема в Королівстві Бельгія, Федеративній Республіці Німеччина та Французькій Республіці, куди й спрямовувалася основна хвиля мігрантів з Середземноморського регіону [26].

Починаючи з 2003 р., довгострокова політика ЄС в Середземноморському регіоні почала здійснюватися й за допомогою механізмів та інструментів Європейської політики сусідства (ЄПС). Вказана політика ЄС доповнила та поглибила політику Євро-Середземноморського партнерства, зокрема її основні інструменти: угоди про Євро-Середземноморську асоціацію, а також загальну стратегію партнерства. Вона передбачала реалізацію таких самих цілей як і Євро-Середземноморське партнерство, базуючись на відповідних його положеннях. Різниця полягала лише в тому, що ЄПС зосереджувалася на розвитку більш глибокого та конкретного партнерства з країною регіону окремо шляхом погодження відповідного плану дій. Такий план ухвалювався на двосторонній основі та містив чіткий перелік зобов'язань щодо необхідності реалізації реформ у різноманітних сферах, починаючи від прав та свобод людини, демократії, верховенства закону та закінчуючи питаннями здійснення податкових і секторальних економічних реформ. Реалізація ЄПС передбачала диференційований характер кожного такого плану дій, положення якого відображали конкретні, притаманні певній державі, проблеми, а також специфіку відносин між цією країною та Євросоюзом.

Підсумовуючи вищевикладене, можливо зробити **висновок** щодо надзвичайно важливої ролі, яка відводилася РК впродовж усього процесу формування зовнішньої стратегії ЄС на середземноморському напрямі: роль дипломатичного посередника в налагодженні двосторонніх контактів і співробітництва Європи з країнами Середземноморського басейну. З урахуванням перманентної політичної турбулентності та надзвичайно складних умов міжнародних відносин у регіоні, країни якого географічно межували з південними державами-членами ЄС, приймаючи до уваги геополітичне розташування Кіпру в Середземномор'ї, а також спільний, разом з іншими державами регіону, історичний розвиток, можливості РК безпосередньо використовувалися ЄС як своєрідний «місток» для налагодження взаємовигідного двостороннього спілкування зі своїми середземноморськими партнерами, головною метою якого було перетворення Середземноморського регіону на зону миру, стабільності, процвітання та співробітництва в політичній, економічній, культурній і гуманітарній сферах, а також зміцнення довіри між державами та подолання чинників довготривалої дестабілізації ситуації в регіоні.

Борис ГУМЕНЮК,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління
та міжнародних відносин Національного
педагогічного університету ім. М. Драгоманова*

Список використаних джерел:

1. The Treaty Establishing the European Economic Community of 25 March 1957, Annexes and Protocols [Електронний ресурс] // Офіційний електронний портал ЄК – Режим доступу: http://www.proyectos.cehs.csic.es/euroconstitution/library/historic%20documents/Rome/TRAITES_1957_CEE.pdf.
2. Kohler M. The Security Concept of the European Union for the Mediterranean, Security and Environment in the Mediterranean // Springer-Verlag Berlin Heidelberg, New York. - 2004.
3. Hoffmeister F. Legal aspects of the Cyprus problem : Annan Plan and EU accession. // Martinus Nijhoff Publishers. - 2006.
4. Pierros F., Meunier J., Abrams S. Bridges and Barriers. The European Union's Mediterranean Policy, 1961-1998 // Ashgate. - 1999.
5. Broca S. The Failure of the EU's Mediterranean Policies [Електронний ресурс] / Current Concerns No.: 1 / 2012 – Режим доступу: <http://www.currentconcerns.ch/index.php?id=1496>.
6. Council Regulation 1246/73 of 14 May 1973, OJ 1973, L 133, p. 1.
7. Markesinis B. The British Contribution to the Europe of the Twenty-first Century: The British Academy Centenary Lectures // Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, USA. - 2002.
8. Hoffmeister F. Legal aspects of the Cyprus problem : Annan Plan and EU accession. // Martinus Nijhoff Publishers. - 2006.
9. EEC Financial Protocol of 15 September 1977, OJ 1978, L 332, p. 1.
10. EEC Financial Protocol of 7 July 1983, OJ 1983, L 85, p. 37.
11. EEC Financial Protocol of 30 November 1989, OJ 1990, L 82, p. 33.
12. Euro-Mediterranean Cooperation (Historical) [Електронний ресурс] / European Institute for Research on Mediterranean and Arab Cooperation – Режим доступу: <http://www.medeia.be/en/themes/euro-mediterranean-cooperation/euro-mediterranean-cooperation-historical>.
13. Pierros F., Meunier J., Abrams S. Bridges and Barriers. The European Union's Mediterranean Policy, 1961-1998 // Ashgate. - 1999.
14. Gomez R. Negotiating the Euro-Mediterranean Partnership: Strategic Action in EU Foreign Policy? // Gateshead, Tyne and Wear, Athenaeum Press Ltd. - 2003.
15. Stefanou C. (ed.). Cyprus and the EU: the Road to Accession // Aldershot, Ashgate Publishing Company. - 2005.
16. Tocci N. EU Accession Dynamics and Conflict Resolution: Catalysing Peace or Consolidating Partition in Cyprus? // Burlington, VT: Ashgate Pub. - 2004.
17. The European Council. Essen European Council. [Електронний ресурс] / Reproduced from the Bulletin of the European Communities No. 12/1994 – Режим доступу: http://aei.pitt.edu/1447/1/Essen_Dec_1994.pdf.
18. Strengthening the Mediterranean policy of the European Union: Establishing a Euro-Mediterranean Partnership // Communication from the Commission to the Council and the European Parliament no.: COM (94) 427 final, Brussels, 19.10.1994. - 1994.
19. Strengthening the Mediterranean Policy of the European Union: Establishing a Euro-Mediterranean Partnership // Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. No.: COM(94)427 as of 19/10/1994.
20. Strengthening the Mediterranean Policy of the European Union: Establishing a Euro-Mediterranean Partnership // Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. No.: COM(94)427 as of 19/10/1994.
21. Strengthening the Mediterranean Policy of the European Union: Establishing a Euro-Mediterranean Partnership // Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. No.: COM(94)427 as of 19/10/1994.
22. Steinbichler S. The Barcelona Process. An Analysis of the motivation and functionality of the Euro-Mediterranean Partnership with a special consideration of the historical aspects of demography and migration [Електронний ресурс] / IDEC S.A. - Режим доступу: <http://idec.gr/iier/new/EN/Steinbichler%20Paper%20GR.pdf>.
23. Gomez R. Negotiating the Euro-Mediterranean Partnership: Strategic Action in EU Foreign Policy? // Gateshead, Tyne and Wear, Athenaeum Press Ltd. - 2003.
24. Швед В.О. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти. - Київ: НІСД, 2006. - 242 с.
25. ООН предупреждает: Запад захлестнет новая волна арабской эмиграции [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://search.rambler.ru/cgi-bin/ramblersearch?short=68words=>.
26. Arab Human Development Report - 2002 [Електронний ресурс] // United Nations Development Programme, Arab Fund for Economic and Social Development, 2002. - Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/reports/regional/arabstates/RBAS_ahdr2002_EN.pdf



УДК 32:94

DOI 10.46493/2663-2675-2020-3-3

ІСТИННІ ТА УЯВНІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ У БЕЗПЕКОВОМУ КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ

Summary

Mykola Kuzelnyi. TRUE AND IMAGINED CIVILIZATION VALUES IN THE SECURITY CONTEXT OF THE GLOBAL WORLD. In the study, the author analyzed and summarized the main trends in the formation and application of true and imagined civilizational values in the security context of the global world. The importance of solving axiological problems is substantiated. It is stated that the problem of the development of civilizations and the value platform of civilizational changes is an important area of scientific research, given the importance of the meta-category "civilization" and its methodological value for indicating the achievements of human development of all times. The methodology of the research is based on the use of a set of philosophical, world outlook, general scientific principles and approaches. The method of collecting actual data and the method of their compilation (analysis) was important in the work. The author concludes that values exert considerable influence on society and its integration into global processes, which, in turn, guarantees certain security or its illusion. It has been noted that collective security is the basic civilizational value. This is a common ground to build international communicative engagement aimed at preventing global catastrophes, and an important aspect of the collective security problem is its connection with democracy. Ethnic politicization is the process of engaging in politics, the active political life of peoples (ethnic communities), which arises on the basis of an objective need for the re-arrangement of society. The multiculturalism that penetrated into the society has created a new concept. The concept of global society is replaced by the concept of a nodal society: individuals no longer belong to a single society, but are included in numerous intersecting networks, and this creates many possible (and variant) combinations. We note a certain crisis of representative democracy and, accordingly, the actualization of direct democracy (from elitism to egalitarianism; from the domination of expert knowledge to the proper consideration and importance of "human" knowledge). It is pointed out that the key guidelines for the development of the modern global system are axiological priorities of humanism, cultural tolerance and mutual respect, recognition of the political and legal equality of the subjects of international relations, which have different economic, geopolitical and resource weight.

Keywords: global society, civilizational values, humanism, security, global challenges

Постановка проблеми. Цивілізація – це людська спільнота, яка має свої особливості розвитку, економічні, культурні риси та духовні цінності. Сучасний період розвитку людства відзначається високим рівнем інноваційності, динамізмом у формуванні та застосуванні нових практик у всіх сферах суспільної діяльності. Поступове ускладнення багатовимірних укладів міжнародних реалій щораз більше визначає потребу як у нових, так і в давно відомих істинних та уявних цивілізаційних цінностях у безпековому контексті глобального світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку цивілізацій та ціннісної платформи цивілізаційних змін є актуальним напрямом наукових досліджень, зважаючи на значущість мета-категорії «цивілізація» та її методологічну цінність для позначення здобутків людського розвитку всіх часів.

Тематика дискурсу навколо проблематики дослідження є різноплановою: філософські аспекти культури розглянуто в працях В. Андрущенка, І. Бойченка, М. Михальченка та інших; зіставлення національних і глобальних культурних норм здійснили А. Бадан, Л. Гордієнко. Поняття «цінності», а також їхній універсалізм і релятивізм є одними з найважливіших сфер наукових досліджень таких зарубіжних авторів як В. Бачинін, М. Вебер, Ю. Габермас, Д. Девідсон, А. Перотті, К. Поппер, Т. Спаар, П. Фейєрабен, О. Хеффе, І. Честнов та інші.

Вітчизняними дослідниками, у працях яких проаналізовано питання взаємодії цінностей розвитку цивілізацій, є зокрема Т. Андрущенко, І. Варзар, К. Ващенко, А. Волинський, М. Головатий, М. Горний, О. Докаш, В. Євтух, М. Калініченко, В. Кремень, І. Кресіна, М. Шульга та інші.

Метою статті є всебічний аналіз ціннісної платформи цивілізаційних процесів у безпековому контексті глобальних трансформацій.

Досягнення цієї мети зумовлює необхідність проаналізувати сутність, визначити основні істинні та уявні цінності; розкрити, як зазначені цінності проявляють себе у безпековому контексті глобального світу; з'ясувати важливість аксіологічних вимірів цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку суспільства відбувається під впливом глобалізації. Вона охоплює майже всі сфери суспільного життя: розширюються контакти між людьми, відбувається обмін цінностями, які є важливими у безпековому контексті глобального світу.

Розмірковуючи над основними аксіологічними складовими цивілізації, наголосимо, що, як засвідчує історія, культурні цінності раніше здійснювали універсалізуючий вплив на життя соціуму, цементували платформу його потенційної розбудови, формували сенси майбутнього. Однак сьогодні вплив культурних цінностей на людину не такий однозначний. Так, Ш. Шварц зробив спробу виділити універсальні цінності, які властиві всім світовим культурам: добродійність, слідування правилам і нормам, гедонізм, влада, безпека, самоуправління, заохочення. Вочевидь, визначення «глобальні» та «універсальні» можуть розглядатися відносно цінностей як тотожні поняття. Проте це визначення не стало загальноприйнятим. Так, одна з глобальних мереж під назвою «Global Values» визначає 10 компонентів системи глобальних цінностей, а саме: єдність, спільнота, життя, свобода, взаємні зв'язки, сталість, творчість, розширення прав і можливостей, вибір та цілісність буття [14, с. 6].

У «Словнику із соціальної політики» можна зустріти, зокрема, таке визначення цінності: в загальному розумінні – це своєрідний об'єкт, що задовольняє потребу суб'єкта: індивіда, груп населення, етносу. Знову ж таки, згідно з логікою авторів словника, розрізняють цінності-блага (матеріальні ресурси, духовні продукти «споживання» та послуги) і цінності-регламенти (вони охоплюють моральні, правові та естетичні норми й ідеали, звичаї, традиції). Інколи окремо виділяють соціальні цінності [13, с. 216]. Єдине, що ми, узагальнюючи зазначене, бачимо, як сукупність основних цінностей у концентрованому вигляді виражає особливості культури та певного досвіду цивілізації.

Зрозуміло, що кожна цивілізація керується своєю системою цінностей, у той же час глобалізація сформувала теж певні універсальні істинні та уявні цінності для різних культур, вони, зі свого боку, впливають на порозуміння між спільнотами, а відмінності в системі цінностей все-таки провокують конфлікти.

Дослідник із США Р. Інглхарт вважає, «що зв'язок між цінностями, економікою і політикою є взаємним. Яка в точності ця залежність у конкретних випадках – питання емпіричне, а не з розряду вирішуваних а priori» [2, с. 6].

Істинними цінностями, які обґрунтовано можна назвати універсальними, є ті, що забезпечують виживання людини. Цінності соціального рівня є результатом соціалізації людини. Їм властивий релятивізм, оскільки вони є продуктом культури.

В основу універсальних цінностей покладено збереження життя, забезпечення безпеки. До недавнього часу відсутність безпеки була основною складовою становища людини. Лише нещодавно з'явилися суспільства, де більшість населення не відчуває невпевненості щодо свого виживання.

У суспільствах, які зазнали протягом тривалого періоду підвищення економічної та фізичної безпеки, ми виявимо істотні відмінності між ціннісними пріоритетами старших і молодших вікових груп: для останніх набагато ймовірнішим є висунення на перший план цінностей благополуччя ніж для старших. У цьому відображається той факт, що в роки свого особистісного становлення молодші громадяни пізнали більш високий ступінь безпеки, ніж, відповідно, в аналогічному віці – старші. Фундаментальні ціннісні зміни в тому чи іншому суспільстві мають місце, передусім, за мірою того, як покоління попередніх років народження змінюються когортами наступних років [2, с. 6].

Контекст розгляду даної проблематики цінностей обумовлюється низкою чинників, адже наразі визначальною цінністю розбудови суспільств є не території і ресурси (як це було в геополітичній матриці), а знання («знання є економіка»), технології («інноваційне суспільство»), творчість (так зване «креативно-ноосферний етап розвитку»), культурна самобутність та автентичність. На новий рівень розуміння виходить такий геокультурний чинник формування демократичної системи міжнародних відносин як загальнолюдські цінності. Наша думка резонує з позицією В. Нікітенко: носіями геокультурних тенденцій, передусім, є наука та освіта, а також мас-медіа, що здатні в режимі реального часу тиражувати культурні зразки в усьому світі [9].

Як вважає дослідниця І. Костирич, саме для розуміння та адекватного сприйняття таких культурних зразків й актуалізується застосування загальнолюдських цінностей, що можуть транслюватися лише в суспільствах із певним розвитком демократизму та освіченості. Звідси однією з визначальних геокультурних тенденцій сучасності є демократизація міжнародних відносин завдяки вибудовуванню глобального «суспільства знань», в якому визначальну роль відіграє не панування над технологіями, ресурсами та урядами, а інноваційно-творчий поступ окремих національних груп і загалом глобального суспільства [6, с. 110].

Сучасна цивілізація постійно зазнає змін. Виклики, що постали перед людством загалом, набули глобального характеру, через що міжнародна спільнота змушена поступово відмовлятися від застарілих геополітичних форм взаємодії на користь інноваційних геокультурних форм взаємовідносин, які виявляються просто необхідними при вирішенні цілої низки загальнопланетарних питань. Підкреслимо таку думку, що «загальнолюдські цінності є спонукальними чинниками глобалізаційного процесу, продуктом якого є планетарна або світова система. Планетарний соціальний організм є у такому випадку кінцевим продуктом, в якому світова система має досягти онтологічної та організаційної цілісності і бути здатною до саморегуляції й самовідтворення цілісності та матеріалізуватися у якісно новому світопорядку» [6, с. 113]. Проте сучасні феномени ідентичності (етнічні, релігійні, національні, територіальні) можуть здійснювати наступ на основні пра-

ва особи, її свободу переконань і, можливо, прагнення до універсальності та стабільності. Вони можуть розхитувати взаємозв'язок «держава-влада».

Цивілізаційна належність зумовлює різне розуміння сенсу, призначення і можливостей реалізації цінностей, які прийнято вважати розрядом універсальних. Так, метою динаміки соціальної сфери цінностей є дотримання свобод і прав людини на гідне та безпечне життя, працю, соціальне забезпечення, медичну допомогу, освіту, екологічно чисте довкілля, творчість і духовний розвиток. Визначальними для трансформації структури цієї сфери є трудові відносини відповідно до вирішення проблеми зайнятості та відносини розподілу відповідно до вирішення проблеми бідності.

Метою динаміки духовної сфери цінностей є затвердження в глобальному масштабі ідеології гуманізму. Тип мислення, який відповідає ідеології суспільства, базового на принципах гуманізму, структурно змінює духовну підсистему. Способом еволюціонування такої підсистеми є відтворення істинно духовних цінностей (наукових, освітніх, культурних, моральних, релігійних). Інституціоналізація суспільних відносин у цій сфері відбувається на основі закріплення гуманістичних норм як інструментів захисту інтересів соціуму. Причиною і визначальним чинником трансформації духовної підсистеми є загострення суперечності між цінностями гуманізму й цінностями споживацтва та матеріального збагачення [2, с. 403].

Сучасне суспільство пропонує значну кількість альтернативних цінностей на відміну від тих, які були пріоритетними для людини індустріальної епохи: національні ідеї, чіткі ідеології. Однією з істинних цивілізаційних цінностей, витворених історією та актуальних нині, є права людини й гарантії забезпечення цих прав. Наразі концептуалізуються права людини четвертого покоління (наприклад, право на конфіденційність та захист особистої інформації в інтернеті). Кожне демократичне суспільство зобов'язане вживати необхідні заходи для захисту прав і свобод інших осіб.

Іншою чіткою тенденцією цивілізаційного розвитку стала криза національної держави, що супроводжувалась паралельним посиленням регіоналізму і політичного значення наднаціональних утворень. Упродовж останнього десятиріччя ми стали свідками масового повернення до місцевого патріотизму, розвитку різних колективних ідентичностей (типу неутраїбів), посилення процесу самоствердження етнічних груп як соціальних категорій. Отже, *тоді як еко-*

номіка, інформаційні технології набувають дедалі глобальнішого масштабу, культура стає все більш локалізованою, тяжіючи до «обмеження» на місцевому рівні, а це, зі свого боку, може призвести до прояву нетерпимості.

На думку А. Перотті, варто виробити концепцію інтеграції до демократичного суспільства, позбавленого будь-яких тенденцій нав'язувати культуру, вимагаючи, наприклад, від іноземця, прийняти основоположні міфи національної культури. Адже жодна нація не наділена визначальним правом на цінності, які складають культурну спадщину людства [11, с. 16].

Для гармонійного розвитку своєї індивідуальної ідентичності кожен індивід потребує чіткої структурованості своєї соціальної, територіальної, етнічної, мовної приналежності. Тобто індивіду має бути гарантоване право визначати свої колективні ідентичності, маючи можливість вільного вибору, інтегруючи спільноти у більш великому масштабі та узгоджуючи їх із властивою розсудливістю.

Європейська цивілізація відзначалася постійним домінуванням у ній двох основних принципів: раціоналізму та принципу моральної свободи індивіда. Для свободи необхідно, щоб особа почувала себе частиною спільноти (можливо, навіть уявної спільноти (за Б. Андерсоном), вірувань та історії (зокрема й міфологізованої). На думку А. Перотті, лише узгодженість між духом, свободою та розумом може захистити від занепаду духу свободи – у *призмі оптимістичного погляду на здатність суспільства поєднувати раціональне мислення, свободу та (новий) погляд на культурні цінності* [11].

Останніми роками знову стала актуальною ідея про те, що інтереси плюралістичного суспільства та громадянського суспільства повинні мати пріоритет над інтересами держави. У цьому контексті розвивається політична філософія навколо двох засадничих ідей, що лежать в основі сучасної розвиненої демократії (див. табл. 1):

- 1) гарантування свободи особистості та захист громадян від надмірного державного втручання (лібералізм);
- 2) забезпечення соціальної справедливості та захисту публічного інтересу (демократія).

Відтак у контексті зростання розриву між дуже багатими і дуже бідними одним із завдань розвитку людства є вирішення проблеми оптимального поєднання лібералізму і демократії.

Полікультурність (вибух культурних моделей), властива сучасній європейській цивілізації, демонструє комплексність

Таблиця 1. Порівняння аксіологічного змісту лібералізму та демократії

Лібералізм	Демократія
Свобода	Рівність
Гетерогенність і спонтанність	Соціальна цілісність
Самовпевненість і недисциплінованість, що породжуються свободою	Прагнення до гармонії та єдності
Всесторонній плюралізм	Незначне відчуття плюралізму
У центрі політичної уваги – індивід	В центрі політичної уваги – суспільство як система
«Процедурна» демократія – важливим постає правильність процесу і механізмів здійснення політики	Демократичний суб'єкт зацікавлений в результатах здійснення політики та максимально можливому забезпеченні публічного (суспільного) інтересу

Таблиця авторська



світу та фантазм одновимірності суспільства. У цьому контексті відомий історик Норман Девіс цитує С. Хантінгтона щодо характеру воєн майбутнього. Хантінгтон зазначав, що конфлікти майбутнього – це, швидше, локальні війни, але не між країнами, а на лінії розломів цивілізацій у межах однієї країни [10]. Відтак, це конфлікти, швидше, світоглядного та етнічного характеру.

«Чітко виражене етнічно мозаїчне» – так характеризує суспільство XXI століття Д. Белл і запевняє, що етнічність – всеохоплюючий «тип ідеології», що у вимірі власної політизації творить державу, націю та конкретну людину [1, с. 18].

Етнічна політизація – це процес залучення до політики, активного політичного життя народів (етнічних спільнот), який виникає на основі об'єктивної необхідності в перевлаштуванні суспільства. Важливо, що політизація етнічності знаходить свій вияв у посиленні етнічної (національної) самосвідомості з усіма її компонентами (спільність долі, історії та походження, особливості психології, характеру, прихильність до національних цінностей), усвідомленні реальних процесів політичного життя через призму своїх інтересів і ціннісних орієнтацій. Причому етнічність залишається реальністю до того часу, доки одна етнічна група усвідомлює свою відмінність від іншої.

Етнічні установки (сприйняття інших груп) та етно-стереотипи можуть бути позитивними та негативними, але ніколи не бувають нейтральними, оскільки для своїх носіїв вони видаються правильними і найкращими. Тож етноустановки і стереотипи слугують механізмом перетворення етнопсихологічних утворень в етноцентризм (якщо вони позитивні та стосуються власної спільноти) [7, с. 35] та націоналізм (якщо вони крайньо радикально-негативні щодо інших спільнот) (див. схему 1).

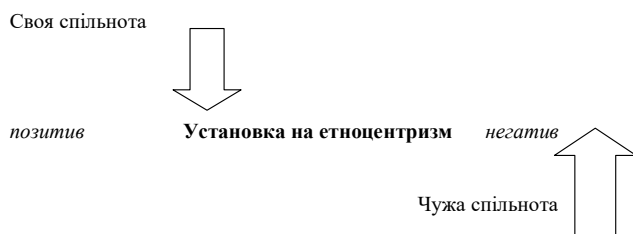


Схема 1. Формування етноцентристських настроїв
Схема авторська

Етноцентризм (грец. *ethnos* – група, плем'я, народ і лат. *centrum* – осередок, центр) – властивість індивіда, соціальних груп і спільнот (як носіїв етнічної самосвідомості) сприймати та оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної етнічної спільноти, що виступає як певний загальний еталон або оптимум. Етноцентризм означає віддавати перевагу власному способу життя над іншими [4]. Проте характер етноцентризму в сучасному світі також амбівалентний – етноцентристські тенденції зароджуються і розвиваються у двовимірному полі міжетнічного роз'єднання та інтеграції (що наразі може бути навіть уявним/міфологізованим).

Отже, на думку В. Самнера, етноцентризм пов'язаний із гіпертрофією позитивних етнокультурних характеристик інгрупи. Водночас стверджується переважаючий вплив культури інгрупи над культурою аутгрупи, що неминуче веде до відчуження, неприязні, ворожості в між-етнічних стосунках. Етноцентризм виникає у відповідь на загрозу існуванню етносу як самостійного соціокультурного цілого і виконує функцію соціально-психологічного захисту етносу від інокультурного впливу в умовах дезадаптації етнічних груп.

А чим сьогодні для нас є етноцентризм? Це:

1. виклик сучасним глобалізаційним процесам;
2. продукт постмодернізму на протигагу модерному націоналізму;
3. зручний інструмент посилення етнічно-культурної соціалізації, але з негативним відтінком здобуття ворожості у майбутніх стосунках із представниками інших етногруп;
4. примітивна, але деякою мірою догідна для даного етапу ідея конкретного етнозгуртування та етнороз'єднання у контексті відносин сукупності етногруп, що конкретно потрапила в ситуатив;
5. апелює до емоції групи, віра у винятковість власної групи;
6. біологічні ознаки згуртованості тоді, коли відбуваються тотальні процеси міграції;
7. соціально-психологічний захист етнокультурної ідентичності етносу, не здатного в даній соціальній ситуації знайти позитивне рішення проблем, що постають перед ним.

Отже, етноцентризм є, водночас, наслідком і характерною ознакою глобалізації.

«Глобалізація, – пише американський політолог Ентоні Гідденс, – це розширення світових соціальних зв'язків, які з'єднують віддалені регіони так, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них». На думку одного з найвідоміших фахівців з проблем глобалізації Рональда Робертсона, глобалізація – це історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до зростаючої схожості та однаковості в житті планети [12].

Як наголошував Е. Сміт, ера націоналізму відходить у минуле – етнонаціоналізми, етніцизми кидають виклик сучасній державі. На нашу думку, наскільки зуміє впоратися глобалізований світ із наростаючими проблемами у пошуках консенсусу між інтересами і потребами кожної етнічної спільноти у полі етновідносин поліетнічних держав, детермінує те, чи зможуть загалом ці держави зберегти себе завтра.

Пізнавальною є думка дослідника О. Дерев'янка про високоефективні держави, які характеризуються різними рисами: наприклад, принципом взаємної вигоди, що зводиться до збалансованих відносин держави з власними громадянами, їхніми спільнотами, а вже потім – з іншими державами [3, с. 18]. На нашу думку, саме такі держави сучасної глобалізованої цивілізації здатні наповнювати форми аксіологічних понять належним змістом.

У науковій праці під керівництвом М. Михальченка окреслено «дерево» цінностей. Названо такі політичні цінності як правова, демократична держава, вільні вибори, рівність перед законом тощо. Слушною є думка авторів про те, що у смисловому розумінні поняття «цінність» близьке чи навіть споріднене з поняттям «значущість». Власне, значущістю зумовлені не лише властивості предмета, а й потреби діючого суб'єкта. Критерієм такої ефективності та інтенсивності цінностей вважається «повнота задоволення», що супроводжує їхнє відчуття. Тобто цінності можна детермінувати як джерело індивідуальної мотивації, що функціонально еквівалентним потребам [15, с. 5], і реальними іманентними регуляторами діяльності індивіда та соціальних груп.

Політичні цінності бувають різних рівнів: політичні цінності суспільства, держави, етнічних і соціальних груп, політичних і громадських об'єднань, особистостей [15, с. 13]. Це свідчить про глобалізацію, єдність світу. Необхідно пікреслити, що дослідниця М. Шульга наголошує на проблемі важливості християнських цінностей. Християнство заклало моральні основи сучасної демократії [16, с. 32]. Для західноєвропейського суспільства такий соціальний феномен як повернення релігійності зумовлене притоком іммігрантів, більшість з яких традиційно віддають першість релігії. Отже, перед досить секуляризованими або атеїстичними європейськими суспільствами постало питання про місце релігійності, її значення для суспільного розвитку. Все частіше поведінку і світогляд певного громадянина заздалегідь намагаються визначити і пояснити через релігійну спільноту, до якої він належить (гіпотетично) належить.

Глобальні виклики спонукають людство передивитись цінності сучасної цивілізації – особливо з посиленням негативних тенденцій глобалізації. Опираючись на твердження окремих дослідників, важливу роль відіграє гуманізація освіти і всієї суспільної свідомості. Як зауважує Г. Михайлишин, «ціннісним пріоритетом є формування гуманістичного мислення, виявлення гуманістичного потенціалу особистості як громадянина та професіонала» [8, с. 115]. Полікультурність, яка пронизала суспільство, виворочила його нову концепцію. На зміну поняття глобального суспільства приходить поняття вузлового суспільства: індивіди більше не належать до єдиного суспільства, а входять до численних мереж, що перетинаються. Це створює безліч можливих (і варіативних) комбінацій.

Висновки. Отже, вивчення аксіології сучасної цивілізації дозволяє говорити про неї як багатогранне соціокультурне утворення, що характеризується як істинними, так й уявними цінностями у безпековому контексті глобального світу.

Базовою цивілізаційною цінністю є колективна безпека. Це спільна підстава, на якій необхідно вибудовувати міжнародну комунікативну взаємодію, спрямовану на запобігання глобальним катастрофам. Водночас важливим аспектом проблеми колективної безпеки є її зв'язок з демократією. Наразі маємо підстави констатувати певну кризу представницької демократії та, відповідно, актуалізацію прямої демократії (від елітаризму – до егалітаризму; від домінування експертного знання – до належного врахування і значущості «людського» знання). Це, зокрема, мало місце у проведенні референдумів, зокрема щодо Brexit, референдумів щодо національного самовизначення у Шотландії, Каталонії та інших.

Також визначальними орієнтирами розбудови сучасної глобальної системи є аксіологічні пріоритети гуманізму, культурної толерантності та взаємоповаги, визнання політико-правової рівності суб'єктів міжнародних відносин, що мають різну економічну, геополітичну, ресурсну вагу. Сучасна цивілізаційна система цінностей передбачає *постійне наближення всіх держав, народів і спільнот світу до єдиних гуманітарних стандартів, що в своїй феноменологічно-аксіологічній основі мають загальнолюдські цінності.*

Микола КУЖЕЛЬНИЙ,

кандидат політичних наук, науковий співробітник
ДУ «Інститут Всесвітньої історії НАН України»

Список використаних джерел:

1. Артановський С. «Проблема етноцентризму, етнічної своєрідності культур і міжетнічних відносин у сучасній зарубіжній етнографії і соціології» / актуальні проблеми етнографії і сучасна зарубіжна наука, К., 1999.
2. Дейнека Т. А. Соціально-економічні суперечності процесу глобалізації суспільства (політико-економічний аналіз): монографія. Київ, 2018.
3. Дерев'янка О. Сім звичок високоефективних держав. Науковий світ, № 9, 2010, С. 18 – 19.
4. Етнічний довідник: У 3-х ч. Ч. 2. Етноцентризм, К., 1996, 240 с.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart_Postmodern.pdf
6. Костиря І. О. Сучасні геокультурні стратегії в політиці трансрегіональної комунікативної взаємодії. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ, 2016. Режим доступу: https://pru.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Kostira.PDF
7. Лозко Г. Етнологія України, К., 2001.
8. Михайлишин Г. Й. Аксіозмістовні аспекти гуманізму на сучасному етапі розвитку людства, Мультиверсум. Філософський альманах. Вип. 8. Київ, 2012. С. 105 – 117.
9. Нікітенко В. Сучасна геокультура як соціокультурний феномен, Гуманітарний вісник ЗДІА, 2013, № 53, С. 263 – 272.
10. Норман Девіс, Європа. Історія, К.: Основи, 2018, 1464 с.
11. Перотті А. Виступ на захист полікультурності, Вид-во Ради Європи, 1994, 128 с.
12. Римаренко Ю. Основи етнодержавознавства. – К., 2007, 524 с.
13. Семигіна Т. Словник із соціальної політики. Київ, 2005.
14. Сіденко В. Р. Нові глобальні виклики та їхній вплив на формування суспільних цінностей, Український соціум. 2014. № 1. Режим доступу: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/7-21_no-1_vol-48_2014_UKR.pdf.
15. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах, авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ, 2013.
16. Шульга М. Універсальність цінностей європейської цивілізації, Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. № 4. 2017. С. 27 – 38.



УДК 94:32

МОЛДОВА ЯК МАЙДАНЧИК ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ З БОКУ РОСІЇ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ? (або щодо деяких аспектів посилення російської присутності в Республіці Молдова)

DOI 10.46493/2663-2675-2020-3-4

Summary

Kharyshyn M. Moldova as a platform for hybrid warfare: myth or reality (some aspects of the strengthening of Russia's presence in the Republic of Moldova)

Russia's violation of the permanent system of international relations formed after World War II, the creation of managed conflict situations (by the Russian Federation) in the post-Soviet space and their "settlement" through Russian mediation, etc., require a thorough and comprehensive study of the nature of emerging challenges, the defining of their main criteria and the ways of their solutions. The article presents a unique experience of the Republic of Moldova, which has been in disintegration conditions for almost 30 years. In the author's opinion, the attempts of its leaders to solve urgent problems with the help of Russia and the geopolitical effects of such efforts should set a clear example for Ukraine, which is currently in a state of war unleashed by the Kremlin.

The purpose of the article is to carry out a deep and comprehensive analysis of the situation in Moldova and its possible repercussions in the future for both the Republic of Moldova and neighboring Ukraine. The paper identifies the origins of the conflict situation in the Transnistrian region of Moldova, the causes of the country's disintegration, the main stages and

the influence of the permanent "settlement" of the Transnistrian problem under the scenario of Moscow on the overall situation in the country. The article analyzes the current state of political, economic, demographic, interdenominational, ethno-national, humanitarian and media situation in the Republic of Moldova as a result of the country's geopolitical and economic dependence on the Russian Federation. The article informs about the search by the Moldovan governmental circles for the optimal ways of the reintegration of Moldova, the overcoming of a deep and comprehensive crisis that has taken over all spheres of the country's life.

The scientific justification of the Russian Federation's "right" to use force or coercion to peace of other countries for the protection and safety of its citizens abroad occupies an important place in the article. The work presents the practical results of the formation of a "real" basis for the use of military force by Russia on the territory of the Republic of Moldova. In this context, the main possible scenarios for the further development of Moldova as a state, their impact on the geopolitical situation in Ukraine and in the region as a whole are modeled by the author. It contains concrete proposals on the Ukraine's countermeasures to prevent the negative aspects for Ukraine in case of further similar development of the situation in Moldova.

Key words: conflict, settlement, legitimacy, protection of citizens by the state, military force, preventive measures, Moldova, Transnistria, Russia, Ukraine

Наприкінці XX – на початку XXI століття Російська Федерація, по суті, відновила практику застосування державою збройної сили під приводом захисту своїх громадян за кордоном та примушення до миру. В останні роки інтерес до цієї проблеми значно виріс та набув особливої гостроти, оскільки систему координат міжнародної стабільності, в умовах якої існувала світова спільнота після Другої світової війни, було порушено, що, відповідно, з усією видимістю відобразилося на взаємовідносинах між основними геополітичними гравцями та їхніми союзниками чи сателітами.

Не стала у цьому ряду винятком Україна та сусідні з нею держави, зокрема Республіка Молдова. Штучно створений ще «союзним» Кремлем конфлікт у тодішній РСР Молдова, покликаний утримати Кишинів у складі СРСР, що безповоротно наближався до свого краху, 1992 року переріс уже не без «допомоги демократичної» Росії у збройний конфлікт, до якого безпосередньо була задіяна дислокована у Придністров'ї 14-а армія Російської Федерації. 21 червня того ж року у Москві президент Республіки Молдова Мірча Снегур разом із президентом РФ Борисом Єльциним у присутності лідера придністровських сепаратистів (т.зв. «президента» самопроголошеної «придністровської молдавської республіки») Ігоря Смирнова підписали Угоду про принципи врегулювання збройного конфлікту у придністровському регіоні Республіки Молдова. Угода дозволила Росії офіційно на двосторонньому рівні закріпити свою присутність на території Республіки Молдова у вигляді російського контингенту миротворчих сил.

1997 року Росія одноосібно вдалася до фіксації існування де-факто проросійського анклаву в Молдові. 8 травня 1997 року міністр закордонних справ РФ Євгеній Примаков здійснив короткотривалу поїздку до Кишинева, де разом із тодішнім президентом Молдови Петру Лучинським підписав «відредагований» у Москві текст раніше узгодженого між Кишиневом і Тирасполем за участі представників України, РФ та ОБСЄ Меморандуму про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова та Придністров'ям. Даним «примаковським» меморандумом офіційний Кишинів «невимушено», по суті, визнав існування у рамках «спільної держави» у межах колишньої Молдавської РСР окремого державно-територіального утворення (Придністров'я) зі своєю конституцією, офіційними мовами та правом на самостійну зовнішньоекономічну діяльність.

2003 року Москва вдалася до чергового кроку, який мав на меті закріпити уже в рамках багатостороннього формату за участю держав-гарантів – України і Росії та ОБСЄ як посередника – свою постійну політичну та військову присутність шляхом запровадження у Республіці Молдова федеративного устрою, де «придністровська молдавська республіка» отримувала правовий статус суб'єкта федерації зі збереженням усіх своїх «державних» інституцій (т.зв. «план Козака»). Незважаючи на відмову президента Молдови Владіміра Вороніна підписати даний план, попередні документи, укладені між Москвою і Кишиневом у двосторонньому

форматі (передусім, згадані нами угода від 1992 року та меморандум від 1997 року), дозволяють Кремлю, на наш погляд, міцно тримати Молдову в орбіті своїх інтересів, незважаючи на періодичні «зміни» у цій країні політичних режимів.

Тож давайте ще раз схематично прослідкуємо коротко описаний нами ланцюжок подій у Республіці Молдова, який, на нашу думку, є досить типовим для всього пострадянського простору – за винятком, зрозуміло, Російської Федерації:

- створення Москвою конфліктної ситуації в одному із регіонів Молдови, скориставшись його певною відмінністю від решти території цієї країни, переведення конфліктної ситуації в гарячу фазу;

- припинення військових дій засобами Російської Федерації, відведення військових формувань Молдови із здобутих нею позицій (м. Бендери), створення демілітаризованої зони безпеки та введення туди миротворчого контингенту Росії як гаранта недопущення відновлення бойових дій між сторонами конфлікту, переведення наявного конфлікту у стадію «замороженого конфлікту»;

- правове закріплення у сепаратній частині території Молдови (у Придністров'ї) політичного режиму, орієнтованого винятково на Росію, позбавлення уряду Молдови будь-яких можливостей впливу на ситуацію в сепаратному Придністров'ї;

- вжиття Росією заходів, спрямованих на міжнародне визнання існуючого де-факто державного утворення («придністровська молдавська республіка») шляхом «конституційної» федералізації (фактично конфедерації) Молдови та забезпечення своєї постійної військової присутності як гаранта існування такого проросійського утворення;

- і нарешті, як наслідок, геополітична стагнація та, відповідно, економічна відсталість Республіки Молдова, використання підживлюваного Росією політичного режиму у Придністров'ї як безвідмовного інструменту маніпулювання Молдовою у своїх інтересах.

Цілком очевидно, що досвід сусідньої Республіки Молдови є важливим для Української держави, яка вже тривалий час перебуває в умовах розв'язаної Російською Федерацією реальної війни проти неї. Спостереження, здійснені за розвитком подій у РМ протягом останніх років, зокрема й у політико-дипломатичній та консульській сферах, спонукають поділитися деякими з цього приводу думками. Почати хотілося б з окремих останніх заходів, здійснених останніми «демократичними» урядами Молдови у напрямку реінтеграції жителів придністровського регіону до молдавського суспільства, створення єдиного правового поля на усій території країни.

За наявними даними, у лютому 2018 року уряд Молдови прийняв рішення про внесення змін до Регламенту про порядок проставлення апостилів. Прийняті поправки стосуються визнання дипломів про вищу освіту, виданих навчальними закладами придністровського регіону і муніципії Бендер (територія т.зв. «придністровської молдавської республіки»).

Згідно з постановою молдовського уряду апостилюванню підлягають дипломи, видані з 1992 року вищими навчальними закладами лівобережжя Дністра (Придністров'я). Документ було прийнято з метою приведення навчальних закладів лівобережжя Дністра у правове поле РМ і надання громадянам Молдови можливості продовжити освіту або працевлаштуватися за кордоном.

Апостилювання, що розцінюється Тирасполем як визнання придністровських «дипломів», стало однією з чотирьох домовленостей, досягнутих у листопаді 2017 року уповноваженими представниками Кишинева і Тирасполя. Крім дипломів, домовлено вирішити проблеми в галузі телекомунікацій та зв'язку, в функціонуванні молдавських шкіл з навчанням на латинській графіці (на території Придністров'я), а також навколо використання молдовськими фермерами сільгоспугідь в Дубоссарському районі Придністров'я. Відповідно до домовленостей відкрито також міст через Дністер у районі сіл Бичок і Гура Бикулуй.

У грудні 2017 року парламент РМ прийняв законопроект, який створює правові підстави для легалізації документів – передусім, актів цивільного стану, про освіту тощо, виданих придністровськими установами після 1991 року, тобто з моменту проголошення Республікою Молдова своєї незалежності. Визначення порядку легалізації документів, виданих закладами Придністров'я, стало черговим кроком молдовських властей, спрямованих на адаптацію та інтегрування жителів Придністров'я у загальномолдовське суспільство. Підтвердженням цьому є також схвалення урядом РМ т.зв. екстериторіальних (без знаків приналежності до країни) державних номерних знаків для придні-

стровських автотранспортних засобів, що дає їхнім власникам можливість виїжджати на такому транспорті за межі Республіки Молдова.

Для вжиття подібних кроків існує низка серйозних причин, які за певних обставин, на нашу думку, можуть призвести до втрати Республікою Молдова своєї політичної незалежності, остаточного згортання країною курсу на європейську інтеграцію та її цілковиту переорієнтацією на євразійський вектор свого розвитку. Серед них можна виокремити такі:

- політична нерегульованість придністровського конфлікту та, як наслідок, існування на території Молдови невизнаного квазіутворення «Придністровська Молдавська Республіка» – анклав «руського мира»;
- присутність, всупереч Конституції РМ, на її території російського військового контингенту як складової миротворчих сил стримування у виникненні нового збройного конфлікту між Кишиневом і Тирасполем;
- винятково проросійська, євразійська орієнтація населення та керівництва Автономно-територіального утворення Гагауз-Єрі (Гагаузія), що було підтверджено у лютому 2014 року на т.зв. місцевому референдумі, де більшість жителів цього регіону висловилися за вступ Республіки Молдова до євразійських структур, передусім до ЄвразЕС;
- посилення проросійського впливу у промислово розвиненому регіоні РМ – муніципії Бельці та в інших північних районах країни, переважно російсько- та частково україномовних, та, як наслідок, домінування там лівих політичних сил (передусім, соціалістів), що забезпечило лідеру проросійської Партії соціалістів РМ Ігорю Додону перемогу на минулих президентських і парламентських виборах;



- проведення соціалістами та іншими лівими політичними силами Молдови кампанії з парламентських виборів під гаслом збереження державності Молдови шляхом поглибленої інтеграції з Російською Федерацією та ЄврАзЕС, що загалом принесло їм позитивні дивіденди; наразі соціалісти Молдови сконцентрували в країні всю повноту влади – президент, уряд, керівництво парламенту є соціалістами, що, зі свого боку, дає проросійським силам більше можливостей брати представницькі та урядові структури РМ під свій контроль;
- спроби нинішнього президента РМ Ігоря Додона врегулювати придністровську проблему шляхом прихованої «федералізації», що в кінцевому результаті може призвести до утворення конфедеративного союзу РМ і «ПМР», де Гагаузія матиме широкі права самоуправління;
- катастрофічне погіршення економічної ситуації в Республіці Молдова, загрозливий відтік трудової міграції з Молдови, де, незважаючи на деяке відносне зменшення порівняно з відтоком до країн ЄС, лідерство стабільно утримує Російська Федерація;
- глибока демографічна криза і, як наслідок, зменшення численності населення Республіки Молдова майже на 40 % з моменту проголошення незалежності (зараз фактично у країні проживає близько 2,9 млн чоловік проти 5,0 млн 1989 року);
- зменшення населення у Придністровському регіоні (із 700 тисяч 1989 року до, за різними даними, 300 тисяч 2018 року), де домінуючу роль стали відігравати етнічні росіяни та місцеві громадяни РФ;
- втрата українським елементом (який 1989 року становив 14 % населення Молдови) своїх впливових позицій у РМ; фактичний крах українського руху в українському автохтонному Придністров'ї;
- втрата Православною церквою України своїх позицій в Республіці Молдова; загроза підпорядкування Східно-Молдавської та Фалештської єпархії колишньої Української православної церкви Київського патріархату бути підпорядкованою Румунській православній церкві [1];
- глибока корупція, яка вразила всі сфери життєдіяльності Молдови;
- абсолютне домінування в Молдові Московського патріархату; номінальне підпорядкування Тираспольсько-Дубоссарської єпархії Кишинівському митрополиту та фактичне управління придністровською єпархією Московським патріархом Кірілом (єпархію у Придністров'ї очолює єпископ Савва – переконаний адепт «русского мира»);
- домінування в Молдові російського інформаційного поля, незважаючи на певні контрзаходи попереднього парламенту й уряду Павла Філіппа, та абсолютне панування російських ЗМІ й пропаганди у Придністров'ї;
- вміле використання Росією та проросійськими політичними силами Молдови заходів щодо зміцнення в РМ позицій митрополії Бессарабії, яка канонічно входить до складу Румунської православної церкви, що об'єктивно сприяє посиленню панівного стано-

вища Російської православної церкви та її філій – Православної церкви Молдови та Української православної церкви Московського патріархату – в регіоні загалом [2];

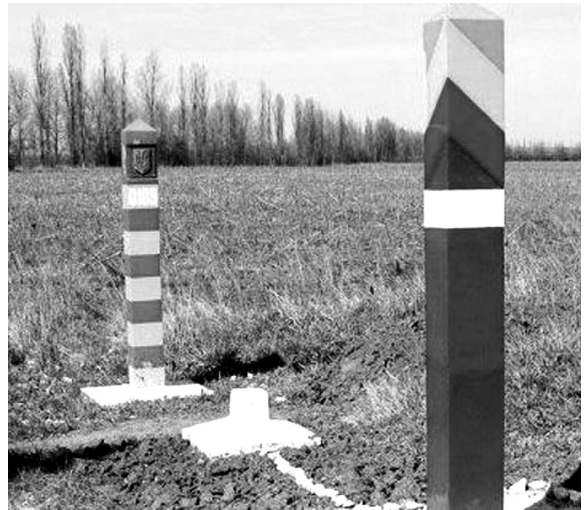
- послідовне використання Росією загальної ситуації в Молдові загалом та в Придністров'ї зокрема на користь своїх геополітичних інтересів;
- інші фактори.

Отже, за останні десятиліття в Республіці Молдова виникло реальне підґрунтя для цілковитого повернення країни до орбіти інтересів Російської Федерації. Прийняті останнім часом згадані та інші заходи урядом РМ певною мірою спрямовані на упередження такого сценарію розвитку країни. Іншим, наразі малоімовірним, проте також реальним шляхом виходу Молдови з-під російського впливу певними політичними колами країни вбачається об'єднання з Румунією. Власне, з цією метою 2018 року в країні мала місце ініційована уніоністськими та ліберальними силами кампанія за декларування населеними пунктами РМ їхнього бажання возз'єднатися з матір'ю-Румунією, а сам 2018 рік було оголошено «Роком возз'єднання».

Підставою для побоювань провідних молдовських кіл російського сценарію розвитку країни слугують й останні дані щодо кількості громадян Російської Федерації, які постійно проживають на території сепаратистського придністровського регіону. За словами попереднього посла РФ в Молдові Фарита Мухаметшина, посольство Росії в РМ лише за допомогою свого виїзного консульського пункту в Тирасполі надало 2017 року російське громадянство 9 185 жителям невизнаної «придністровської молдавської республіки». Озвучуючи цю цифру, посол РФ, використовуючи т.зв. «жорстку» дипломатію (щоб у Кишиневі пригадалися), назвав це «величезним обсягом роботи, який неможливо було б провести без підтримки придністровського МЗС і МВС». За неофіційними даними, всього в регіоні російське громадянство має близько 220 тисяч місцевих жителів. На сьогодні у Придністров'ї проживає одна з найбільших російських діаспор за кордоном. Через це РФ відкрила на президентських виборах 18 березня 24 виборчі дільниці у регіоні. На минулих виборах до Держдуми РФ у Придністров'ї проголосувало понад 50 тисяч громадян РФ: в основному за партію влади – «Єдину Росію». Фактично все **доросле населення Придністров'я має на руках російські паспорти, тож потрапляє під захист Російської Федерації.**

Для цього нині в Російській Федерації створені всі необхідні правові підстави. Ось лише деякі з них:

- Відповідно до ст. 2 Конституції РФ людина, її права і свободи є найвищою цінністю. Звідси шкода, яку може бути нанесено окремим громадянам Російської Федерації, автоматично стає шкодою для держави, основною функцією якої є захист своїх громадян. Очевидно, не випадково дана стаття російської конституції оголошує визнання, дотримання і захист людини обов'язком держави Російської Федерації. Звідси, відповідно до неформальної існуючої між-



народної практики, а також на переконання провідних російських дослідників [3] у галузі державного права, Російська держава має всі правові основи для застосування всього арсеналу засобів, аж до використання збройних сил, для захисту своїх громадян, незалежно від місця їхнього перебування. Напад на громадян на території держави є збройним нападом, а тому точно таким же збройним нападом є і напад на російських громадян на території іншої держави, що дає підстави для застосування сили згідно з правом на самооборону.

- Стаття 7 Федерального закону від 31.05.2002 № 62-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації» сповіщає, що російським громадянам, які перебувають за межами своєї держави, надається захист і покровительство Російської Федерації. Указ Президента РФ від 12.05.2009 року № 537 «Про стратегію національної безпеки Російської Федерації до 2012 року» серед головних напрямків російської державної політики у сфері забезпечення державної і громадської безпеки на довгострокову перспективу виділяє підвищення ефективності захисту прав і законних інтересів російських громадян за кордоном. Звідси, на нашу думку, російська влада зобов'язана вживати адекватних заходів для захисту і відновлення їхніх порушених прав та інтересів, незалежно від того, де ці порушення мали місце. Більше того, Указ Президента РФ від 05.02.2010 року № 146 «Про Воєнну доктрину Російської Федерації» безпосередньо проголошує у ряді основних завдань збройних сил держави у мирний час захист громадян РФ за межами Росії від збройного нападу на них.

- Федеральний закон РФ від 31.05.1996 року № 61-ФЗ «Про оборону» визначає завдання використання російських військових формувань за межами території Російської Федерації з метою захисту інтересів держави та її громадян, зокрема: відбиття або недопущення збройного нападу на іншу державу, яка звернулася до Російської Федерації з відповідним проханням; захист громадян Російської Федерації за межами країни від нападу на них.

Відповідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 3318 (XXIX) напад на цивільне населення забороняється і підлягає засудженню. Стаття 51 Статуту ООН говорить про збройний напад на члена ООН. Водночас Статут не передбачає жодних додаткових обмежень – ті ж місце чи масштаби збройного нападу. Оскільки, на думку багатьох правників-міжнародників [4], **населення є невід'ємною частиною інституту державності, збройний напад на громадян держави за кордоном є тотожним застосуванню сили щодо самої держави.**

Отже, маніпулюючи міжнародним правом, використовуючи його двоякість і недосконалість та базуючись на національному законодавстві, протягом останніх десяти років Російська Федерація здійснила воєнні вторгнення в Грузію (Південну Осетію), в Україну (АР Крим та Донецький басейн), а також в Сирійську Арабську Республіку. За таких обставин вторгнення в Грузію та Україну мотивувалося якраз необхідністю захисту громадян Росії, які були або могли бути піддані нападу за межами Російської Федерації.

Активний, програмований, послідовний, фінансово підкріплений і свідомий процес «зросійщення» придністровського регіону, зокрема шляхом масового набуття населенням цього регіону громадянства Російської Федерації, у сукупності з іншими, разом з нами перерахованими факторами, готують правові підстави для взяття Молдови під повний контроль з боку Російської Федерації. Іншими словами, **Придністров'я, а точніше Республіка Молдова, може стати, а, по суті, вже стала, черговим майданчиком гібридної агресії з боку Росії.** Військові навчання російського контингенту, дислокованого у Придністров'ї, які відбуваються з регулярною періодичністю всупереч угоді про припинення вогню 1992 року і метою яких є нейтралізація можливих терористичних атак, є тому додатковим підтвердженням.

Такий контроль може здійснитися різними сценаріями, зокрема:

- визнання незалежності «Придністровської Молдавської Республіки»;

- подальше можливе занесення ПМР та Гагаузії до складу Російської Федерації (у разі інспірації «об'єднавчих» процесів Молдови з Румунією). Референдум 2006 року у Придністров'ї, де визначальна більшість його жителів висловилися за незалежність регіону з подальшим його занесенням до складу РФ, а також референдум у Гагаузії 2014 року, де жителі автономії висловилися за євразійський вектор розвитку Республіки Молдова, може стати реальною «правовою основою» для застосування такого сценарію;
- проголошення Федеративної Республіки Молдова, де маріонеткові уряди «ПМР» і Гагаузії (фактично на правах конфедеративних державних утворень) відіграватимуть роль провідників російських інтересів у Молдові, а сам уряд РМ змушуватимуть підтримувати інтереси Росії у Південно-Східній Європі зокрема та у світі загалом;
- правове закріплення військової домінуючої військової присутності Росії в Молдові шляхом отримання мандата на миротворчу діяльність під егідою СНД [5];
- політична та економічна переорієнтація Молдови в орбіту російських інтеграційних процесів;
- створення потужного геополітичного російського анклаву в цьому регіоні Балкан з відповідними загрозами та ризиками як для України, так і всієї Європи, що звідси витікають, та маніпулювання ними Російською Федерацією у своїх далекосяжних інтересах.

Серед формальних причин, які «змусять» керівництво Російської Федерації до використання збройних сил або ж до примусу, у даному випадку керівництва Республіки Молдова, виконати умови Російської Федерації шляхом демонстрації Росією військової сили та готовності застосувати її, виходячи із «молдовських» реалій, можуть бути, зокрема, такі:

- наявність «реальної» загрози життю співвітчизників або систематичне і грубе порушення їхніх основних, базових прав і свобод (приводом тут може послужити «насильницьке об'єднання» Молдови з Румунією всупереч бажанню громадян Російської Федерації, які постійно проживають, насамперед, у Придністров'ї; «насильницька» прискорена «румунізація» Молдови загалом та придністровського регіону зокрема; недопущення уніоністських процесів у Придністров'ї та «вимушений» захист «традиційних слов'янських» цінностей у цьому регіоні як «исконно русской земли»);
- відсутність (вичерпання) мирних, політичних, дипломатичних способів вирішення затяжної у даному випадку придністровської проблеми, що створює необхідність застосування російськими громадянами крайніх заходів для самооборони [6];
- превентивні заходи воєнного характеру; гуманітарна мета воєнної операції Росії, коли військові дії з ліквідації вогнища міжнародного тероризму (одним із «джерел» якого нібито є сусідня Україна) або врятування співвітчизників за кордоном від терористичної атаки є єдиним або, принаймні, основним мотивом акції (у даному випадку слугуватимуть також можливі «антиконституційні, антигуманні», з точки зору Російської

Федерації, заходи уряду Республіки Молдова у захисті суверенітету своєї країни);

- пропорційність й адекватність цілям безпосереднього захисту російських громадян від «реальних» загроз (застосування військової сили іноземною державою буде спрямоване винятково на захист своїх громадян і формально ніяк не матиме за мету зміну конституційного ладу чи уряду країни, на території якої здійснюється така операція);

- обмеженість у часі та застосуванні засобів захисту, коли ситуація не допускає через брак часу дипломатичне вирішення і потребує негайного воєнного втручання (тут малозначима, спланована провокація у придністровському регіоні щодо російських громадян дає «законне право» керівництву Росії вдатися до військових дій, зокрема з метою примусу до миру Республіки Молдова) [7].

Можна з великою долею впевненості констатувати, що сьогодні Росія плавно, тихо і впевнено, зокрема за пасивною допомогою уніоністських сил Румунії та Молдови (які, очевидно, намагаються у своїх інтересах також скористатися такою «несподівано дармовою», прихованою «допомогою» Росії) реалізовує, щонайменше три моделі майбутнього Молдови, жодна з яких не є в інтересах України, на практиці становитиме реальну загрозу її національній безпеці з усіма наслідками, що звідси витікатимуть.

- **Перший (найімовірніший) сценарій.** Трансформація унітарної Республіки Молдова у формально федеративну, а, по суті, конфедеративну, роздроблену державу, для якої спільним формально буде лише зовнішній кордон на мапі. Дана модель реалізується шляхом нав'язування керівництву Молдови ідеї врегулювання придністровської проблеми методами «федералізації» країни, де «ПМР» і Гагаузія фактично перебуватимуть у зносінах з офіційним Кишиневом на конфедеративних засадах. Вирішення подібним шляхом «придністровського конфлікту», окрім появи на південному заході України повноцінного сателіта Росії, стане також приводом для прощтовхування подібних сценаріїв врегулювання в Україні, Грузії та Азербайджані з відповідними наслідками для цих країн. Захід, для якого найважливішим, насамперед, є його власна безпека, щонайменше мовчазно погодиться на такий сценарій. У перспективі Росія штучно створюватиме і створює конфліктні ситуації в інших – передусім, пострадянських, країнах і «успішно їх врегульовуватиме», безумовно залишаючись водночас там гарантом миру і стабільності (ввівши, зрозуміло на прохання урядів цих країн, туди свої «миротворчі контингенти» як на двосторонній основі, так і під егідою СНД, щоб «уже зовсім не порушувати міжнародне право»).

- **Другий сценарій.** Усвідомлюючи безперспективність Молдови стати членом Євросоюзу та розуміючи наявність реальної загрози повернення (знову надовго) країни в орбіту Росії, молдовська «проєвропейська» політична еліта (тут спрацьовує елементарний інстинкт самозбереження) бере реальний курс на возз'єднання



з Румунією. У випадку реалізації такого сценарію центральна та південна частини бессарабської Молдови (за винятком Гагаузії та «болгарського» Тараклійського району) безпроблемно входять до складу Румунії. Придністров'я та Гагаузія тут же оголошують свою незалежність і звертаються до Російської Федерації з проханням занести їх до складу РФ. Зникнення Республіки Молдова з політичної карти світу створить прецедент для реалізації своїх великодержавних амбіцій стосовно України з боку Угорщини, Румунії, Польщі і навіть Словаччини, не кажучи уже про Росію, а також Туреччину (спір навколо історичної приналежності Криму). Зокрема, що стосується Румунії, то наступною територією України, яка може заявити про свої наміри повернутися в лоно матері-Румунії, буде слабо-розвинений та значною мірою люмпенізований південь Одеської області (Південна Бессарабія), населений переважно молдавським, болгарським та гагаузьким населенням (призначення 2018 року Румунською православною церквою свого єпископа для Південної Бессарабії у складі молдовської митрополії Бессарабії є підтвердженням відповідної роботи, яка здійснюється уніоністськими колами Румунії на цьому напрямку).

- **Третій сценарій.** Нерозривно пов'язаний з другим, і може зреалізуватися раніше залежно від обставин: під приводом будь-якого із описаних нами чи інших факторів, Придністров'я та Гагаузія оголошують свою незалежність, яку відразу визнає, посилаючись на «міжнародне право», Російська Федерація (світова спільнота деякий час зробить вигляд обуреної та невдовзі заспокоїється, як це уже мало місце в Абхазії та Південній Осетії). «Незалежна» тепер «Придністровська Молдавська Республіка», як правонаступниця Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної

Республіки, виходячи зі «своїх» історичної спадщини, посилаючись на її «природне право» відновити історичну справедливість, заявить територіальні претензії на свої «історичні землі» – а це майже вся північна і центральна частина Одеської області, за винятком самої Одеси та Південної Бессарабії. Зрозуміло, що Росія виступатиме тут щонайактивнішим адвокатом «ПМР» у її «справедливих і цілком зрозумілих намірах». Те ж стосується й «держави» Гагауз-Єрі (Гагаузії). Сьогодні молдовська Гагаузька автономія складається із трьох великих анклавів (Комрат, Копчак, Вулканешть та ще одного окремого від них села), територіально не пов'язаних між собою. Тому у «незалежній» Гагаузії відразу ж постане проблема воз'єднання цих анклавів за рахунок «своїх, рідних, гагаузьких» територій Одеської області під гаслом відновлення Великої Гагаузії. До складу цієї «держави» з великою долею ймовірності «залучать» також «болгарські» райони Молдови та України – зокрема Тараклійський та Болградський. Як і в ситуації з Придністров'ям, Росія тут також виступатиме дієвим адвокатом та прогнозовано відомим (у виборі форми) гарантом для Гагаузії.

Жоден із перерахованих сценаріїв є неприпустимим ні для населення Молдови, ні для будь-якої іншої країни. При реалізації одного з них спрацює т.зв. «принцип доміно» з непередбачуваними та неконтрольованими наслідками, із затяжним кровопролиттям, з «партизанщиною», незалежно від гасел такої боротьби (благо, переповнені російські військові склади в с. Ковбасна легко цьому «допоможуть»). Україна, на нашу думку, мала би бути найбільш зацікавленою у недопущенні реалізації жодного з них. Найвищий інтерес для Української держави на південному заході має бути європейсько орієнтована, міцна, процвітаюча, суверен-

на і територіально цілісна держава Республіка Молдова. Збереження державності Республіки Молдова є запорукою територіально цілісної унітарної Української держави. Недооцінка цієї константи, цієї аксіоми є, на нашу думку, злочинною та недопустимою.

Для досягнення стратегічно важливої для України мети сьогодні вже недостатньо традиційних, звичних, проте наразі ще важливих методів взаємодії. Існує необхідність у перегляді багатьох аспектів українсько-молдовських відносин. Ось деякі з них:

- нині потрібно не просто розвивати торговельно-економічні зв'язки з Республікою Молдова, а й активно і планово «прив'язувати» на взаємовигідній основі економіку Молдови до поступово реформованої та успішної української економіки і ринку;
- недостатньо «пишатися» однією з найбільших у світі українських громад у Молдові/Придністров'ї, яка, по суті, на обох берегах Дністра є цілковито «зросійщеною» – передусім, ментально. Необхідно програмно, системно працювати з нею, «українізувати» її, робити з неї якщо не друга України, то хоча би байдужою до Росії, а найголовніше – переконаного молдаваніста, поборника молдовської державності;
- вкрай необхідним постає необхідність реально-го довгострокового посилення духовної присутності України на території Республіки Молдова шляхом зміцнення церковно-адміністративних одиниць та релігійних осередків Православної церкви України та Української греко-католицької церкви через їхнє повноцінне кадрове наповнення, фінансове забезпечення, інформаційний супровід та церковно-дипломатичну підтримку;
- взаємини із суб'єктами придністровського регіону необхідно перевести винятково у правове поле України та Республіки Молдова, у рамки двосторонніх українсько-молдовських договорів; будь-яке «загравання» з даним регіоном у нинішніх умовах реальної втрати Україною там своїх вагомих і впливових позицій на користь цілком домінуючої Росії лише створюватиме шкідливі для нашої держави прецеденти у процесі ре-

інтеграції тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей;

- започаткування консульської діяльності у Гагаузії сприятиме закріпленню української економічної, гуманітарної тощо присутності у цьому «гагаузько-болгарському» регіоні та поступовому розмиванню там потужного російського впливу, а також турецької присутності;

- необхідна продумана дієва робота з прихильниками молдовської державності як у «проєвропейських» урядових структурах Молдови, так і серед провідних політичних партій, громадських організацій Республіки Молдова; молдовська політична еліта мала б орієнтуватися не лише на Москву чи Бухарест, але водночас, а може й насамперед, на Київ як на гаранта молдовської державності;

- Україна має виступати в свідомості кожного пересічного молдованина-державника природнім захисником державності Республіки Молдова, адвокатом Молдови на міжнародній сцені;

- українське громадянське суспільство має стати прикладом для розбудови Молдовою свого громадянського суспільства, витіснивши з орбіти молдовських громадян Росію (чи навіть Румунію) як зразок і вершину досягнень у побудові процвітаючої країни.

Зрозуміло, що це робота не одного дня чи року. Для досягнення такої мети потрібно, насамперед, мати чітку стратегію розвитку України на декілька десятиліть вперед та, виходячи з цього, як складові частини виробити базові концепції відносин із сусідніми державами – насамперед, з Молдовою, Румунією, Угорщиною, Польщею, Туреччиною та Словаччиною (проблема «русинства» [8]). Концепції, зі свого боку, мали би передбачати чіткі, реальні та реалістичні державні програми взаємовідносин з кожною сусідньою державою. Принаймні, як підказує досвід, наявність лише єдиного добре продуманого директивного документа щодо придністровського врегулювання з чітким часовим визначенням та реальними можливостями держави України,





затвердженого президентом України ще у другій половині 90-х років минулого століття, дозволила Україні продуктивно вибудовувати свою роботу на цьому напрямку і разом з молдовськими колегами досягти серйозних на той час і вигідних для України та Молдови результатів у процесі придністровського врегулювання (серед дипломатичних успіхів, зокрема, було зобов'язання на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999 року Росії вивести свої війська з Молдови). Фактично, база, створена тоді спільними зусиллями Києва і Кишинєва у процесі врегулювання, й понині залишається основною і малопримітно доповненою. До підготовки такої стратегії мали би бути залучені абсолютно нові, незаангажовані, незалежні, некабінетні спеціалісти, позбавлені навіть тіні бюрократичного мислення та якихось вигод від цього (нинішні політичні реалії в Україні дозволяють це зробити).

Українській політичній еліті, нарешті, треба припинити орієнтуватися на великі держави і сподіватися, що за нас хтось щось зробить, що нас хтось помирить із сусідами і тому подібне. Усе це Україна та її провід уже неодноразово проходили. Результати відомі. Власне, відсутність реалістичних, збалансованих концептуальних документів та, відповідно, фактична пасивність українців і стали, серед іншого, причиною у недавньому минулому невдалої політики у відносинах зі своїми найближчими західними сусідами – насамперед, Польщею та Угорщиною, не кажучи вже про інші українські реалії.

Посилання на наявність військової агресії Росії щодо України та інші несприятливі фактори не повинні слугувати виправданням стагнації чи гальмування реформаторських процесів. Приклади Ізраїлю, Лівану, Йорданії, Грузії та інших країн є цьому яскравим підтвердженням. Не менш яскравим прикладом може слугувати Казахстан. Ще далекого 1997 року у щорічному посланні президента Казахстану, без жодних згадок про «видатні досягнення», було викладено чіткий і правдивий аналіз ситуації в країні, виокремлено всі слабкі сторони країни та суспільства, визначено тогочасні реальне місце і реальні спроможності Казахстану, фактичну, не надуману роль країни в регіоні та у світі. На основі аналізу були визначені довгострокові пріоритетні

цілі для Казахстану і стратегія їхньої реалізації аж до 2030 року [9]. Сьогодні малозаселений, донедавна аграрний Казахстан – це країна, яка активно розвивається, країна, яка із двох ментально та релігійно різних груп населення (православної, свого часу зросійщеної північної частини та ісламської, етнічно казахської частини півдня) створила проказахстанське суспільство, країна, в якій проживають нині казахстанці, та яка плавно вибудовує свою казахську самобутність – поступовий, безболісний перехід на історично близьку латинську графіку алфавіту є ще одним тому підтвердженням. Цілком очевидно, що в України є не менші, якщо не більші можливості для свого успішного розвитку.

Представлені у даній статті думки є лише постановочним аналізом ситуації, що складається, на наш погляд, на сьогодні поблизу південно-західних рубежів України. Автор цілком свідомий того, що подібний аналіз здійснюється відповідними аналітичними, науковими центрами та структурами країни. Зрозуміло також, що виклад представлених думок є концентратом ззовні непомітного багаторічного, ніби спокійного, розвитку подій у Молдові та навколо неї, які, попри все, мають місце. Це, як свого роду, ракове захворювання, про яке роками можна не здогадуватися та яке раптово і неминуче заявить про себе. І тоді вже може бути запізно. Автор висловлює сподівання, що подані тут міркування можуть стати незначним доповненням до всієї комплексної роботи, спрямованої на упередження та нейтралізацію можливого негативно-го розвитку подій для України.

Михайло ХАРИШИН,
кандидат історичних наук

Список використаних джерел:

1. В Румынии хотят забрать в Украинской церкви КП Восточно-Молдавскую епархию // ИА REGNUM від 23.10.2018. <https://regnum.ru/news/polit/2505474.html> ;
2. Див., зокрема: В «Бессарабской митрополии» заявляют о намерении распространить свое влияние на территорию Украины // Русская православная церковь. Официальный сайт Московского патриархата. Поместные церкви. 4 ноября 2007 года <http://www.patriarchia.ru> ; Община УПЦ с.Приозерное отказалась присоединяться к «Бессарабской митрополии» // «Православная жизнь» від 29.05.2019. <https://pravlife.org> ; Синод Румынской православной церкви избрал двух епископов для служения на территории Молдовы // Там же, від 01.06.2018;
3. Крылов Н. Защита сограждан, находящихся в опасности за рубежом // Международная жизнь. 1995. - № 1. - С. 125;
4. Bowett D. Self-Defense in International Law. - N.Y., 1958/ - P.92;
5. Афанасьев Е. Проблемы гуманитарной интервенции и защиты граждан за рубежом // Международная жизнь. 2009. - № 7. - С.21;
6. Гацко М. К вопросу о правовых основаниях использования Вооруженных Сил России в операции по принуждению Грузии к миру // Современное право. - № 11. - С.15;
7. Див.: Тарасова Л. Правовые основания использования силы государствами для защиты своих граждан за рубежом // Современное право. www.sovremennoepravo.ru;
8. Див. нап.: Marian Gajdos - Stanislav Konecny. Rusini a ukrainci na Slovensku - mensina plna rozporov // 26.09.2011., www.rusyn.sk ;
9. Назарбаев Н. КАЗАХСТАН – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. – Чисинау, 2001. – 184с.



УДК 32:94

DOI 10.46493/2663-2675-2020-3-5

Особливості перекладу лінгвокультурологічних концептів (на матеріалі грузинської, української та російської мов)

Summary

Anastasiya Dumbadze Doctoral student of Batumi State Shota Rustaveli University, Marina Aroshidze Professor of the Batumi State Shota Rustaveli University Features of the translation of linguocultural concepts (on the material of Georgian, Ukrainian and Russian languages) (The work was carried out within the framework of the project KEAC-BSR, funded by the European Union's Horizon 2020 program within the framework of Grant Agreement No. 734645)

The contemporary scientific anthropocentric paradigm has formed a new view on the notion of language: an important aspect of linguistic research of this concept is the consideration of the relationship between language and culture of an ethnic group. Language is a mirror of culture and its treasury. Cultural features are manifested in languages in important basic formations/concepts. Studying and staying aware of them is important for a correct understanding of similar or distinctive features between language units and language systems in general and accurate translation, in particular. The analysis of the concepts of closely related languages (Ukrainian and Russian) and their functioning in multi-system languages (Ukrainian and Georgian) is of great interest not only in the comparative plane, but also in terms of the linguocultural peculiarities of these languages.

Such a comparison shows how similar cultural characteristics of peoples' life form similar features in the meaning of linguistic units. Whereas different features of the ethnic group's life, distinctive cultural realities form individual features in each language, including closely related ones. The study of such a difference is important for a correct understanding of the features of the conceptual system of each language, under the influence of which a unique linguistic picture of the world is formed.

The study was conducted on the example of the analysis of concepts «freedom / liberty» in the Ukrainian, Russian and Georgian languages. During the study, significant differences were found in the Ukrainian and Russian languages, which are associated with the difference in the cultures of the Ukrainian and Russian peoples. At the same time, analyzing of concepts in the Georgian and Ukrainian languages has shown many interesting similarities and parallels which are also justified by similar cultural features.

Keywords: language, culture, ethnos, linguistic culture, concept, freedom, liberty

Україна і Грузія – дві дружні країни, які не пов'язані спільністю походження, проте близькі одна одній в силу схожості історичних доль. Зіставлення української та грузинської лінгвокультур спирається на багаторічні політичні й економічні взаємини, постійні культурні зв'язки, активне наукове співробітництво, тісні міжетнічні відносини. Внаслідок того, що Україна і Грузія входили до складу царської імперії, потім як соціалістичні республіки – до складу Радянського Союзу, простежується багато схожих паралелей в галузі мовної ситуації та мовної політики – передусім, це стосується долі й ролі національних мов (української та грузинської) та їхніх взаємовідносин з російською мовою.

Хоча в період перебування у складі інших державних утворень (Російська

імперія, Радянський Союз) українська і грузинська мови й були державними, але їхнє функціональне навантаження обмежувалася лише внутрішньодержавною сферою, а всі зовнішні контакти відбувалися за допомогою російської мови.

У пострадянський час у незалежних Україні та Грузії відбуваються схожі мовні процеси, а саме – активне відродження і розвиток національних мов (української та грузинської) через відсутність сильного впливу російської мови. Мовна політика спрямована на активну підтримку цих процесів, на розвиток взаємозв'язку наших культур з європейськими культурами та обміном досвідом в різних сферах, зокрема в науковій.

Сучасна наукова антропоцентрична парадигма, на якій базуються дослідження європейських учених і представників інших країн, сформувала новий погляд на поняття мови: важливою стороною лінгвістичних досліджень цього поняття є розгляд взаємозв'язку мови і культури етносу, в якому ця мова функціонує, розвивається, змінюється і тому подібне. Адже культура кожного народу індивідуальна і різноманітна, має свої неповторні риси і ознаки, які так чи інакше відображаються в мові.

Кожна мова нерозривно пов'язана зі своїм народом, який по-різному сприймає навколишній об'єктивний світ, мовна картина світу має як загальнолюдський, так і яскраво виражений національний характер. Своєрідний національний менталітет обумовлений певними культурними цінностями, побутовими нормами, особливим укладом життя – все це тією чи іншою мірою відображається в мові, вбирається нею. Без розуміння і вивчення проявів культури і норм суспільного життя певного етносу в мові неможливо повне розуміння зна-

чення окремих мовних одиниць, текстової інформації і всього існуючого тезаурусу.

На думку С.Г. Тер-Мінасової, мова – це дзеркало культури, його скарбниця і хранитель, знаряддя та інструмент культури [7, с. 25]. Завдяки мові, зазначає В.А. Маслова, в суспільстві формується єдність, національний дух і колорит, який і відображається в мові [4, с. 11].

Вплив культури, норм і принципів суспільного життя на мову проявляється в:

- наявності одиниць, які складно або неможливо перекласти (безеквівалентної лексики, етнографізмів, реалій, екзотизмів тощо);
- певної, специфічної семантичної наповненості значення слів;
- наявності особливого коннотативного значення мовних одиниць;
- формуванні значення слів під впливом різних історичних, суспільно-політичних, соціальних, географічних та інших екстралінгвістичних чинників.

Крім цього, культурні особливості проявляються в мовах у важливих базисних утвореннях – концептах. Їхнє вивчення та усвідомлення важливо для правильного розуміння подібних або відмінних рис між мовними одиницями і мовними системами загалом, а також для ефективної міжкультурної комунікації між країнами.

За визначенням Ю.С. Степанова, концепт – це мікро модель культури, згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини, а, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [6, с. 42].



Розгляд концептів у грузинській та українській мовах (далі – ГМ і УМ) цікаво в силу того, що ці мови є дуже різними мовами з лінгвістичної типологічної точки зору. Вони не є спорідненими і мають багато відмінностей на всіх мовних рівнях: лексичному, морфологічному, синтаксичному тощо. У той же час схожа історична доля – паралельні процеси в галузі мовної ситуації та мовної політики – ведуть до утворення схожих рис. Концептуальна база різносистемних мов (грузинської та української) відображає відмінності в семантичному наповненні концептів, в їхньому культурному осмисленні та в плані їхнього мовного вираження. Наявність подібних концептів в українській і російській мовах пояснюється, передусім, тривалим періодом функціонування в схожій суспільно-політичній ситуації в умовах домінування російської мови. Проте це супроводжується серйозними відмінностями семантичного характеру і специфікою функціонування окремих концептів не тільки в парі неспоріднених мов (українська – грузинська), але і в парі близькоспоріднених мов (українська та російська).

Для ілюстрації цього положення можна порівняти концепти **воля** / **свобода**, які в російській мові (далі – РМ) та в українській мають однаковий план вираження – вони пишуться однаково і звучать практично однаково. В обох мовах ці лексеми є концептами. В грузинській мові також є подібні лексичні одиниці, але вони не відповідають безпосередньо українським і російським концептам за значенням і семантичною наповненістю.

В грузинській мові є дві мовні одиниці: **თავისუფლება** (tavisufleba) і **ნება** (neba), які з деякою часткою умовності можна перевести як *свобода* і *воля* відповідно. Умовність такого перекладу полягає в тому, що семантична наповненість даних одиниць не зовсім відповідає як російським, так і українським концептам. Схожість полягає в тому, що даний концепт в ГМ є бінарним – так як в УМ і РМ. Але за своїм значенням грузинський бінарний концепт більше схожий з російським. Бо в цьому концепті превалує концепт *свобода* – **თავისუფლება** (tavisufleba). Це слово є більш вживаним і несе ширший спектр значень. В УМ ж ми можемо спостерігати зовсім іншу картину, а саме загальновживаність на мовному рівні концепту *воля*, а не *свобода*.

Наявність подібної схожості значень в ГМ і РМ можна ймовірно пояснити великим і тривалим впливом з боку російської мови і російської культури на життя грузинського народу. Довгий період перебування в складі Російської імперії та Радянського Союзу в умовах політики активної русифікації не міг не вплинути на концептуальну систему. І хоча Грузія з 1991 року вже є незалежною державою й активна політика насадження російської мови як «другої рідної» мови вже в минулому, концептуальна картина, мовна картина світу не можуть так швидко змінитися. Адже багато процесів на такому рівні протікають не просто роками і навіть не десятиліттями. Отже, схожість між грузинською і російською мовною картиною світу

в наш час може спостерігатися в багатьох проявах: схожі коннотативні значення, загальновживані прецедентні імена, близькі за семантичним навантаженням зооніми тощо...

Концепт **თავისუფლება** (tavisufleba), який можемо перевести як *свобода*, несе в собі широкий спектр значень, серед яких, за матеріалами національної парламентської бібліотеки, варто відзначити наступні: *свобода слова*, *преси*, *віросповідання*, *людини*, *отримання інформації*, *думки*, *совісті*, *вираження*, *маніфестацій* та *організацій*, *громадянська свобода*, *особиста свобода*, *воля особистості*, *людини*, *суспільства*. А **ნება** (neba) (*воля*) перекладається як *особиста воля*: те, що не можна відняти у людини. Як бачимо, **თავისუფლება** (tavisufleba) і **ნება** (neba) дуже переплітаються між собою в семантиці значень.

Крім вищевказаних лексем можна відзначити синонімічні з ними одиниці: такі як **თავისთავადობა** (tavistavadoba, що означає «сам собі пан») і **ხალვაობა** (xalvatoba, що означає «вільна від сімейних обов'язків (без дружини, дітей) і від інших зобов'язань загалом, людина, безтурботна, дещо безвідповідальна»). Ці слова доповнюють семантичний ряд *свобода* / *воля* і є особливостями грузинської мови.

Отже, як бачимо, в ГМ деякі відтінки значень не просто входять до ряду значень слів **თავისუფლება** (tavisufleba) і **ნება** (neba) (*свобода* / *воля*), а проявляються в наявності окремих мовних одиниць – **თავისთავადობა** (tavistavadoba) і **ხალვაობა** (xalvatoba). Знання цих одиниць важливо для перекладачів для виконання якнайточнішого перекладу.

Щоб продемонструвати спектр відмінностей аналізованого концепту між УМ і ГМ, необхідно проаналізувати семантичну наповненість концепту *воля* / *свобода* в УМ. Проведений аналіз був здійснений нами в порівняльному аспекті з російською як близькоспорідненою мовою, що представляє собою особливий інтерес, тому що в сучасній антропоцентричній лінгвістичній парадигмі у фокусі лінгвокультурологічних досліджень знаходяться неспоріднені мови, чий відмінності кидаються в очі, тоді як концептуальна специфіка близькоспоріднених мов ще не досліджена повною мірою.

Для початку варто відзначити, що семантична структура концепту *воля* в РМ і УМ дуже відрізняється. За дослідженням О.О. Яцкевіч ядро концепту **ВОЛЯ** в УМ складають слова: *бажання* / *вибір* / *сила* [8, с. 11]. На периферії вказані ознаки: *незалежність*, *самостійність*, *звільнення*. За дослідженням Н.М. Катаєвої, в РМ основними значеннями цього ж концепту є вираження: *самостійність* / *відсутність підпорядкування*. Периферійними вказуються значення: *повна відсутність кордонів*, *нічим не обмежений простір*. І також цікаве та важливе відмінне значення: *негативна конотація* – *воля як щось, що несе руйнівний вплив, що вводить людину до сфери інстинктів* [3, с. 17].

Отже, як бачимо, на рівні дисертаційних досліджень було проведено дослідження семантичної наповненості концепту *воля* в УМ та РМ і порівняння

результатів цих досліджень показує безліч відмінностей в цих мовах.

Крім аналізу дисертаційних досліджень, нами був проведений оглядовий аналіз лексики, фраз, народної творчості, художніх творів та інших джерел на УМ та РМ і виявлено багато цікавих відмінних значень між значенням концептів *воля* / *свобода*.

В УМ на офіційному, законодавчому рівні слово *воля* вживається у складі словосполучень «*позбавлення волі*» (*позбавлення волі*) та «*обмеження волі*» в Кримінальному кодексі України. Це назви двох видів покарань за кримінальні злочини. Наявність такого роду словосполучень в Кримінальному кодексі пов'язано з багатьма факторами, серед яких, на нашу думку, особлива роль належить історичним особливостям долі українського народу. З давніх часів український народ прагнув здобути незалежність від гноблення іншими народами і знайти саме *волю* (*не свободу*). Особливо яскраво боротьба за незалежність здійснювалася в період козацтва. З того часу в народній творчості виникли такі вирази: «*Козак і воля – заласна доля*», «*Воля – то маленьке слово, а всі йому раді*»; «*Краще стоячи вмерти, ніж, сидючи в неволі, жити*».

Отже, взяття людини під варту (в рабство) або інші види обмеження свободи дії, свободи життя в українського народу асоціюються більше не зі словом *свобода*, а саме зі словом *воля*, що знайшло відображення і в художній літературі:

«*Де воля спить, її ще й приколишуть*» (Ліна Костенко);

«*Страшніше смерті – воля на приколі*» (Борис Олійник).

У творчості Тараса Григоровича Шевченка слово *воля* зустрічається практично в кожному поетичному творі, бо поезія великого українського поета була про-

низана засудженням гноблення українського народу. У відомій поемі великого поета «Сон» є такі рядки:

«*І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Не одинокий, а жонатий
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;
Та на своїм веселім полі
Свою таки пшеницю жнуть...*» (Тарас Шевченко)

У цих рядках говориться, що сон матері про вільне життя її дитини – це сновидіння про найбільшу мрію та найбажанішу подію для кожної української людини.

Особливий інтерес викликає та обставина, що до XIX століття в українській літературі слова «*воля*» і «*свобода*» вживалися паралельно як синоніми, передаючи значення особистої і суспільної свободи людини (народу):

«*Оце ж вам воля і свобода*» (Панас Мирний);

«*Чув? Свобода, воля, а яка воля?*» (М. Коцюбинський).

Але до кінця XIX – початку XX століття на українській етнічній території слово «*свобода*» поширилося внаслідок розвитку суспільно-політичного життя і боротьби робітничого класу за свої права. У той час з'явилися такі вирази як «*свобода слова, право на свободу, свобода особи, свобода друку*», які стали вживатися і в художній літературі: «*Я просвічена людина, маю право на свободу, на самостійність*» (І. Нечуй-Левицький).

У цей період за словом «*свобода*» закріпилося значення відсутності політичного й економічного утиску та обмежень у суспільно-політичному житті. А за словом «*воля*» закріпилося основне значення як внутрішнього психічного стану, можливості управляти своїми діями і свідомо регулювати свою поведінку, реалізовувати бажання [3, с. 11].

Отже, на формування відмінностей у значенні раніше практично однакових за змістом понять «*свобода*» і «*воля*» вплинули історичні, екстралінгвістичні фактори суспільно-політичного життя українського суспільства.

Хотілося б звернути увагу, що в РМ в більшості випадків слово «*воля*» вживається в текстах художньої літератури як архаїзм. У спілкуванні ж це слово може вживатися тільки для передачі особливої експресії або разом з фразеологізмами, де зустрічається досить часто («*воля вольная*», «*давать волю рукам*», «*век воли не видать*» і багато інших). Тож у російській мові це слово набуло архаїчного характеру або значення особливої експресивності [2, с. 30].

Крім того, концепт *воля* несе в собі важливе відмінне значення: *відсутність кордонів, безмежний простір*. Таке семантичне значення пов'язано з дуже важливим екстралінгвістичним фактором – географічній особливості державності російського народу [5, с. 56]. Росія (будь то Російська імперія, Радянська





Росія, Російська Федерація в наш час) завжди була територіально дуже великою державою. Це не могло не позначитись на особливостях російського національного характеру і на мові, в якій відображаються особливості життя народу, його побут, традиції тощо. Ось і до розуміння слів «свобода», «воля», крім вище зазначених значень, залучаються відчуття великого, широкого простору. Прикладом тому є рядки російського поета М.Ю. Лермонтова (поема «Бородіно»): *«И вот нашли большое поле: есть разгуляться где на воле!»*.

Звичайно ж національний характер проявляється в фразеології: *«Выйду в поле, и моя воля»*; *«В поле две воли»* та інші.

Таке розуміння слова «свобода» не властиво для української мовної картини світу, бо історично українець ніколи не відчував себе на просторах величезної держави. Українці як і грузини протягом багатьох століть боролися за свою незалежну територію та завжди зазнавали утисків і територіальних обмежень. Тому в семантичному значенні концепту *воля* в УМ визначальним значенням є *відсутність обмежень, гноблення*.

Важливе відмінне значення концепту *ВОЛЯ* в РМ – це негативна конотація, що несе значення руйнування, бунту, анархії: *«Волю дать – добра не видать»*, *«Дай душе волю, захочет и боле»*, *«Дай сердцу волю, заведет тебя в неволю»*, *«Воля и добрую жену (и добра мужика) портит»*.

На думку російських дослідників А.С. Солохіної та Е.В. Урисона, значення слово «свобода» в РМ хоч і пов'язане з відсутністю обмежень в політичній сфері, але це далеко не первинне значення, а швидше другорядне. На першому плані наступні значення:

- 1) можливість робити, що хочеш, діяти за власним бажанням;
- 2) відсутність обмежень, утисків;
- 3) вільний, незайнятий час [4, с. 32].

На нашу думку, причиною цього є той факт, що російський народ не жив у стані постійної багатовікової боротьби за свободу, за відсутність гноблення від іноземного ярма. У російського народу була своя сильна

державна і міжетнічні військові конфлікти не закінчувалися захопленням держави іншими країнами.

Як бачимо, в близькоспоріднених мовах між одними і тими ж концептами, які навіть мають однакове мовне вираження, при глибинному аналізі можна виявити безліч важливих відмінних рис. Їхнє вивчення і розуміння важливо в багатьох сферах, особливо для здійснення якісного, точного перекладу. Адже розуміння того, які екстралінгвістичні фактори впливали або впливають на формування концептуальної бази, може дати відповіді на розуміння значень багатьох інших концептів. Таке розуміння важливо для здійснення якісного перекладу, а також для міжкультурної комунікації загалом. Дослідження концептуальної бази вимагає інтердисциплінарного підходу і спільних зусиль учених різних країн.

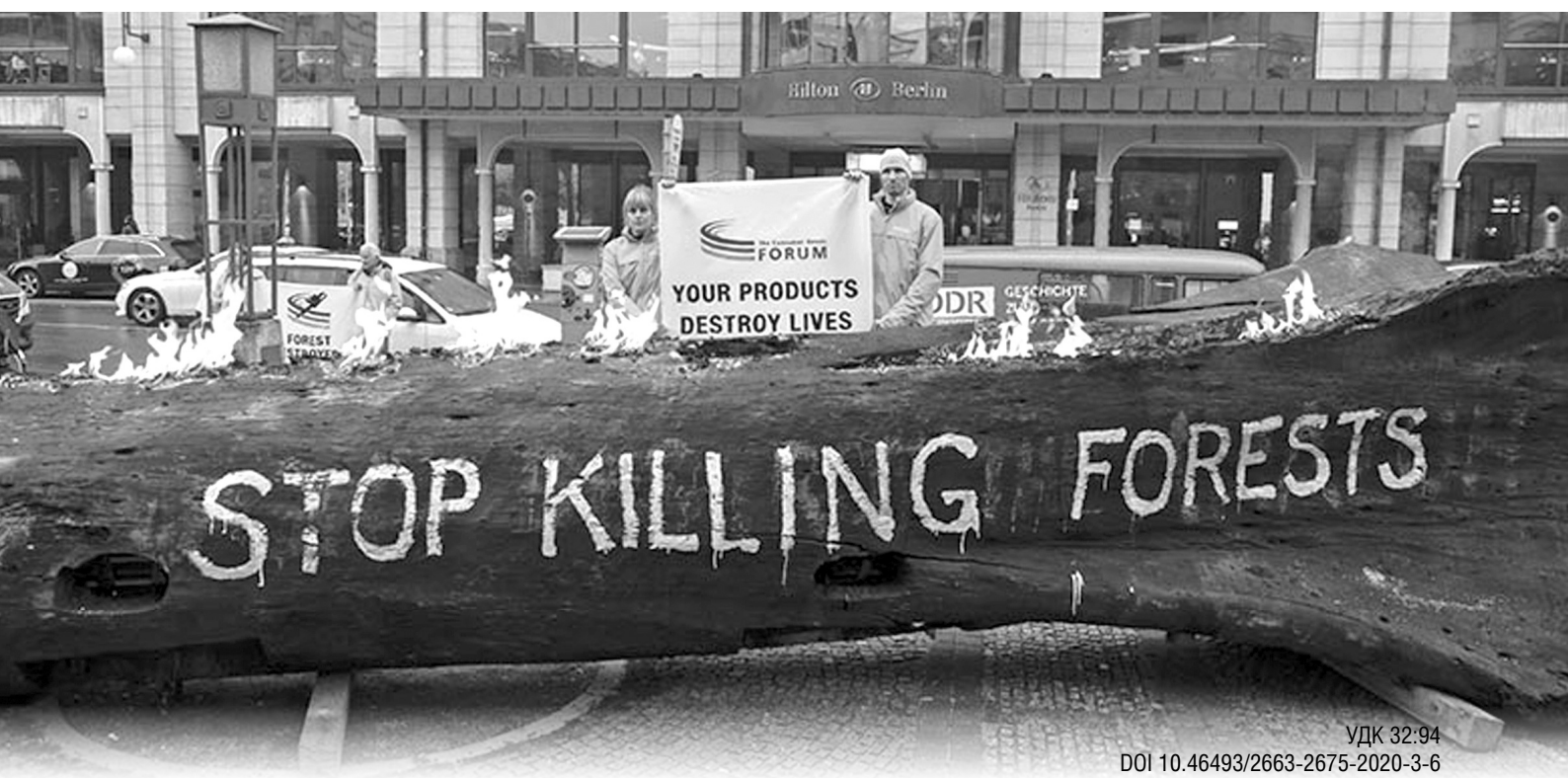
Анастасія ДУМБАДЗЕ,
докторант Батумського державного
університету Шота Руставелі
Марина АРОШИДЗЕ,
професор Батумського державного
університету Шота Руставелі

Список використаних джерел:

1. Вербицкая Л.А. Язык и общество. Роль языка в жизни общества. Издательство (журнал): ООО «Педагогика». М. – 2015г., 3 – 18 с.
2. Івченко М.П. Сучасна українська літературна мова. Київ, 1965 р.
3. Катаева Н.М. Русский концепт «Воля». автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 – Екатеринбург. 2004. – 23 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Издательский центр «Академия», 2001 г. – 208 с.
5. Михайленко А.О. Украинский и русский: в чем разница? // журнал «Интересная лингвистика». – 2010 г.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. - М.: Академический проект, 2004, с. 42 – 67.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва: Издательство «Слово». 2000г. – 146 с.
8. Яцкевич О.О. Концепт «Воля» в українській мовній картині світу: автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 – Харків: Б.в., 2009 . – 19 с.

III Всеукраїнський конкурс студентських робіт за галузями знань «Міжнародні відносини» та «Журналістика»

Студентські наукові змагання третій рік поспіль відбуваються під проводом Київського національного торговельно-економічного університету та ГО «Українська асоціація зовнішньої політики». Традиційно робота, визнана експертами кращою, публікується на сторінках журналу «Зовнішні справи». Цьогоріч звання «Лауреата» виборола студентка Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка» Андріана Вовк. Науковий керівник – кандидат політичних наук, доцент О. Я. Івасечко, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».



УДК 32:94

DOI 10.46493/2663-2675-2020-3-6

ЕКОАКТИВІЗМ – СУЧАСНИЙ ТРЕНД МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Summary

Andriana Vovk. Ecoactivism as a new trend of international relations. Environmental issues and politicians' fail to conquer the global warming and irreversible climate change has raised public concern. Ecology is now being at the stake at every level beginning from the pupils and ending with political leaders. However, the struggles of the latter had been rather unsuccessful and proved that the economy and industrial development were at the forefront. The United Nations Framework Convention on Climate Change, the Kyoto Protocol and Paris Agreement are now all regarded as instruments of uniting the states around the problem but not the mechanisms of its resolution. All of the documents have failed their prime purposes to fight the global warming while their principles and provisions are setting unattainable goals. Such destructive policies have resulted in proliferation of massive protests all over

the globe which are usually led under the auspices of eco activists who are constantly claiming their right to a safer environment. Ecoactivism is regarded as a way out of political standoff and a cure from the inevitable death of entire eco-systems and species. That is why Greta Thunberg and her resonating exclamations are now seen as a panacea and hope for a better future for current and upcoming generations. The phenomenon of the 16-year-old girl has become worldwide because of her ability to basically start an ecological revolution. Her innovative approach has changed the climatic game and her harrowing speech from the UN tribune has put the world upside down. That is the reason for the further research dedicated to ecoactivism, environmental problems, political and economic priorities, fluctuating public behaviors, Greta Thunberg's approach, and methods of reversing the climate change.

Keywords: ecoactivism, climate change, global warming, climate accords, Kyoto protocol, Paris agreement, phenomenon, capitalism, political standoff

Протягом 1980-х років зароджується нове для глобальної спільноти поняття – «екологічна безпека». Людство по-новому поглянуло на проблеми озонових дір, забруднення атмосфери, кислотних дощів, вирубки лісів та багато інших, напряду пов'язаних із проблемою глобального потепління. В той час, коли на міжнародній арені й без того були десятки проблем, вирішення питань екологічних і кліматичних змін набуло актуальності, що сприяло розвитку кооперації всіх країн. Саме тому значення кліматичних угод, протоколів та екоактивізму для світової громадськості важко переоцінити. Незважаючи на прийняття 2015 року Паризької угоди, Кіотський протокол назавжди ввійшов в історію як перший міжнародний документ, що об'єднав увесь світ навколо спільної проблеми заради збереження теперішнього та майбутнього поколінь. Наразі проблеми кліматичних змін є актуальними для більшості країн світу, а екоактивізм набуває все масштабніших розмірів на всій планеті, що визнає **актуальність** даного дослідження.

Об'єктом дослідження є причини виникнення екоактивізму та роль у цьому міжнародних кліматичних угод, їхня неієдздатність та відсутність підтримки з боку найбільших держав.

Предметом дослідження є екоактивізм та його вплив на міжнародні відносини, роль Грети Тунберг у популяризації ідей, спрямованих на підтримку боротьби з глобальним потеплінням.

Мета роботи полягає у дослідженні проблем реалізації Кіотського протоколу, що зумовили недосягнення його головної мети та неефективність редукції емісії парникових газів у глобальному масштабі.

У середині 80-х років ХХ ст. проблема зміни клімату набула небувалої досі гостроти. Саме тоді вчені дійшли висновку, що однією з причин парникового ефекту є антропогенні чинники. 1988 року Всесвітня метеорологічна організація і Програма ООН з довкілля заснували Міжурядову групу експертів з питань змін клімату (МГЕЗК), що є міжнародним форумом вчених. Того ж року Генеральною Асамблеєю ООН вперше було розглянуто питання щодо кліматичних змін й прийнято Резолюцію 43/53 «Захист глобального клімату в інтересах сьогоdnішнього і майбутнього поколінь людства» [7, с. 12].

Свій Перший оцінювальний звіт МГЕЗК випустила 1990 року, в якому підтвердила загрози кліматичних змін і закликала до створення спеціального глобального договору задля вирішення кліматичної проблеми. Заклик вчених підтримала Генеральна Асамблея ООН, видавши Резолюцію 45/212, на основі якої було розроблено Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату. Конвенція була відкрита для підписання 4 червня 1992 року на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, а 21 березня 1994 року – набула сили [7, с. 15]. Станом на сьогодні Сторонами Конвенції є 196 держав (усі країни-члени ООН), а також Ніуе, острови Кука та Європейський Союз. Україна ратифікувала Конвенцію 26 жовтня 1996 року [2, 6].

1995 року МГЕЗК видала Другий оцінювальний звіт, основним висновком якого встановлено необхідність серйозних дій щодо зниження викидів. 11 грудня 1997 р. на Третій конференції Сторін РКЗК прийнято Кіотський протокол. 2001 року було прийнято Третій оцінювальний звіт МГЕЗК, що підтвердив факт антропогенного потепління клімату, причому виявилось, що зміни є набагато сильнішими ніж вважалося раніше. Пізніше на Сьомій конференції Сторін РКЗК прийняли Маракеські домовленості, що фактично одностайно погодили підзаконні акти Кіотського протоколу [5]. Станом на червень 2003 року Кіотський протокол ратифікували всі країни ЄС, Японія, Канада і всі провідні країни, що розвиваються. 2005 року протокол набув сили [1, с. 21]. Він встановлює зобов'язання розвинутих країн щодо обмеження викидів парникових газів протягом 2008 – 2012 років [1].

В основі Кіотського протоколу лежить декілька основоположних принципів, що є дещо незвичними, однак усі вони були зрозумілими ще 1997 року і саме вони визначили долю Кіотського протоколу.

По-перше, вчені впевнені в антропогенному характері причин кліматичних змін. Зрозумілою також є майбутня загроза, але поки не встановлений прямий причинно-наслідковий зв'язок: зниження викиду – отримання ефекту.

По-друге, контроль за викидами парникових газів охоплює всю світову економіку. Досягнути змін стрімко і одразу було неможливо, тому було обрано 5-річний термін протягом 2008 – 2012 років.

По-третє, парникові гази самі собою не є забруднювачами, тому заміна виробничого обладнання, бойлерів, енергоустановок тощо відіграють провідну роль у зниженні викидів, але це вимагає часу та коштів. Саме з цієї причини було запропоновано торгівлю квотами, що перетворювало Кіотський протокол на першу міжнародну домовленість про ринкові принципи охорони природи.

По-четверте, якщо на даний момент немає прямої кліматичної загрози, то вживати примусові заходи, що заважали б розвитку національних економік, ще рано. За таких обставин кожна країна може взяти на себе такі зобов'язання, які забажає. Кіотський протокол не



Грета Тунберг



примушує до жодних зобов'язувальних політик і заходів.

По-п'яте, підхід, за якого держава сама обирає зобов'язання, означає вирішення двох питань: 1) як держава хоче впливати на власний національний бізнес і допомогти йому; 2) якими є політичні амбіції провідних держав.

Перше призвело до орієнтації Протоколу на розвиток енергетики. Ліси та інші поглиначі CO₂ з атмосфери виявилися б непотрібними. Знадобилися численні зусилля ряду країн, щоб зберегти ліси і вирівняти їх у правах з енергетикою. Як наслідок, вони стали рівними для будь-яких міждержавних зобов'язань. Водночас була введена додаткова квота на використання лісів.

Друге – політичні амбіції провідних держав – призвели до драматичного фіналу для США та Австралії. При адекватному розумінні Кіотського протоколу в довгостроковій глобальній перспективі його цінність не знизилася б, якби США взяли в Кіото більш м'які зобов'язання. Незважаючи на самостійний вибір зобов'язань країнами, було вирішено ще раз перестрахуватись і не приймати жодних фінансових санкцій до порушників. Це записано в згаданих Маракеських домовленостях [1, с. 22 – 23].

Одним з недоліків Кіотського протоколу є те, що він дає досить загальні формулювання, а також не містить деталей виконання зобов'язань. Документ було деталізовано восени 2001 р., коли під час Сьомої конференції Сторін РКЗК одногосно були погоджені Маракеські домовленості, що послужили фактичними підзаконними актами Кіотського протоколу та описали умови участі країн у механізмах Кіотського протоколу, встановивши також правила його впро-

вадження. Найважливішою частиною Домовленостей є економічні механізми: по-перше, торгівля квотами; по-друге, проекти спільного здійснення, що виконуються на території держави при частковому чи повному фінансуванні іншої держави; по-третє, проекти механізму чистого розвитку, що виконуються на території країн, що розвиваються при фінансуванні зі сторони держави [3, с. 5 – 17].

Як і Кіотський протокол, Паризька угода стала черговою жертвою політичних та економічних реалій. Коли президент США Дональд Трамп офіційно позбавив Америку участі в договорі, кіото-паризький підхід до вирішення проблеми глобальних кліматичних змін провалився. Наразі шанси на конструктивні дії здаються невагомими. А полеміка серед міжнародних акторів доведена до абсурду. Учасники кампаній із захисту довкілля висловлювали невдоволення політикою Трампа, потенційним результатом якої може стати кліматичний колапс та апогей забруднення навколишнього середовища [4].

Варто зазначити, що навіть за умови невиходу Сполучених Штатів зі складу країн-учасниць Паризької угоди внесок останньої до вирішення проблеми глобального потепління навряд чи був би суттєвим, адже її постанови ніяк не відповідали реальному стану справ. Амбіційні заяви про утримання середньої температури Землі на рівні не вище 1,5°C не здатні були бути реалізованими, окрім як за умови руйнівної загальносвітової рецесії.

За оцінками РКЗК ООН, навіть якщо кожна країна-підписант угоди здійснить скорочення повною мірою, викиди CO₂ зменшаться лише на 56 млрд тонн до 2030 року. Утримання росту середньої температури планети нижче 2°C потребує, що викиди CO₂ за століття впадуть до 6 000 млрд тонн [4].

Отже, політичні потуги та економічні реалії виявились несумісними у справі вирішення проблеми кліматичних змін. Занепокоєння широкої громадськості викликали резонансні заяви президента Д. Трампа про неіснуючі загрози, а саме зміну клімату і глобальне потепління, назвавши їх «видумкою» [12]. Такі сумнівні твердження призвели до масових виступів у всьому світу, а пріоритетне значення економічних відносин і капіталістичних амбіцій для найпотужніших держав спричинило появу нового руху серед світової громадськості, що тепер носить назву «екоактивізм».

Протягом декількох останніх десятиліть екоактивізм перебував у центрі уваги, оскільки кліматична проблема та пошук шляхів її вирішення почали ставати все нагальнішими. Пластик в океанах Південно-Східної Азії почав формувати цілі плато, ґрунти на всій планеті наповнені хімікатами від надмірного використання пестицидів, питна вода забруднена, а ліси знищуються внаслідок процесів видобування корисних копалин і будівництва [9].

Найбільш вражаючими є голоси людей, що випробовують реальний вплив зміни клімату та забруднення на собі кожного дня. До прикладу, жінки в Нігерії

працюють з електронними відходами без спеціального обладнання чи одягу, піддаючи себе підвищеному ризику набуття онкологічних захворювань.

Екоактивізм є важливим, адже він не обмежує себе одним лише захистом екосистем. Натомість, він також забезпечує постраждалих від непропорційності деградації навколишнього середовища можливістю висловити свої думки та занепокоєння. Тож екоактивізм є не лише питанням екології, а й одним із найкращих шляхів запевнення політичних і соціальних змін [13].

Одним із найбільших досягнень руху активістів є всезагальне визнання прямого зв'язку між захистом навколишнього середовища та правами людини. У березні 2018 р. ООН здійснила крок у напрямку до визнання права на здорове довкілля одним із прав людини. Дотримання основоположних прав людини нерозлучне із захистом навколишнього середовища, оскільки і люди, і довкілля є невід'ємними складовими одне одного та їхнього благополуччя [8].

Екоактивізм визначають як об'єднання різноманітних груп індивідів та організацій, що співпрацюють у соціальній, науковій, політичній та інших галузях з основною ціллю: висловити своє невдоволення сучасною ситуацією у справах захисту навколишнього середовища. Такі люди та організації є колективними складовими екологічних рухів, екологічного стилю життя і поділяють спільний порядок денний у питаннях захисту та збереження навколишнього середовища.

Найважливішою ідеологією, яку поділяють активісти в контексті ідейності – це шляхи подолання екологічних проблем. Отже, екоактивізм може умовно бути поділений на три частини, базуючись на його

визначенні: сегментна, поліцентрична та мережева. Сегментна частина передбачає, що організація має диверсифіковану групу, учасники якої об'єднуються на тлі спільних інтересів. Поліцентрична – що групи мають чисельні та, зазвичай, тимчасові центри впливу. Остання частина – мережева – передбачає вільний, інтегрований і сітчастий мережевий простір, що має численні зв'язки, сформовані шляхом членства в ньому. В центрі уваги екоактивізму XXI століття є ядерна енергія, кислотні дощі, озонові діри, токсичні відходи, будівництво доріг, спалювання горючих корисних копалин, популяризація та здешевлення альтернативних джерел енергії тощо [14].

Ідейною натхненницею кліматичних кампаній і «провідником» громадськості у боротьбі за збереження клімату стала 16-річна шведка Грета Тунберг. Дівчина стала лицем екоактивізму, а її особистістю стали цікавитись екоактивісти з усього світу. 20 вересня 2019 року приблизно чотири мільйони людей в 161 країні вийшли на вулиці, ставши учасниками найбільшої демонстрації, присвяченої кліматичним змінам в історії.

На чолі цього глобального кліматичного страйку стояла Грета, яка увійшла до центру уваги світового населення як лідер молодіжного руху, що спонукає уряди та бізнесові корпорації до рішучих дій у справах боротьби з кліматичною кризою та глобальним потеплінням.

Тунберг запустила рух під назвою «П'ятниці за майбутнього» або Шкільний страйк заради клімату 2018 року, тим самим заохочуючи учнів та студентів долучатися до акцій на підтримку збереження довкілля та вимагати дій від уряду й високоповажних осіб. В листопаді того ж року, коли вона навчалася у





дев'ятому класі, Тунберг проводила страйк під шведським парламентом протягом двох тижнів і вимагала від урядовців зменшення кількості викидів парникових газів на 15 % щороку. Наразі Грета проводить страйки кожної п'ятниці. 15 березня 2019 року Тунберг стала обличчям масової кампанії на підтримку активних дій з боротьби із глобальним потеплінням, в якій взяли участь більше ніж один мільйон студентів, що пропустили заняття в п'ятницю [10, 11].

Дії дівчини не залишила без уваги й одна з найвпливовіших і найбільших міжурядових організацій на політичній арені – ООН. 21 вересня цього року вона виступала на саміті ООН з питань клімату у Нью-Йорку, де виголосила пристрасну і несамовиту промову, зокрема заявивши: «Все це неправильно. Я не повинна стояти тут. Я повинна бути в школі, на іншому березі океану. Незважаючи на це, ви прийшли до мене, щоб я дала вам надію? Як ви смієте! Ви вкрали мої мрії і моє дитинство своїми пустими словами». Аби добратися до місця проведення події, Тунберг пересікла Атлантику човном, що не використовує горючі корисні копалини як паливо, щоб уникнути викидів діоксиду вуглецю. Грета зустрічалася з урядовцями Норвегії, Великобританії, США, спілкувалася з экс-президентом Америки Бараком Обамою, Папою Римським та законодавцями Сполучених Штатів і Британії [15].

Отже, внаслідок перемоги політичних та економічних амбіцій, жодна країна-учасниця Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату не здатна зробити суттєвого внеску до зменшення кількості світових викидів парникових газів. Ані Кіотський протокол, ані Паризька угода не виправдали сподівання кліматичних активістів, що спонукало до масових протестів. Екоактивізм наразі є одним з провідних трендів міжнародних відносин, локомотивом якого є молодь. Екоактивізм – об'єднання груп індивідів та організацій, що співпрацюють у соціальній, науковій, політичній

та інших галузях з метою запобігти невідворотним змінам навколишнього середовища. Однією з ідейних натхненниць та обличчям сучасних кліматичних рухів є 16-річна Грета Тунберг, яка своїми акціями й страйками надихнула мільйони людей висловити своє невдоволення та вимагати від урядів активних дій зі скорочення викидів діоксиду вуглецю до атмосфери.

Андріана БОБК,
студентка Інституту гуманітарних
та соціальних наук Національного університету
«Львівська політехніка»

Список використаних джерел:

1. Кокорин А. О. Изменение климата и Киотский протокол – реалии и практические возможности / А.О. Кокорин, И.Г. Грицевич, Г.В. Сафонов // М.: WWF России. – 2004. – 64 с.
2. Кокорин, А. О. Что будет после Киотского протокола? Международное соглашение об ограничении выбросов парниковых газов после 2012 г. / А.О. Кокорин, Г.В. Сафонов // – М.: WWF России, GOF. – 2007. – 24 с.
3. Лицур І. М. Дослідження проблем впровадження пунктів Кіотського протоколу на мезо- та макrorівні / І.М. Лицур, О.В. Гребенюк // Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць 2014. – 2014. – № 12. – С. 216 – 220.
4. Ломборг, Б. Почему Парижское соглашение по климату было обречено и до Трампа [Електронний ресурс] // Bird in Flight (від 20 червня 2017). – Режим доступу: <https://birdinflight.com/ru/mir/20170620-bjorn-lomborg-about-trump-and-paris-climate-agreement.html>.
5. Марракешские договоренности. Решение 2/CP.7: доклад Конференции Сторон о работе ее седьмой сессии, состоявшейся в Марракеше (м. Марракеш, 29.10 – 10.11.2001 р.). – М.: ООН, 2002. – С. 5 – 17.
6. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 29.10.1996 № 435/96-BP [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044.
7. Рамочная конвенция ООН об изменении климата. Первые десять лет / [за ред. Л. П. Кокорина] ; пер. з англ. В. І. Сафонов. – М.: WWF России, 2004. – с. 101.
8. Mortimore, L. Embodied ways of knowing: women's eco-activism [Електронний ресурс] // University of Victoria (від 2013). – Режим доступу: https://dspace.library.uvic.ca:8443/bitstream/handle/1828/4653/Mortimore_Lisa_PhD_2013.pdf?sequence=3.
9. Schoote, A. V. Eco-Activism: What it is and Why it is Relevant [Електронний ресурс] // WECF (від 13 квітня 2018). – Режим доступу <http://www.wecf.eu/english/articles/2018/04/Eco-Activism.php>.
10. The Swedish 15-year-old who's cutting class to fight the climate crisis [Електронний ресурс] // The Guardian (від 1 вересня 2018). – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/science/2018/sep/01/swedish-15-year-old-cutting-class-to-fight-the-climate-crisis>.
11. The youth have seen enough [Електронний ресурс] // Greenpeace International (від 4 січня 2019). – Режим доступу: <https://www.greenpeace.org/international/story/20260/the-youth-have-seen-enough/>.
12. Trump says 'climate change goes both ways' [Електронний ресурс] // BBC News (від 5 червня 2019). – Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-48531019>.
13. Watts, J. UN moves towards recognising human right to a healthy environment [Електронний ресурс] // The Guardian (від 9 березня 2018). – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/environment/2018/mar/09/un-moves-towards-recognising-human-right-to-a-healthy-environment>.
14. What is environmental activism? [Електронний ресурс] // Conserve Energy Future. – Режим доступу: <https://www.conserve-energy-future.com/importance-types-examples-environmental-activism.php>.
15. Woodward, A., De Luce, I. How 16-year-old Greta Thunberg became the face of climate-change activism [Електронний ресурс] // Business Insider (від 24 вересня 2019). – Режим доступу: <https://www.businessinsider.com/greta-thunberg-bio-climate-change-activist-2019-9>.



«УКРАЇНІ ДИПЛОМАТИЧНІЙ» – 20 РОКІВ: відбулася презентація ювілейного випуску щорічника

В Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулися презентація двадцятого ювілейного випуску наукового щорічника «Україна дипломатична» та низки фірмових видань ГДІП і дипломатичне прийняття з нагоди 75-річчя Інституту.

До відзначення знакових подій у дипломатичній сфері держави долучилися понад 200 осіб, поміж яких представники 35-ти іноземних посольств і дві міжнародні організації, ветерани дипломатичної служби, науковці з різних країн світу, представники громадськості, студентства та преси.

Із вітальними промовами виступили: Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу, генеральний директор ДП «ГДІП» Павло Кривонос; Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія в Україні Алекс Ленартс; доктор історичних наук, голова правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин Ірина Матяш; Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Бразилія в Україні Освальдо Біато Жуніор; Надзвичайний і Повноважний Посол Малайзії в Україні Дато Раджа Реза Раджа Заїб Ша; головний редактор щорічника, кандидат історичних наук Анатолій Денисенко; Над-

звичайний і Повноважний Посол Словацької Республіки в Україні Марек Шафін, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Туреччина в Україні Ягмур А. Гюльdere та заступниця Міністра оборони України Аліна Фролова.

Відкрив захід вступним словом директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Валерій Копійка, який привітав гостей і зачитав адресу Голови Верховної Ради України Дмитра Разумкова з нагоди заснування закладу, а також представив гостям короткометражний фільм про становлення і сьогодення Інституту міжнародних відносин.

Генеральний директор ДП «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» Павло Кривонос розпочав свою промову з привітань Інституту міжнародних відносин з 75-ю річницею діяльності та подякував гостям, котрі прийшли розділити радість з нагоди ювілейного випуску наукового щорічника. Пан Кривонос подякував усім авторам, які долучилися до створення 20-го випуску щорічника «Україна дипломатична» та розповів про його особливості, а також про основні досягнення ДП «ГДІП» 2019 року та перспективи подальшої роботи. Наприкінці свого виступу пан



Кривонос запросив присутніх підтримати ініціативу Міжнародного жіночого клубу міста Києва і завітати на Різдвяний благодійний ярмарок, в якому 27 років поспіль бере участь Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, представляючи Україну.

Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія в Україні Алекс Ленартс у своєму виступі наголосив на важливості щорічника «Україна дипломатична» як платформи обміну міжнародним досвідом: «Це видання – важливе джерело історії міжнародних подій, яке уможливило обмін досвідом, що надзвичайно важливо для України. Бельгія – це країна-осередок інституційної мережі ЄС і формування європейських цінностей. Ми намагаємося відігравати роль сполучної ланки між ЄС та Україною, адже ми цілковито впевнені в демократичному виборі українського суспільства. Сьогодні Україна – це місце можливостей, а тому це найкращий час для подальшого розвитку нашого партнерства».

Про потенціал двосторонньої співпраці між Бразилією та Україною зазначив Надзвичайний і Повно-

важний Посол Федеративної Республіки Бразилія в Україні Освалдо Біато Жуніор: «Україну і Бразилію розділяють тисячі кілометрів, але нашим країнам вдалося встановити партнерські відносини. Наразі я бачу в Україні великий простір можливостей внаслідок прийнятих політичних рішень. Вважаю, що велике значення має розвиток міжуніверситетських контактів між нашими державами для кращого змістового наповнення двосторонніх відносин за рахунок роботи наукової спільноти. Я дуже оптимістично налаштований щодо розвитку партнерства з Україною і щиро впевнений, що ваша держава досягне успіху у внутрішніх перетвореннях».

Висловив підтримку щодо територіальної цілісності України у своїй промові Надзвичайний і Повноважний Посол Малайзії в Україні Дато Раджа Реза Раджа Заїб Ша, наголосивши: «Відносини між Малайзією та Україною є дружніми і близькими, ставши ще більш тісними після трагічної аварії рейсу МН17. Малайзія неухильно визнає територіальну цілісність і суверенітет України. Моє визначальне завдання на посаді по-



сла полягає в розширенні двосторонньої економічної співпраці – особливо з огляду на значний технологічний потенціал вашої держави в аерокосмічній та військовій галузях». Окрім цього, пан Посол підкреслив важливість видання наукового щорічника: «Ця книга, «Україна дипломатична», містить низку дуже цікавих статей, які проливають світло на велику кількість питань міжнародних відносин, зокрема і моє бачення майбутньої траєкторії розвитку відносин між Малайзією та Україною».

Надзвичайний і Повноважний Посол Словацької Республіки в Україні Марек Шафін розпочав свій виступ українською мовою, виявивши повагу до аудиторії та країни перебування загалом. Пан Шафін наголосив на цінності співпраці Словаччини та України у культурно-освітній сфері, відзначивши високий рівень освіченості українських студентів у республіці: «Завдяки ДП «ГДП» та Інституту міжнародних відносин нашу увагу зараз зосереджено на стратегічних сферах культури, освіти і науки. Нині обговорюються рамки подальшої співпраці наших країн. Саме високий рівень знань українських студентів є причиною, чому словацькі вищі настільки зацікавилися співробітництвом з освітніми закладами України».

Підкреслив важливість урочистостей з нагоди святкування двох важливих подій у дипломатичному житті України Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Туреччина в Україні Ягмур А. Гюльдер: «Цей день особливо важливий для нас, адже урочистості організували одразу двоє наших головних партнерів: університет імені Тараса Шевченка, який має багату історію і значний кадровий потенціал, і ДП «ГДП», яке проводить важливі заходи, що допомагають дипломатам пізнати Україну. Статті щорічника «Україна дипломатична», серед яких і моя, дуже цікаві за змістом і провокують на роздуми. Впевнений, що вони стануть у нагоді студентам, які в майбутньому розпочнуть дипломатичну кар'єру».

«Україна дипломатична» — це унікальне видання, яке системно й на високому рівні висвітлює проблематику міжнародного життя нашої країни та світу.

Новий випуск видання сформовано з 63 публікацій: статей іноземних і вітчизняних дипломатів, наукових розвідок про сучасний стан та історію





міжнародних відносин, української дипломатії. Обсяг видання – 825 сторінок тексту українською та англійською мовами. До видання ввійшли такі рубрики як «Історія дипломатії», «Інституційна історія української дипломатії очима її учасників», «Фаховий погляд дипломата», «Дипломатичний корпус України», «Сучасна дипломатія: концепції та реалії», «Геополітика в сучасному світі», «Постаті та події» й «Бібліографія. Критика».

Після офіційних промов відбулося дипломатичне прийняття, де гості мали живе спілкування та обмі-

нювалися отриманими враженнями. Увазі присутніх також було представлено окремі праці українських художників Марії Ралко та Станіслава Адаменка, а також виставку «Українсько-польські відносини в 1917 – 1921 роках: Інституційна історія, етап становлення». А на завершення урочистостей учасники заходу отримали в подарунок фірмовий календар ГДІП та діловий щоденник, в якому зібрано важливу довідкову інформацію про дипломатичний корпус.

За інформацією Медіацентру ГДІП

